

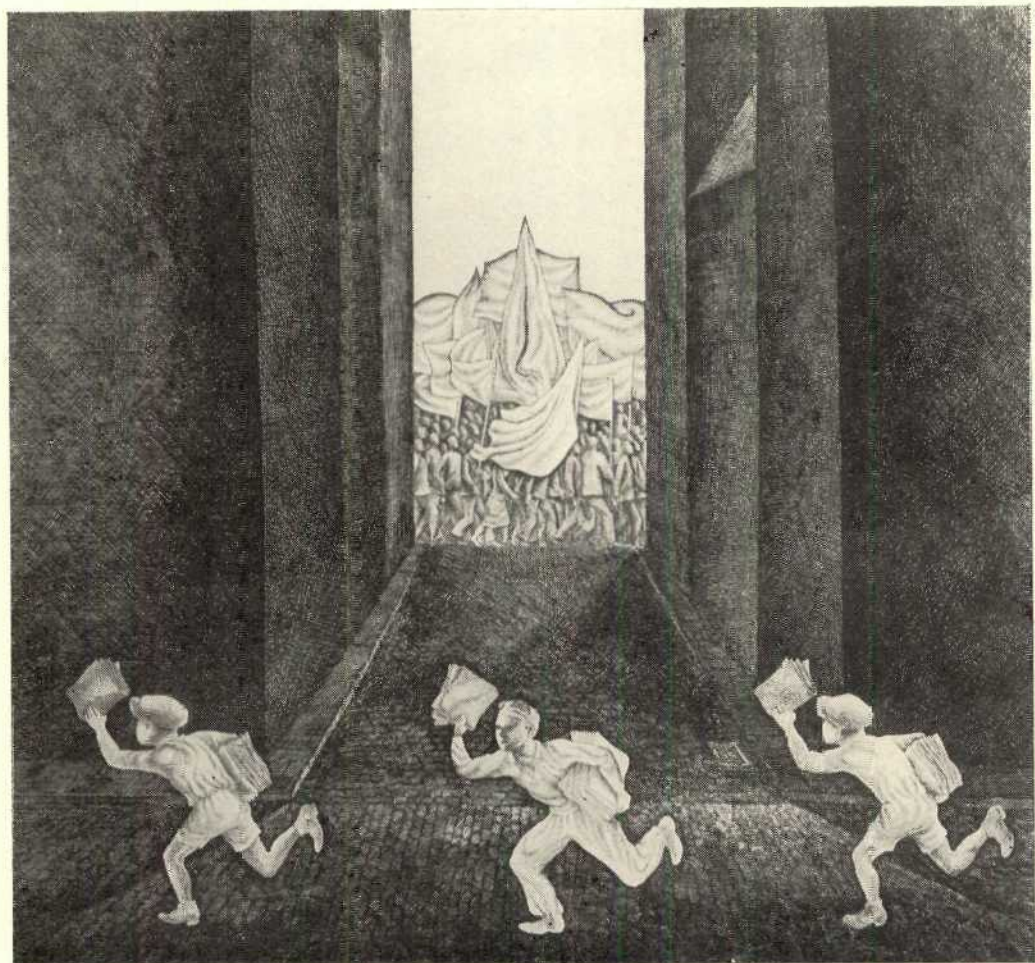
LOOMING

JUULI 1971

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

7

Henno Arrak

Uudised punastest lippudest (Ofort) 1971

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

7 JUULI 1971

Ristik

Nii nagu punaste tulede peale
öös maandub hiline lennuk,
punase ristiku põllule maandun
ajata kaugelt lennult.

Mulla lõhna kui ammu möödunud
lapsepõlve haistan.
Kusagilt sealt, kuhu tollal püüdsin,
päikene selga paistab.

Lendasin vääritimõistmise äikeses,
kandepindadel jäätus.
Katapulteerund piloodi poolt olin
äkki ma omapead jäetud.

Laman. Kõik sündijad vaatavad pilvi.
Laman. Kõik surijad vaatavad mulda.
Laman ja mõistan: päikene kõiki
ühtlase säraga kuldab.

Laman. Ja näen, mida seni ei näinud,
lennates nordis ja westis:
kumalane suudleb ristikunutti
nagu piloot stjuuardessi!

Uskuda seda kui kõigist me püüdeist
alati üle naervat?
Armastus vast on korvama loodud
maailmaparandusvaeva?

Süda — mu äbarik lendur — kokku
kerib oma langevarju.
Täna sind, maa, et mu sünnitasid
maitsema taevatarju.

Põdrad

Oo, pilvelõhnaline männivõsa maailm,
kus putked õitsevad
ja kuumas krõksub kõder,
ja heinas nõtkeil jalul nagu
uhkel maalil,
pea kuklas, iseteadvalt
seisab isapõder!

Mis tõmblus sõõrmetes!
Kuis mulda rabab ta!
Kuis tormab jooksu läbi võsa, laante!
Ei ole tõkkeiks laukalised rabamaad,
ei jõed, tarad, kraavid ega
maanteed!

Jaa — jooksutanud elu ürgne maitse
nii mõnegi neist asfaldile nõdraks.
Kuid mitte põtradele pole looduskaitse
üles seadnud hoiatusi: «Ettevaatust! Põdrad.»

Head autojuhid, te, kes käsist, jalust
maailmas määrustega
kõigist rohkem seotud,
ja ohus olete, kui
maanteeäärsest salust,
jah, loodus põdra kujul
tormab endateostust!

Me — maade, teede, vete, õhu kuningad,
ei, me ei tea, mis maik on tundel — vaba!
Kuis saabki veres olla
päikesetuule kuminaid,
kui meil instinktideks on
tarad, piirid, tabad?

Põikpäiselt püstipäised, jookske, põdrad-sõbrad!
Või seiske rohumaadel koiduudu looris.
Teid kaedes pomisen:
«Need seal ... ei ole põdrad ...
Seal kõnnib vabadus, peas kandes looduskrooni ...»

Visioon

Vast oli nii lapseea unedes,
muinasjutus või mingis müüdis,
kuid metsas, mis tiheneb, tumeneb,
näen minemas ennast nüüdki.

Õös kuskil me taga on asundus,
mis suviti ikka jääb veeta.
Geoloogidena me asunud
teele jõeni laanes, mis teeta.

Sellest jõest on palju räägitud.
Teest temani loodud legendki.
On temasse uskunud jäägitult
mitu põlvkonda hakkajaid vendi.

Nad läksid ja hukkusid. Veeni nad
teed meie jaoks sisse ei käinud.
Miks ent jõetões meid nüüd veenavad
need, kes teele üldse ei läinud?!

Ning enne kui minna veel saame,
juba käravad: «Suund pole õigel!»?
... Aga taevas on põuaselt kaame,
«Vett!» kuumuses kähiseb hõige.

Teele, rohkem kui kähin too kisub
see, mille jaoks elu meile anti.
Vihkan keeldu, kus saamatus sisuks.
Vihkan argust — vegeteerimispani.

Kuni usun nagu elu veel imet,
seni kõigest, mis ees, saan jõu.
Elu — tulek on, milles minek
on tähtsam kui päralejõud.

Keeluala

LAUPÄEV

I

Orvi libistas enda voodist välja, kobas tuhvliid jalga, leidis käsikaudu hommikumantli ja tõmbas selle öösärgi peale. Ta sirutas vooditsa poole, kuhu riputas igal öhtul käekella, kuid osuteid ei näinud. Oli veel üsna pime.

Unesegane Orvi jäi hetkeks voodi juurde seisma, et tule-tada meelde, mis on vaja kaasa võtta. Avanud öökapi ukse, puutusid sõrmed rudiseva plastikaatkoti vastu. Froteerätik, mis ukse kõrval nagis rippus, sai üle öla visatud. Orvi käsi libises hommikumantli taskusse, kus pidi olema üks sidrunikompevk. Seal leidis muudki kraami: haaknöel, niidirull, kreemituub, huulepulk, metallraha, ninarätik — lihtsalt ime, mis kõik inimesel tarvis ei lähe.

Võti viuksatas lukuaugus. Orvi jäi kuulatama: teised hingasid rahulikult, ta polnud kedagi äratanud.

Ukse enda järel vaikselt sulgenud, sattus Orvi tuuletõmbuse kätte. Ta kallutas pead ja peitis lõua froteerätiku sisse, justkui ripuks ölal karusnahk.

Orvi ei saanud kiiresti lipata, kannata toatuhvliid kippusid valjusti latsuma. Koridor kajas hirmsasti vastu. Orvi ei tahtnud, et keegi kuskil ukse taga oma voodis teist külge pöörates häirituna poriseks.

Orvi keeras rätiku kaela ümber, nii et pool pead karvase riide sisse ära kadus. Veel enam oleks soojendus külmetavatele jalgadele ära kulunud.

Selja tagant kostis müdinat. Ähkiiv kogu tormas mööda. Orvi põrkas kõrvale. Tasakaaluks väljasirutatud käsi puutus vastu libedat ning külma seina.

Sõrkiv kuhu läbis ainsa põleva laelambi valgussõõri, Orvi tundis ära Regi Ertsi. Oleks mul tiivad, mõtles Orvi loiult, lendaksin kaasa.

Kerge ehmatus oli Orvi kehasse nagu soojust kallanud. Ta tegi latsuvatele tuhvliitele vaatamata väikese kõrvalepõike ja läks lahtise akna juurde ilma vaatama.

Maja ots avanes idakaarde. Suvehommikutu lööskas siit päike sisse. Varajasel tunnil tõustes võis osa saada haruldasest hetkest — terves tohutu pikas koridoris säras valgus. Ühest küljest mõjus see vaatepilt meeliülendavalt, kõnnid nagu kiirgavas tunnelis, samal ajal nägi just siis kõige paremini ruumisoolika inetust. Riivav valgus voolis silmatorkavaks kõik muhud ja lohud, usterivi polnud kuigi ühtlane, mõne piit tikkus, õlg ees, seina seest välja astuma.

Täna toetus tinane taevastale, puhus külm tuul ja alt kostis klirinat. Orvi upitas üle aknalaua välja vaatama — keegi tallas suure lombi jääkaant katki. Orvi ei saanud siit neljanda korruse kõrguselt aru, tegutses seal mees või naine, igatahes purjus ei paistnud too tundmatu olevat. Liiga korrapäraselt tampis see isik jääd lõhkudes kaldast kaldani.

Võõra tegevus mõjus lummavalt. Ent külm tõrjus Orvi aknast eemale — keel võis plagisevate hammaste vahele jääda.

Orvi keeras aknale selja ja sihtis koridori sügavusse. Polnud võimatu, et jooksupanaatik varsti uue tuuriga siia jõuab. Regi Erts oli üle terve ühiselamu kuulus. Kui ilm lubas, lidus ta igal hommikul ümber hoone, ise näost lapiline ja hing paelaga kaelas. Erts saab varsti esimese kosmilise kiiruse kätte ja jätab meie patuse planeedi maha, öeldi tema kohta. Kui külmaks läks, sörkis Erts mööda maja. Neli korrust treppe, koridor, jälle volksasid ta jalad astmetel — teisest maja otsast alla ja uuesti silkas mees piki sprindirajana sirget ruumi. Orvi polnud siin veel kuigi kaua elanud ega teadnud, mitu tuuri tavatseb Erts maja sees teha. Kui pärast kestvat sumedat udu ühel hommikul külmaks läks, räägiti kõigis köökides ja tubades, et nüüd on talv käes — Erts loobus ümber maja jooksmisest ja tõmbas sedaviisi selge piiri aastaaegade vahele.

Orvi läks hiilides duširuumi ukseni ja vajutas südame põksudes lingile. Ehk on keegi temast ette jõudnud? Orvi kirus ennast — omaette olemise tahtmine tärkas ta teadvuses ühtelugu nagu umbrohi kevadise vihma järel. Ometi olid olude vahedad vikatid sellest korduvalt üle käinud.

Taevale tänu, ruum kõlises tühjusest. Orvi toetas põlved vastu radiaatorit sooja, riietus aeglaselt lahti ja kummardus kraane keerama. Vesi sai parajaks.

Muidugi oli ta supelmütsi tuppa unustanud! Aga proovi sa kõike meeles pidada, kui oled unine ja pead käsikaudu asju kokku korjama. Judisev Orvi seisis hetke nõutult, puistas siis kogu oma kraami aknalauale ja tõmbas tühja plastikaatkoti juustele kaitseks peale.

Aur, mis mattis enda alla kõik kolm kabiini ning tuprus halva ventilatsiooniga duširuumi lae all, kergitas põrandalt ja seintelt igasuguseid lõhnu. Orvi needis oma haistmismeelt, oleks kulunud tropid ninasse torgata. Huvitaval kombel ei lendunud kõigepealt mitte higi ja saasta lehk, vaid ilma tegid kõiksuguste kreemide, puudrite, lõhnaõlide ning juukse-lakkide aroomid. Ruumi niiskudes need teravnesid ja segunesid, moodustades hingematva buketi. Orvi oli sunnitud kinnitursunud akna praokile sikutama.

Sooja vihma all virgus Orvi päriselt. Ta sirutas mõnuga jäsemeid, seebitas põhjalikult sisse käsna ja nühhis naha roosaks. Näolt oli päevitus ammu maha kulunud, aga jalad püsisid veel imetlusväärset pruunid. Reitel paistis selgesti trikoo triip, ka labajalgadel olid loetavad nende sandaalide rihmad, mis said sügiseks läbi kantud.

Õnnis laupäev! Orvi võis rahumeeli ja aega viites duši all mõnuleda. Täna põõnavad nad kõik palju süda lustib. Regi Erts oli peale Orvi vist ainuke varajane.

Veepladin aitas mõtteid hajutada.

Oli alanud uus päev ja sellest piisas.

Akna koomale nüginud, lipsas Orvi veel kord duši alla sooja. Vastumeelselt keeras ta lõpuks kraanid kinni. Torudes mulksus.

Orvi hüples vaikse vile saatel jalalt jalale, sirutas parema põia välja, haakis ruumi nurgas seisva toolikõndi varvaste taha ja lohistas lähemale.

Ilma leenita tool kägises Orvi istumise all liigutuste taktis. Ta kreemistas ja masseeris nägu ning kaela, sikutas ninasõõrmest ühe jämeda karva välja, kammis kulme, püüdis koolutada ripsmeid ning asus lõpuks juukseid harjama. Paljude aastate vältel harjunud pikkade juustega, jäi nüüd hari iga liigutuse järel nagu õhku rippuma. Pärast seda kui Orvi Marku-

sest lahku läks, lõikas ta juuksed lühikeseks ja värvis tumedaks. Ta polnud ikka veel oma uue väljanägemisega kohanenud. Kui Orvi juhtus veidikenegi purjus ol-ema, võis ta kas või tund aega peegliga tõtt vahtida ja kõik teised enda ümber unustada. Kunagi koolipõlves oli üks inimene Orvile öelnud, et tal on kummaline nagu: kreeka nina, bantu huuled ja eskimo jääsinised silmad.

Ei olnud too ütleja ega Orvigi ainsatki elusat eskimot näinud, vaevalt neil jääsinised silmad on. Öieti polnudki see tähtis. Orvi meelest kõlasid need sõnad eriliselt, surmatunnini vist ei lähe meelest ära.

Nüüdki heldis Orvi natuke. Ta ei tahtnud hoopiski mõelda sellele inimesele, kes temas ühteaegu kreeklast, bantut ja eskimot nägi, ta lihtsalt vaatas iseennast. Ta silmitses hindavalt oma sirget nina, pööritas silmi — aastate jooksul oli palju sinist värvi välja pleekinud, ning ajas torru bantu huuled, mis helelilla huulepulga abiga silmapilkselt poole kaunimaks muutusid. Orvi pööras pea ära, kuid piilus silmanurgast siiski peeglisse ja ohkas. Pole viga, kulub veel palju aastaid, enne kui nina lonti vajub ja lõug teravalt esile tõuseb, toetades vanainimese kokku- kroogitud suud.

Peegel tõmbus uduseks. Orvi nühhkis klaasipinna hommikumantli hõlmaga puhtaks ja hakkas küünarnukki aknalauale toetades ripsmeid värvima.

See aegaviitav töö nõudis täit keskendumist.

Orvi käsi oli aknaraame värvides kindlaks harjunud. Ta oskas pintsli ühteaegu keerata ning edasi libistada nii osavasti, et klaas jäi täiesti puhtaks. Seejuures ei töötanud ta põrmugi aeglasemalt kui need, kes pintsli nagu põrandaharja üle raami ja klaasi vedasid.

Koridorist, mis hirmsasti vastu kajas, hakkas kostma uste paugutamist. Päev oli alanud. Nüüd ajavad nad kõik ennast tagajalgadele ja hakkavad kibekiiresti sagima. Mõra mõjub tänapäeva inimesele nagu piits. Torma aga — isegi siis, kui sul kuhugi tõtata pole. Mida valjem heli, seda kiirem on liikumine. Lennukeid, mis ületavad helibarjääri, saadab pauk. Seda kuuldes tundus Orvile alati, et inimesed tarduvad viivuks paigale ja nende südamed võnguvad roiete taga nagu pendlid.

Kiirustades korjas Orvi oma asjad kokku. Üleni valgeks võõbatud aknaruutu paotades vaatas ta välja. Sügisene pime hommik andis vaevaliselt maad hallile päevale. Horisondil tukkus ninasarvikukujuline rahepilv.

2

Varasele tõusmisele vaatamata pidi Orvi tükk aega köögis järjekorras seisma. Kui üks gaasituli viimaks vabanes, pani Orvi veepoti pliidile, et kohta hõivata. Ebe kõrvetas ikka veel oma kolme kotletti ja Orvi pidi tahes-tahtmata panni ootama. Neil oli toa peale üks pann ja üldiselt said nad hakkama. Kus seda kola hoida, kui igaüks eraldi kõik tarbenõud soetaks! Ebe oli veel mossis ja pesemata, tema kihutas ikka voodist otse kööki, polnud parata, alalõpmata oli tal nälg. Isegi öösel üles ärgates krõbistas ta kapi kallal nagu hiir — ilma suutäieta ei tulnud uuesti und.

Lõpuks ometi suskas Ebe pannivarre Orvile pihku ja Orvi noogutas tänulikult. Enne kui toiduvalmistamisele mõelda, pidi ta selle rasvase käki puhtaks küürima. Muidugi mõista oli nuustik kraanikausi juurest jälle kadunud, siin köögis kasvasid kõigile asjadele jalad alla.

Kraanist nirises leiget vett, rasv hangus panni külge. Orvi jättis pool-pestud nõu kraanikaussi ja läks tuppa käsna otsima.

Kui ta tagasi tuli, laiutas kraanikausi juures naabritoa Riita ning pesi laulu jurutades riistu. Orvi pann vedeles põrandal — Riita kraapis küü- nega purgisilti, mis oli klaasi külge kõvasti kinni jäänud. Ta naeratas ja Orvi naeratas vastu.

Riita kadus köögist ja Orvi sai panni kallale asuda. Kuid ka seekord segati teda. Ronkmustade juustega Karin torkas klaasi kraani alla. Ta käsi värises ja vesi loksus maha.

«Soe, kuramus!»

Ta läigatas klaasi kraanikaussi tühjaks ja keeras külma vee jooksmas. Orvi teadis, et kui Karin vett joob, siis läheb seda nagu hobusele. Selle- pärast laskis ta külmal veel voolata ja ootas kannatlikult, kuni teine oma janu kustutatud sai.

«Minu sees põleb suur tuli,» ohkas Karin.

Nüüd jättis ta kraani Orvile kasutada. Karin loivas pliidi juurde, tõs- tis Orvi poti kaant, laskis selle kilksuga tagasi kukkuda ja ütles paha- selt:

«Ma arvasin, et sa liha keedad.»

Orvi ei tõstnud tüli üles. Siin köögis oli kõige targem keelt hammaste taga hoida ning tummana talitada.

Kui Orvi siia ühiselamusse asus, oli ta imeks pannud, et ühe toa ela- nikest igapäev eraldi süüa valmistas. Tema kunagiste kogemuste kohaselt oleks lihtsam olnud leivad kokku lüüa.

«Ega me pole sõjaväes, oleme vabad inimesed,» oli Malle esimesena Orvi välja naernud.

«Kuidas me koos süüa saaksime?» imestas Ebe. «Igaühel on omad soovid. Kes armastab muna praetult, kes keedetult, kes joob piima, kes kohvi. Mina söön nagu jõehobu, teised näksivad kui linnupojad.»

Pärast koges Orvi, et igaühe menüü oli sellele vaatamata teise oma sarnane. Ainuke vahe, et kui Malle sõi täna pelmeene, siis tõi Ebe neid endale järgmisel päeval. Nende toa neljas elanik Saima, kes armastas väita, et tema on kõige nõi, polnud sugugi nii ükskõikne selle suhtes, mida ta endale näost sisse ajas. Ta sõi sagedasti ja himuga riisiputru, mille kõrvale hammustas heeringat. Pealegi harrastas ta salaja maius- tamist. Kui Saima juhtus paremaid pirne või viinamarju ostma, võttis ta need kaasa ja kadus häbelikult koridori.

Malle ja Ebe naersid ning selgitasid:

«Saima läks loojangut vaatama.»

Ta tavatses tööpoolest seista koridori kaugema otsaakna all, mis läände avanes, ja seal ta mugiski, nii et küll sai.

Orvi raputas munadele paksult pipart. Vürtsikas toit võttis tal ajud kuidagi selgeks.

Nüüd ta läkski, särisev pann käes, ja hoidus seina veerde. Praegusel kellaajal pidi siin hämaras tunnelis tasahilju liikuma. Ümberringi paukusid ukсед, kes kandis mustade nõude virna, kes läks, kleit üle käe, triikimistuppa. Mõni tuli õhetavana väljast, värsked ajalehed näpus.

Orvi pani panni munaroaga paberi peale lauale, puhus sõrmedele ja läks kõrvetatud kätt raputades kapi juurde. Nende toa riidekapi pesu- pool käis tegelikult nii puhveti kui ka sahvri eest. Orvi võttis oma riiu- lilt pätsi, määris viilule siinsamas paksu korra võid ja enne, kui sulges kapi ukse, hammustas leiva küljest tubli suutäie. Ta läks mäludes üle toa ja seadis ennast istuma. Orvi nihkus hästi nurga poole, sest sealpool

lauda maalis Ebe endale nägu pähe. Jälle kosmeetika lõhnad, enda juures ei pannud ta neid nii palju tähele. Haisud jälitasid Orvit kõikjal, süda kippus ühtelugu läikima. Ta oli sellest kunagi toakaaslaste rääkinud, rohkem ei julgenud kurta. Tookord hakkas Malle kihistama ja arvas, et Orvi ootab tittle. Ebe vangutas kaastundlikult pead ja ainult Saima jõudis mõistlikule otsusele: vängelõhnalised värvid on Orvi haistmismeale hoopistükkis sassi ajanud.

Tõepoolest, Orvi ei osanud arvata, kuhu need keemikud oma leiutamistega lõpuks välja jõuavad. Uued värvid tulid, üks jubedama haisuga kui teine. Mis sellest, et need ruttu kuivasid ja võimaldasid kaasaegset kiiretempolist tehnoloogiat kasutada, varsti peavad maalrid küll gaasimaske kandma hakkama. Suvel polnud igapäevased lehad nii talumatud — aknad ja ukseid seisis igal pool pärani lahti. Aga nüüd ootas ees talv. Kui Orvi sellele mõtles, läks ta meel päris mõruks. Maalriamet kätte õpitud, töökohast anti talle siia ühiselamusse koiku — vähemalt esialgu ei tahtnud Orvi uue koha otsimisele mõelda. Ta oli niigi elu jooksul end paljudes paikades tööle vormistanud, et peagi lahkumisavaldus lauale panna.

Nagu saatuse sõrm koputas keegi kolm korda uksele. Orvi ei pruukinud pilku pannilt kergitada — kes muu kui Joe Trill. Küll nad püüdsid teda siit eemale peletada, ent midagi ei tulnud välja. Ükskord pahvatas Malle vihaga, et Orvi tuleks kuhugi teise tuppa välja vahetada, siis saaksid nemadki laupäeva ja pühapäeva hommikuti rahu.

Siiani polnud Orvi aru saanud, kas Joe Trill on tõepoolest kohtlane või ainult mängib lollikest. Täna, kui mees laua taga istet võttis, käed põlvede vahele sättis ja Orville andunult otsa vaatas, hakkas Orvil temast korruga kahju. Justkui esimest korda nägi ta mehe kõrget ja kurrulist laupa. Ainult iseenda kaudu hakkad kuidagiviisi teisigi mõistma, tajus Orvi, sest talle tuli meelde, kuidas ta varahommikul duširuumis vaatas oma pleekinud silmi. Mis mured olid Joe Trilli lauba nii kortse täis lükinud? Kunagi parajal hetkel teeb Orvi kindlasti Joega ta minevikust juttu, küllap mees talle kõik südamedelt ära räägib.

Orvi vaatas külalisele otsa. Joe ilme elavnes. Orvi turtsatas naerda.

Kui Orvi ehitusel Joe Trilliga esimest korda kokku puutus, oli mees tal käest kinni võtnud, hapnikuballooni juurde viinud ja pühalikult öelnud:

«Kui see peaks lõhkema, siis purustab nagu pooletonnine pomm.»

Joe Trill oli elukutselt keevitaja, ta pilt püsis muutumatult autahvilil — ju sellepärast laabuski töö hästi, et ta tundis nii põleti kui balloone ees suurt aukartust. Teised keevitajad ütlesid ikka «suss» ja «pudelid», Joe Trill ei nimetanud oma töövahendeid kunagi niisuguste lihtlabaste sõnadega.

Ebe tuli Joe selja taha, kõikus kandadelt varvastele ning moonutas oma nägu.

Orvi ohkas vargsi. Ta ei saanud ometi külalist uksest välja visata! Muidugi oli ta teistele tülik. Kõik tahtsid ennast sättida ja paremad hilibud selga tõmmata, et linna peale minna. Ega nad kavatsenud kallist laupäeva nelja seina vahel maha konutada.

Orvi tõmbus sisemuses pingule. Ta kartis, et naised võtavad jälle mingi triki abiks, et Joele tuult alla teha. Kui Saima ja Ebe, käed seljal, ringi tuuritasid, siis Mallel paistis midagi varuks olevat.

Kõiksugu tempe olid nad Joe ärritamiseks välja mõelnud. Joe kui karsklane põlgas joodikuid. Kord oli Saima pooliku viinapudeli kolksa-

tades lauale pannud, nii et Joe võpatas. Pärast vajus Saima ise sinna-
samasse poolröötakile ja kummutas viinapudeli suule. Ka Orvi vaatas
Saimat võikustundega, ta ei teadnud, et sildiga pudelis loksus sulaselge
vesi. Ebe pakkus Joele ühtelugu sigaretti, aga Joe ei suitsetanud. Ise-
ärانى põlgas ta suitsetavaid naisi. Orvi oleks pidanud Joele tunnistama,
et pahvib salaja sigareid, kuid ta ei söandanud teisele ränka pettumust
valmistada.

Hämmastaval kombel reageeris Joe õrritamistele üsnagi rahulikult.
Ajuti naeratas ta naistele andestavalt, vaatas taas truu koerana Orvile
otsa, nii et ajas meeleheitele. Oli kuidagi ebamugav selle lihtsameelse ja
ühegi paheta inimese seltsis viibida.

Orvi neelatas närviliselt, ta oleks tahtnud keelata, kuid hääli oli kurku
kinni jäänud. See polnud enam nali. Malle õõtsus kapi tagant välja, rin-
nad paljad, tuli otsejoores üle toa ja jäi seisma Joe vaatevälja.

Tagasihoidlik Joe ei pööranud seekord pilku ära. Ta kõhatas ja ütles
vaikselt:

«Sa oled kaunis. Madonna, ainult laps puudub.»

Orvi tõstis pihud silmade ette. Kui ta läbi sõrmede julges kiigata, nägi
ta Joe Trilli aeglaselt püsti tõusmas. Mees läks laia sammuga ukse
juurde. peatus seal. vaatas paigale tardunud naistele otsa ja ütles:

«Mis kurja ma teinud olen?»

Enne kui uks Joe Trilli taga kinni langes, kiskus Malle hõlmad vahe-
liti, läks näost lapiliseks ja viskus täie hooga voodile. Ta hakkas nuuk-
suma. Ise pisarais, luristas ta valjusti nina ning tagus rusikatega patja.
Kui Ebe teda rahustada püüdis, sai ta Mallelt jalaga müksu.

«Tuhhat ja tuline!» hüüdis Ebe ahastavale Mallele. «Kas me ei või olla
oma toas, kuidas tahame! Ennegi üht-teist nalja tehtud!»

Saima kraaksatas naerda.

Malle hakkas luksuma.

«Oh jäta,» lohutas Saima. «Me oleme ikkagi täitsa vahvad moorid. Iga
naga ärgu tulgu meid õpetama.»

«Malle,» palus Orvi.

Saima läks kikivarvul Malle juurde. patsutas toakaaslase õlga ja ütles:

«Mõtle parem välja, mis ma sulle linnast toon.»

«Suhkrusaia!» hüüatas Ebe tehtud lõbususega.

Toakaaslaste üksmeelne poolehoid ja argipäevased mured aitasid Mal-
lel halvast tujust võitu saada. Ta upitas ennast istukile ja pühkis silmad
kuivaks.

Siis läks rahakogumiseks lahti. Sedaviisi laadis Saima kaks korda kuus
pärast palgapäeva oma käekoti toakaaslaste rublasid täis ja läks linna
peale sisseoste tegema. Saimale meeldis poodides traalimas käia. Ta lausa
joobus rahvamurrus trügimisest ja lettide vahtimisest. Saimal oli ostmi-
seks annet, ta võis selle üle uhkust tunda. Mingi seitsmenda meele ajal
oskas ta õigel hetkel sattuda sinna, kus parajasti midagi head ja harul-
dast müüdi. Ka Saima mälu oli vastavalt välja arenenud. Ta teadis peast
kõiksuguste kaubaartiklite täpse hinna ning võis une pealt öelda oma
toakaaslaste rinna-, puusa- ja muud mõõdud ning lemmikvärvid. Tänu
Saimale riietusid selle toa elanikud kõige elegantsemalt ja neid peeti üle
ühiselamu tüdrukuteks, kuigi nad kõik olid jõudnud kolmekümnenda
sünnipäeva ammu ära pühitseda.

Orvi jäi üksi ühiselamutuppa. Ta polnud otsustanud, mida selle päevaga ette võtta. Ent samas tundis ta vastupandamatut sundi kuhugi minna. Justkui ei kõlbaks ta ainuisikuliselt viibima ruumis, mis tegelikult kuulus neljale. Tuba mõjus võõralt ja kõledalt, kui siin polnud Ebet, Mallet ja Saimat. Ehkki Orvi oli võib-olla kauemgi kui viimase kümne aasta jooksul igatsenud omaette elamist, ei tekkinud tal ühiselamutuppa üksi jäädes mingisugust koduse mugavuse tunnet. Ooteruum, ajutine peavari, kalk kuup ukse ja aknaga. Tõsi küll, akna ees rippus kardin, lambipirni varjas mahe kuppel ja laua all oli tilluke vaip. Kuid see hubasusetaotlus ei aidanud.

Siia elama asunud, lootis Orvi siit peagi lahkuda. Ei tea, kuhu? Pika-peale harjub inimene ära ja lühike vahepeatus võib kesta aastaid. Orvil polnud mingisuguseid väljavaateid korterit saada.

Orvi ohkas. Ta õngitses hommikumantli taskust sidrunikompeveki, krabistas paberit ja uuris kasinat maiuspala tähelepanelikult, enne kui suhu pistis.

Oleks vaja Joe Trillile silma teha. Äkki kõnniksid nad kahekesi üle perekonnaseisumeti punase vaiba korterilootuse maale. Käiksid käsi-käes ametiühingukomitees, kirjutaksid pataka avaldusi, üks härdameelsem kui teine, ja saaksid lõpuks ometi endale ihaldatud võtme.

Orvi muigas.

Ta oli palju töökohti pidanud, ilma et tal oleks korteri osas vedanud. Siiski, kui Orvi üheks aastaks tööstuskaupade lattu pidama jäi, võeti sealse juhtkonna poolt tema soov kuulda. Ta sai endale järjekorranumbriks ilusa arvu kaksteist ja tundis selle üle suurt uhkust. Õnnetuseks jäi ta varsti kolmeks kuuks haiguslehele ja tema koha sai endale teine. Kuigi talle pakuti naaberasutuses samalaadilist — sukapakkide asemel tuli tõsta pliiatsikaste, — läks Orvi tookord sõjakusest puheville. Ta kulus kohtumaja uksi ja nõudis enda ennistamist vanale kohale. Tema südikust pandi mitmel pool imeks — miks pidas ta seda väikesepalgalist reakohta nii oluliseks? Lõpuks pahvatas Orvi oma tõelise põhjuse välja: korterijärjekord. Ülemus vaatas kõrvale, kehitas õlgu ja ütles, et nende asutus saab kahjuks üle aasta ainult ühe korteri.

Orvi jättis selle maade ning mõisate jagamise kus seda ja teist, kahtkümme nelja aastat inimene paljast lootusest ei ela.

Ometi kerkisid majad igal pool kui seened. Nüüd, kus Orvi elu põhjalikult muutus, ei olnud enam mõtet avalduste peale paberit kulutada. Polnud perekonda, keda sabasse haakida, et siis rünnakule asuda. Tühipaljas üksik inimene ei tule ometi arvesse. Noor, öeldakse, küll jõuate, siin on lasterikkad paarid kitsikuses. Leidus tuhat põhjust, miks Orvisugune tagaplaanile pidi jääma.

Orvi ajas ennast püsti ja ringutas.

Mitte mõtelda, mitte mõtelda!

Selle inimsõbraliku juhtlause all veeretis ta ühiselamusse asumisest peale oma päevi õhtusse.

Et südamest viimanegi kripeldus kaoks, ajas Orvi huuled torru ja laskis kuuldavale lõbusa vile. Raadios mängiti viimasel ajal sageli seda muretut viisi.

Orvi upitas mantli selga, sättis kübara kuklasse — eluaeg kandis ta peakatteid moele vaatamata just nimelt kuklas. Ukse lukustanud, keerutas Orvi näpu otsas võtit. See tuli jätta Jerle-moori valvsa silma alla.

Jerle-moori osavus väärís imetlust. Ikka seadis ta ennast just nimelt laupäeviti ja pühapäeviti valvesse. Ega temalgi lisateenistus mööda külgi maha jooksnud.

Koridoris summutas Orvi oma lustliku vile vaiksemaks — polnud sünnis, kui kübaraga daam end poisikese kombel üleval peab. Isegi siin, vabameelses ühiselamus.

Veendunud, et kedagi pole parajasti läheduses, läks Orvi trepiastmetest keksides alla.

Teise korruse koridori uksest kostis vali plekine hää. Puhketoas oli jälle keegi televiisori mõrgama kruttinud. Ise keeravad, ise kannatavad, pärast löövad kõrvad pilli, mõtles Orvi ja tahtis edasi minna. Ent hää kuuldus tuttav. Painavalt tuttav. Kes seal ometi kõneles?

Orvi kõhkles hetke, kuid uudishimu sai võitu.

Teise korruse koridoris levis vänge kapsalõhn. Ent tuttav hää vallutas Orvi mõtted sedavõrd, et ta nagu ei pannudki muud kõrvalist tähele. Hää, millest põrusid ukсед, kihutas Orvit jooksule.

Hingeldav Orvi peatus puhketoa künnisel, ta toetus piidale ja jäi ruumi sügavuses seisva televiisori ekraani jõllitama. Pildikasti kumeral klaasseinal seisis Rediard.

«Redi . . .» pomises Orvi ja oli täitsa pörutatud.

Rediard justkui märkas Orvit, jutulõng katkes viivuks, mees kortsutas kulmu, vaatas Orvile tõsiselt otse silma sisse ja leidis endale kobamisi taas sõnad suhu.

Orvi mudis oma nahkkindaid, need kippusid pihkude külge kleepuma.

Seejärel sopras ta masinlikult käekotis ja otsis midagi hamba alla. Orvi hammustas klaaskompveki katki nii järsult, et pea sees raksatas.

Millest Redi rääkis, seda Orvi ei suutnud taibata. Ta kuulis vaid mehe häält, see kõlas nii valjusti, et terve ühiselamu tundus rappuvat.

Seinad võbisesid, kardinad liikusid kui tõmbetuules, keppjalgedega televiisor tundus tantsivat nagu kits parketil. Kukuks see pill pikali, katkeks see hää, kaoks see pilt!

Orvil hakkas peas surisema.

Mitte mõtelda!

Minevik on ammu põrgusse saadetud, las podiseb seal katlas kaane all. Mis möödas, see möödas.

Orvi pingutas oma tahet ja keeras televiisorile selja. Redi jäi ekraanile mõrgama. Ta ei saanud sealt purgist välja, et Orvile järele tulla. Vaevalt, et tahtiski.

Orvi jooksis piki koridori. Ta pidi siit välja pääsema, muidu kõngeb ta lämmatava kapsaleha kätte.

Trepikäsi puust kinni haarates sai Orvi ka vaimse tasakaalu enam-vähem tagasi.

Ta kobas astmeid ettevaatlikult nagu inimene, kes on haige voodist tõusnud.

Orvi püüdis oma mõtteid Redist kõrvale juhtida. Ent peas kõmises tühjus, seal oli palju ruumi ja Redi muudkui tuli ja tuli, astus koputama sisse, laiutas kuidas jaksas ning vahtis häbematult ka kõige salajasematesse soppidesse, nii et Orvi õhetama hakkas.

Orvi võttis ennast kokku ja lõi kutsumata külalise oma mõtetest välja.

Andke ruttu aseainet, vaevaga liikuma hakanud ajumasin ei kannata tühikäiku! Orvi haaras kõige lähema järele. Miks mitte! Eile õhtul käisid nad suure kambaga restoranis. Oli ilus. Mis edasi? Õigus, alguses telisid nad viru valget ning kartulisalalit, siis hakkas orkester mängima.

Orvi tantsis kõigepealt Etsiga, siis Vilmeriga — Ebe ütleb, et Vilmer tantsib jumalikult, nad tõepoolest liuglesid parketil. Pärast?

Rediga ei käinud nad kordagi restoranis.

Vilmer viis jälle Orvi põrandale. Ebe läks turri ja ütles, et ärgu nad amelgu midagi. Vilmer ei tahtnud riidu ja hakkas Ebet tantsitama. Saima jäi purju. Ta kummutab klaasi alati põhjani, see ei päästa, et kõvasti süüa vohmib. Mallele aitab ühest napsist ja ta kilkab nagu kooli-plika.

Rediga ostsid nad kord pudeli lahjat veini ja olid pärast üsna üle-meelikud. Laternapostide otsas kiirgasid sabaga tähed.

Mis seal eile veel juhtus?

Kui kohvi ja kleepviina toodi, läksid nad Etsiga tantsima. Ets näpistas teda. Orvile tundus, et seljale jäi must plekk. Näpajäljed valge pluusi peal, see tegi Orvile miskipärast nalja ja ta oli naerust vappudes nagu-pidi Etsi reväärile vajunud. Orvi hea tuju nakatas Etsi, mees läks päriselt hoogu. Ta kahmas oma partneri ümbert kinni ja tahtis Orvi süles tantsupõrandalt lauda tagasi viia, Orvi sai hädavaevu vastu puigelda.

Redi seisis seal ekraanil majamakettide keskel. Valged hooned, mõned iseäraliku kujuga, kaarjad nagu suured valged linnud, tiivad välja sirutatud, et lendu tõusta. Ainult mürisev hääl hoidis neid paigal.

Ets ei oska piiri pidada, ta on nagu laps, kes ei saa möllamisest isu täis. Ta ei pane tähelegi, et teised hakkavad ära vajuma. Ets tellis likööri juurde ja vihtus tantsida. Orvi jalalihased on siamaani hellad. Ühe loo lõppedes nägid nad Mallet vesistamas. Malle on õrna hingega, ühtelugu läheb tal süda härdaks ning silm märjaks. Vaevalt, et ta seal Joorusega riidu läks.

Kaastundlik Ets sirutas käed laiali ja hakkas Mallet kaisutama. Ta musitas Malle kõrvaile. Süнге Joorus vahtis pealt. Malle luksatas, pilutas silmi, kallas kohvi sisse likööri, jõi ning sai endast võitu. Olavi silitas Malle käsivart, aga Malle oli niigi juba päris rahulik. Joorus ajas vaasi ümber ja korraga oli kõigil palju tegemist, et laudlina kuivaks tupsutada. Ebe kiljus, ta kartis, et vesi sülle voolab.

Kõrvallaua kiilaspea tuli Orvit tantsupõrandale kutsuma. Etsil läks kops üle maksa. Ta torkas rusikas käe võõrale hoiatavalt nina alla.

Saima naeris nii, et pidi toolilt maha kukkuma.

Võõras kadus vaikselt eemale.

Saima pakkus, et nad läheksid Orviga tualetti kleite vahetama. Saima ja Orvi mõõdud klappisid täpipealt. Kord nad juba vahetasid restoranis riided ära, siis piiras Orvit üks kuldprill. Too sell ründas jultunud visadusega, Orvi hakkas suuremat skandaali kartma. Ets kelkis, et purjus-päi on tal parem käsi kuullaagrite peal. Kui Orvi ja Saima vahetatud kleitides tagasi tulid, sattus kuldprill suuresti segadusse. Ta vahtis naisi üksisilmi ja hakkas varsti otsmikult higi pühkima. Kaua ei pidanud mehe närvid vastu, ta kadus. Võib-olla kihutas otseteed hullumajja, et sõlmes ajukäärud lahti harutataks.

Redi kasvas veel lõpuklassiski nagu pajuvits, kogu aeg olid tal püksisääred ja pintsakumäised liiga lühikesed.

Pärast? Ihu kuumles ja voodilinad olid vildist. Süгav uni tuli alles siis, kui Ets, Olavi, Vilmer ning Joorus kella poole viie ajal minema hiilisid.

Orvi seisis Jerle-moori laua juures ja hoidis toavõtit väljasirutatud käes. Jerle-moor ei võtnud vaevaks ennast liigutada. Orvi tõmbas käe tagasi ja hakkas kotist passi otsima.

«Mis ma su passiga teen?» turtsus valvur. Ta sai Orvi peale üsna pahaseks. Jerle-moor lükkas äsja postiljoni poolt lauale kuhjatud kirjad ja ajalehed nurga peale, nii sai tindiplekkidest rikutud roheline laua-paber prahist lagedaks ja tal oli, kuhu käega lajatada.

Kohmetu Orvi naeratas ja riputas võtme varna.

«Kombed nagu krahvinnal luksushotellis,» torises Jerle-moor. «Võib-olla pean ennast veel püstigi ajama ja ukse pärani kiskuma?»

Orvi katsus, et rutem minema sai. Laua juurde kogunes uudishimulikke, kes kirju sorima hakkasid. Jerle-moori pärast võis kes tahes ümbrikud ning ajalehed ära hiivata.

Redi päevik asus sügaval sahtlipõhjas. Kord näitas ta selle üht lehekülge, mida kattis suur punane kiri: Orvi.

Ühiselamu paraaduksel oli tugev vedru. Orvil andis käepidemest vedada, enne kui välja pääses. Regi Erts, toosama, kes igal hommikul jooksu treenis, pidi selle uksega oma lihaseid harjutama.

Libedale trepile astudes viskas Orvi käed üles, et püsti jääda.

Külm õhk jahutas ning ärevus hakkas pikkamööda lahtuma.

Ule tänava istusid poetrepil paar vanamutti, nad müütasid pohlaokstest ja õlglilledest tehtud kimpe. Orvile tuli meelde, et ta polnud suvest saadik surnuaial käinud. Ta jäi kõheldes seisma, ent rinnus kripeldav südametunnistusepiin ei paisunud suuremaks ega kihutanud teda kadunud hingele küünalt süütama.

Orvi lonkis kesklinna suunas.

Nurga peal keldrikohvikus oli parajasti vähe inimesi.

Ainult paar naist seisis leti ees järjekorras. Orvi palus kohvi ja endalegi ootamatult küsis lisaks pitsi rohelist likööri.

Orvi võttis laua taga istet, nihutas üksiku oksaga savivaasi kaugemale ja põrnitses rohelise kleepviinaga täidetud klaasi. Korraga ta taipas, miks ta täna endale seda koledat jooki tellis.

Kui nad kunagi Rediga sellises kohvipoes ennast soojendamas käisid, leidsid nad koha ühe naise vastas, kes istus üksi, kohv ja roheline liköör nina all.

Võõra juuresviibimine kammitseis nii Redi kui ka Orvi keelepaelu. Nad liigutasid ühes taktis lusikat ja Orvi silmitses vargsi juhushkku lauakaaslast. Too naine paistis Orvile kulunud ja kurvameeline. Nuüd vois oletada, et naine oli siis umbes niisama vana kui Orvi praegu. Orvi unustas vaikiva Redi ja piilus ahne uudishimuga võõrast naist. Ta püüdis endale juhusliku lauakaaslase elusaatust ette kujutada. Pikapeale tuli ta järeldusele, et inimesel on rängalt viltu vedanud, ta peab olema kodutu, kui ta selles eas ja hommikusel ajal sihukeses nigelas paigas istub ja likööri timmib. Küll on rumal, mõtles Orvi tookord hukkamõistvalt, lasta oma elu sedaviisi kraavi joosta. Mina mitte, mina mitte, otsustas Orvi võõrast õnnetust naisest mööda vaadates ja haaras justkui töötuseks Redi käest tugevasti kinni.

4

Orvi liigutas lusikat kohvitassis ja põrnitses rohelise vedelikuga täidetud pitsklaasi. Naistest saavad kergemini alkohoolikud kui meestest, oli ta kusagilt ajalehest hoiatust lugenud. Orvi kummutas joogi kurku, ta hoidis hinge kinni, et mitte tunda kleepviina imalat lõhna.

Peaks mitte keegi siia lauda juurde istuma, soovis Orvi endamisi. Ta

vist plahvataks tigidusest, kui mingi kohmetu noor paar ta vastas kohad sisse võtaks ja lapsenäoga plika talle helesiniste silmadega otsa jõllitama hakkaks.

Nad tegid Rediga terve keskkoolipõlve koos läbi, ent jäid kuni lõpuklassi viimase veerandini teineteise suhtes ükskõikseks. Imelik, kõik need aastad istusid nad lähestikku, Orvi koht oli Redi selja taga, kuid nad nagu ei märganudki teineteist. Vastupidi istudes oleksin ammu aru saanud, kes mu läheduses viibib, rääkis pärast Redi.

Huvitav, mida kirjutas Redi oma päevikus Orvi kohta hiljem?

Küllap vist voolasid oodid alguses leheküljelt leheküljele. Redi oli väga tundeline. Kui järele mõelda, siis Orvi nähtavasti samuti.

Orvi tõstis pilgu tühjaks joodud pitsklaasilt üles. Morn müüja pühkis lapiga letti ja peaaegu riivas üht valmis pandud kohvitassi. See võeti viimasel hetkel eest ära. Kui tassi käes hoidev mees näo ruumi poole pööras, ohkas Orvi ja toetus leenile.

Markus tuli otsejoores Orvi laua juurde ja võttis enesestmõistetavalt istet. Miks polnud Redi sel laupäevahommikul juhuslikult siia keldri-kohvikusse sattunud? Ikka jälle Markus. Muudkui Markus!

Mida oleks neil Rediga rääkida olnud? Tere, tere, kuidas elad? Läheb hästi, jah? Ah soo, töötad seal. Oled rahul? Ja-jah. Kogu see jutt.

Markusega elasid nad koos ligi kümme aastat. Üle kolme tuhande kuuesaja päeva — mu jumal, terve igavik! Pealegi ei sattunud Markus siia juhuslikult. Viimasel ajal piiras ta Orvit iga laupäeva hommikul. Mõnikord tegi see Orvile nalja, kuid sagedamini siiski tuska. Ime, et Markus ikka veel maha ei rahunenud.

«Tulid kui kuutõbine oma ühiselumajast välja,» lausus Markus etteheitvalt.

Esimestel kuudel pärast abiellumist oli Markus, tõustes ühisest voodist, Orvit alati tervitanud ning küsinud, kas naine nägi ka ilusaid unenägusid. Nüüd polnud nad nädal aega kokku puutunud ja Markus ei märganud tere ütelda.

Markus justkui luges Orvi mõtteid.

«Ma tervitasin, aga sa läksid mühinal mööda. Oled oma uuest elust nii väsinud, et pead tänaval edasi tukkuma.»

Markuse kiuslik toon torkas Orvit.

«Mis on sul minuga asja?» küsis Orvi ja veeretask tühja klaasi näppude vahel.

Markus lükkas oma lohmaka mantli hõlmad laiemale, tõmbas sügavasti hinge ja rüüpas kohvi.

«Olen ilma sinuta nagu katus, millelt plekk on pealt maha käristatud,» üllatas ta Orvit oma ütlemisega.

Aeglaselt, sõnu otsides kaebas ta jälle üksildust. Oma nõrkust tunnistas Markuse silmad jäid endistviisi ilmetuks. Tundus, nagu pruugiks ta võõraid, kätteõpitud sõnu, mille mõte ei jõua ta teadvuseni.

«Esimest korda läks keegi sinu tahtmisele risti vastu, ei midagi muud,» muigas Orvi. «Uskumatu, et minusugune saamatu ning jõuetu sulle kilbiks võis olla.»

«Hing on nii hellaks läinud, kogu aeg kratsib südame peal,» pomises Markus.

«Pole viga, varsti kasvab uus ja parem koorik selga,» kostis Orvi.

«Olen hakanud inimesi pelgama,» teatas heitunud Markus.

«Ammu juba,» noogutas Orvi. «Enne sulle ei paistnud silma, mina

kõlksin vaateväljas, kah nagu inimene. Mis sa kurdad — ise püüdesid vabaduse ja sõltumatuse poole, et sind miski ei häiriks!»

Siinkohal jäi Orvi mõtlema. Ka tema peamine soov oli Markuselt lahku minnes saada vabaks ja sõltumatuks.

«Ega sinulgi parem ole,» arvas Markus. «Kukkusid tühja koha peale, nüüd oled nagu sitikas selili ja siputad jalgu. Usu, ainult mina saan sind püsti aidata, sina aga oled see soe hing, kes peab minu lähedal olema.»

«Lõpuks ometi otsustan ma ise, mida teen või tegemata jätan,» kostis Orvi häirituna.

«Kas enam oskadki?» vidutas Markus silmi.

«Viimane aeg õppida,» vastas Orvi ebakindlalt.

«Taon seal üleval tuulte käes plekki paika, ümberringi kõmiseb, aga mina kuulen ikka vaid sinu häält,» — Markus neelatas. «Nagu ehmuksid sa jälle keset ööd üles ja hüüaksid kaitset otsides: Markus!»

Orvist käis rahutu värin läbi. Ta oleks veel seda koledat likööri joonud, et aga vajuda tuimuse mülkasse. Parem, kui Markuse jutt temani ei jõuaks. Jätku see kiusamine! Kellel sellest kergem on, et ta nii ise-enda kui Orvi jälle tasakaalust välja viib. Aitab! Orvi kahetses, et talle on pehme loomus kaasa sündinud. Ta ei osanud rusikat vastu lauda põrutada, et peletada eemale minevik, hajutada kõik lõhnade ja häältega seotud üksikasjad, mis mälukoopas talveunest ärgata püüdsid. Padja lõhn, salapärane tiksumine seina sees, saepuru krabin tapeedi taga — seda kuulis öövaikus, enne kui läks esimene tramm. Või need külmad koidueelsed tunnid, kui tekk sai tiritud lõuani ja kuupaistesiniste kardinatega taga kolise määratu kõle maailm. Öudne oma jäikuses ja õnnis sellepärast, et oli eemal. Kevadel immitses aknast toome lõhna tuppa, nii polnudki Orvi viitsinud seal tagahoovide rägus üles otsida kohta, kus kasvas see õitsev puu.

«Usu mind, midagi annab ehk paremini seada. Kui sa ainult tahaksid,» palus Markus.

Orvil oli korraka kahju, et ta pärast mõirgavat televiisorit püüdis Redit oma mõtteist kõrvale tõrjuda. Teda valdas kummaline süütunne, justkui oleks mingi ammune verevandega kinnitatud lubadus siinamaani täitmata. Ei tea, kas Redi tunnekski teda veel ära, kui tänaval vastu juhtuks? Üksluiselt päevi õhtusse veeretanud Orvi ei saa ennast Rediga võrrelda. Need, kes palju näevad ja kogevad, unustavad kiiresti mineviku tühised seigad. Tegelikult olid nad Rediga koos, nina vastu nina, nagu ütles Lull, vaid mõne kuu — kevade ja pool suve.

Tühja selle Rediga, püüdis Orvi endas kainust taastada. Pole võimalik, et ta siinamaani Redit armastaks. Ju on lihtsalt kahju, et ta polnud see, kelle puhul tasunuks Redi-sugusel õhinasse sattuda. Oleks Redi kindlaks jäänud, kes teab... Võib-olla nüüd tagantjärele näib, et nad oleksid naerdes ja lauldes ühest rõõmsast aastast teise sammunud. Kui ühe mehe käevangus kõndimine läilaks läheb, siis arvad ikka, et küllap oleksid teisega elu lillelistel aasadel aina lulli lõõnud. Pettekujutlused! Kui ise oled äbarik, süüdistad paratamatult teejuhti.

Orvi muutus enese suhtes järjest halastamatumaks.

Sa oled täpselt oma saatust väärt, ütles ta mõttes iseendale ja tundis mõnu, kui midagi sees nagu käärima hakkas. Ent enesehaletsuse pisarail polnud Orvi silmisi ruumi. Ta vaatas külma pilguga Markusele otsa: vaevleb ta või kujutleb, et vaevleb?

Võib-olla on Markuse igatsusesõnad võltsid ja teda kihutab tegutsema lihtlabane armukadedus? Armukadedus, mis pole miski muu kui kustu-

nud armastuse moonutatud vari. Eks Markus ole kindlasti kogu aeg Orvil silma peal hoidnud; ei saa öelda, et Orvi oleks oma uues elus millegi puhul risti ette löönud. Asjaolud ning juhused on ohje hoidnud ja Orvi pole kordagi sõrgu vastu ajanud. Niisugust elu peetakse amoraalseks. Miks? Kes teab. Kombekas ja kaunis paistab vähemalt teistele su käitumine sel juhul, kui oled lasknud kellelgi enda üle võimust võtta. Iidsetest aegadest peale on inimsuhetes ette nähtud kaks poolust: tahte rakendamine ja alistumine. Nimetatagu neid vastandlikke kaksikvendi kuidas tahes — jõud ja lõtvus, vääramatu sihikindlus ja leplik ohvri-meelsus, juht ja alam; liidetagu neid nähtusi mõistetega nagu armastus või armukadedus — sisuliselt ei muutu mitte kui midagi. Tunnete taga on üks ja sama sisu peidus.

Orvi naeratas — nüüd jõudis ta küll päris sünge järelduseni. Sedasi arutledes tuleks iga inimene panna oma puuri hundi kombel ulguma — üksinda küll, aga omaette ja vaba.

Orvi kujutles, kuidas nad kõik latrites istuksid — ei tea, kes neist esimesena seinale koputaks ja kuulatama jääks? Ikka ootab keegi, et teda alistataks — siis paistab, et ta on ühtlasi ka kaitstud.

Markus oli siiani vaikides istunud, justkui oleks ta kannatlikult Orvi naeratust oodanud. Täna hommikul on tema minust sõltuv, minu käes on võim, tema peab alla heitma. Orvi mõtetel ei puudunud parastav kõrvalmaik.

Võim võimuks, kuid Orvil polnud oskust seda rakendada. Muidugi võiks ta tõusta ja lahkuda — kuhu? Orvi ei teadnud, mil viisil seda tühjusest haigutavat päeva paika panna. Las juhused juhivad! Sedapuhku kehas-tas juhust Markus, kes Orvi kannul siia kohvikusse ilmus. Olgu pealegi, lõpuks pole Markus saatan, kellele sõrme ulatades ka käest ilma jääd.

Orvi nõõpis hõlmad kinni. Sujuvad liigutused, näol leplik naeratus, silmis ükskõiksus.

Ta ei saanud parata, alistumine sobis talle.

5

«Näe, sa käid ikka veel õhukese mantliga, ilm on päris külm.»

«Kuidas sul ka läheb?»

Orvi ei vastanud ei Lullile ega isale. Ta naeratas ja pani kübara varna.

Tuba oli neil nii soojaks köetud, et leitsak löi vastu. Vaasis longu vajunud nelgiõied toetusid laudlinale. Pikas seinas seisis uus diivan, selle ees kaks kollast tugitooli. Orvi seadis ennast ühte neist kollastest ja keris jalad tagumiku alla. Lulli juures tuli kingad esikus maha võtta.

Markus istus Orvi vastu. Orvi kiskus kleidi allapoole.

Isal ja Lullil polnud rahu paigale jääda, nagu oleksid nad mingi pakilise töö juurest ära kistud. Ometi ei kahelnud Orvi, et Markus helistas ette.

Viimaks toetasid ka nemad ennast maha.

«Sa kadusid nii ära, et meil polnud sinu aadressigi,» ütles isa.

«Eks küsinud Markuse käest.»

«Oleksid võinud ka ise tulla,» lisis Lull.

«Näe, tulingi,» vastas Orvi.

«Ja vaata kui kena,» rõõmustas isa.

Lullile olid isa sõnad märguandeks. Ta krapsas püsti ning hakkas köögist taldrikuid, tasse ja võileivaliudasadid lauale kandma. Lõpuks tõi ta

mitu poolikut pudelit lagedale. Orvi isa polnud joodik, siin majas ei olnud kunagi kellelgi kiiret pärasid tilgatuks kummutada.

Esimeste klaaside juurde räägiti neid jutte, mis selles peres viimaste aastate jooksul ühtviisi päevakorras püsisid. Isa igatses pensionäri priiust, Lull naeris ega unustanud toonitamast, et temal annab veel palju aastaid rügada, enne kui niikaugele jõuab.

Isa nägu, nahaalustest juussoontest punasejumeline, muutus aasta-aastalt rahulolevamaks. Ta tegi oma mehaanikutööd korralikult, võimutses teistega võrreldes mõõdukalt autojuhtide üle, kes remonti tagant kiirustades närveldasid, — Orvile polnud uudiseks, et ta ees istub läbi ja lõhki aus ning korralik tööinimene. Siis kõneles isa oma võtmekollektsioonist — millegagi pidi inimene vaba aega täitma. Hobi, tähendas isa, on säherdune töö, kus plaani peal pole ja keegi tagant ei sunni. Lõpuks loovis isa kõigi poolt kuulnud sõjaaaja loo juurde välja. Lull lipsas tegevust otsides kööki, Markus ja Orvi kuulsid jälle sellest, kuidas isa pidi konvoeerima naabrimeest, kes sõdis valel poolel ja vangi sattus.

«Iga kord,» naeris isa, «kui ma teda tänaval nägema juhtun, ütlen talle, et kuule, Eduard, sul kuluks mulle pott õlut teha, sest ma oleksin võinud su maha kõmmutada, aga ei kõmmutanud.»

Markus kergitas püüdlikult suunurki, silmad tühjad ning mõtted mujal. Kõögist ilmunud Lull lõkerdas, võttis tühja taldriku ja kadus jällegi.

«Eduard vastu, et kurat sinuga, surmatunnini pean sind jootma, ega pääsu pole. Eduard siunab, et viimase kahekümne viie aasta jooksul on ta vähemalt paar vaati kinni maksnud, mis minust on läbi käinud ja mere poole vulisenud.»

Isa kohendas trakse, sest naerust vappuv kõht ajas need paigalt ära.

Lull piilus tuppa, ta teadis, et ega temagi etteaste tulemata jää. Orvi oli täna nii Lulli kui isa väikeste armsate nõrkuste vastu sallimatum kui tavaliselt, nahk kirvendas mingist pidurdamatust kärsitusest. Jälle tuli kuulata Lulli lugusid tuntud inimestest, kellega ta oma õmblusateljee tellimuste vormistamisel kokku puutus. Lull noppis oma suurepärase mälu soppidest sinna ladestunud muljeid ja maalís kirevaid pilte ühest või teisest isikust. Agaralt arvustas Lull suuruste naisi — kes oli krimp-sus näoga ja kandis vanamoelisi rõivaid, kes liiga noor ja liiga kõrk, kes peaaegu tüdi, aga hilpude suhtes edev nagu paabulind, muudkui pillab raha.

Eriti mõnules Lull kallitest karusnahkadest kõneldes. Sooblid, laisabad, nutriad ning naaritsad, valged nirkid ja kuldpruun karakull, polaar-, sini- ja hõberebased — ühtelugu laotus terve muinasjutumaailm Lulli lauale ja kadus sealt nagu kurja nõia käsul sel hetkel, kui vahetus lõppes.

Lull ei väsinud kordamast, et ta valitseb ennast oma vastutusrikka töö juures suurepäraselt. Pärani silmi vahib ta karusnahku, aga käsi on ikka valvsalt telefoni peal. Lullile viirastusid vilkad sulid, kes lauda sisse piirates varandust kaenlasse krahmata tahtsid. Ei, Lull oli oma kujutlustes palju kordi röövlitele silma sisse vaadanud, ta ei tohtinud vedelaks lüüa, kui mõni säärane seik elus ette tuleks.

Orvi soovis kõigest hingest, et Lullil kord ometi veaks. Tuleks see kauaoodatud Suur Varas, lükkaks jahmunud publiku laiali ja seisaks silm silma vastas vakra Lulliga. Siis kirjutaksid Lullist ajalehed ja kiidaksid ta külma verd ning otsustusvõimet. Polnud saladuseks, et rohkem kui karusnahku armastas Lull kuulsust. Sellest ta ei sõandanud

küll avalikult rääkida. Karusnahad pidid sillutama talle teed, et saada kroonitud kangelase aupaistet.

Orvi ei teadnud, miks ihaldas Lull tuntuks saada. Orvile küll poleks meeldinud, kui laiad ringid oleksid temast rääkinud, arutanud iga ta astumist-istumist ning suust kukkunud sõna.

Võib-olla olid need suured inimesed, kellega Lull kokku puutus, ta pea segi ajanud. Ehk tahtis Lull, et kuulsad tegelased ajaksid temaga ükski kord juttu nagu omasugusega. Lull kurtis teinekord, et alati on neil kiire — loevad raha lauale, kirjutavad kviitungile alla ja kaovad.

Orvi püüdis mõista Lulli kuulsusejanu, kuid milleks endal soont pole, jääb ikka arusaamatuks, pinguta ja püüa kuidas tahad. Orvil endal oleks pruukinud veidike kiiremini ja lohakamalt pintslit liigutada ja temast oleks varsti räägitud pidulikel koosolekutel kui eesrindlikust töölisest. Tänapäeval polnud kuulsus sugugi nii visa tulema — pruukis ennast veidike-veidike teistest rohkem pingutada ja kõmu ei jäänud tekkimata.

Lullil ei vedanud kuidagi. Mitmel puhul oli ta püüdnud ennast kuulsusele sappa haakida, aga see kadus ikka ja jälle päkkade välkudes silmapiiri taha.

Orvi ei suhtunud Lulli kuulsusejanusse sugugi mitte üleolekuga. Vastupidi, ta pidas lugu inimestest, kes pürgisid millegi poole. Jäi vaid kahetseda, et Orvil endal polnud parajasti ühtki tugevat kirge ega meelikõitvat soovi hinge taga. Viimane, mis ta ihkas, oli vabadus. Nüüd on see käes. Ka kooli lõpetades tahtis ta võimalikult kiiresti sõltumatuks saada. Tahtmise ja saamise vahel on kümme aastat. Vaba? Nad istusid siin kenas jutlevas ringis ja Orvi taipas väga hästi, et jälle tahetakse ta saastust käänama hakata.

Isa, võõrasema ja endine abikaasa moodustasid ühisrinde ja Orvi oli üks nende vastas — kas süüalusena või kohtumõistjana?

Viimasel ajal polnud Orvi end mingite mõtetega koormanud. Ta elas nii, nagu kell käskis. Päev veeres päeva järel, üks parem, teine halvem. Oli päikest, tuli vihma, juhtus udu — Orvi eelistas kõigele lihtsalt hämarust. Nüüd trügivad nad jälle krae vahele, oh häda, kuidas püütakse kõike oma näo järgi ümber teha! Kui käed maailmani ei küüni, tikutakse lähedasi enda järgi voolima. Piibel räägib, et jumal võttis inimest luues iseendast eeskujuna, kõik tahavad teiste suhtes olla natukenegi jumalad. Äkki nad ei annagi endale sellest aru, lihtsalt järgivad loomupärast soovi ka teisi oma mustritesse mahutada. Ega ilmaasjata paku kõneainet just need, kes milleski teistsugused paistavad. Eriskummaline on võõras ja seepärast taunimisväärne.

«Kuule, Orvi, mõtle ometi järele, kelle hulka sa sattunud oled,» võttis Lull viimaks härjal sarvist.

Just täpselt sellist etteheidet oli Orvi Lulli suust oodanud.

Orvi toetas jalad põrandale.

«Ei-noh, inimesed nagu ikka inimesed,» vaigistas isa oma naist.

«Mis sinust niimoodi saab?» muretses Lull.

«Markus oli mulle hea karjane,» vastas Orvi tõsiselt.

Markuse pilk volksas Orvi poole.

Orvi manas endale läbitungimatu näo ette.

«Mõnele ei tule surmatunnini õiget aru pähe,» ohkas Lull.

Orvi turtsatas, kuid hoopiski mitte Lulli murelikult öeldud sõnade peale. Talle tuli meelde, kuidas Lull üksvahe üle aisa löi. Jumal temaga, kodus konutamist eelistav isa ei suutnud eluröömsa ning pulbitsevast

energiast laetud Lulliga sammu pidada. Orvi polnud väiklane, et Lulli kunagistele seiklustele tinast sõna — petmine — külge riputada. Ent üks lugu vääris siiski meenutamist.

Kunagi ammu püüdis Lull ilma elutute karusnahkade abita oma kuulusejanu rahuldada. Kusagilt haakis ta endale ühe poeedi sappa. Tollel kurva lövi näoga mehel polnud midagi selle vastu, et Lull ta seltskonda viis. Lull aga muudkui valvas juhust, et oleks pidu ja võimalikult rohkem rahvast koos. Mõnus oli minna lõvinäolise kõrval ja teada, et kõik sosistavad: üks luuletaja on Lullist koledasti sisse võetud.

Kõik oleks kenasti laabunud, kui poeet poleks omamoodi veidrik olnud. Ta tuli poonitud parketile tanksaabastes ja kallas endale viina kolinal sisse nagu lehtrisse. Keegi ei teinud joomisest numbrit, Lulli tuttavad polnud karsklased ja täie elumõnu jaoks pruukisid nemadki seakintsu ja viru valget. Neile ei meeldinud poeedi teine harjumus: tanksaabastes värsisepp armastas purjuspäi tantsu lüüa. Kuna Lulli austajal hakkas suurest joomisest otsemaid palav, viskas ta lauast tõustes pint-saku ning triiksärgi seljast ja joonistas uljaid poognaid pesuväel. Tavaliselt kandis ta aniliinsinist alussärki. Lull püüdis poeeti ümber kasvatada, ent kuulsale nimele ei jäänud peenemad kombes kuidagi külge. Tihtipeale pidi Lull purjus poeedi veel kojugi toimetama — sina tema töid, sina ta ka korista. Küllakutsed jäid üha harvemaks ja sedamööda muutus ka poeet Lullile tarbetuks. Siiski, too värsisepp jäädvustas Lulli ühe luuletuse läbi kirjanduslukku. Vähemasti arvas Lull ise, et oopus, millel seisis pühendus «L-ile», oli just temale määratud.

Eks raasukenege kuulsust mõjus Lulli hingele palsamina.

«Tehke uued pulmad pealegi,» muheles isa ja vaatas kordamööda nii Markusele kui ka Orvile otsa. «Pidu saab vägevam kui vanasti, elu on kümne aastaga lahedamaks läinud.»

Isa pidi parajalt tuuris olema, muidu ta nii sõnakaks ei muutunud.

Lull naeris õnnelikult, nagu oleks keegi tema jaoks loori valmis pannud ja pillid piduliku muusika mängimiseks häälestanud.

«Sa vaata, Orvi, kohe on üks mees põlve peal maas ja palub su kätt. Tänapäeval tahavad kõik mehed vanadest naistest lahti saada, Markus on haruldus, teda peab hindama.»

Orvil hakkas kõrvus kumisema. Korruga tundus talle, et ta balansseerib vaevaga tasakaalu hoides mingil liikuval lindil. Kahel pool seisavad omaksed, kes lagistavad naerda ja sirutavad kätt. Orvi oli kindel, et kui ta kellelegi neist toetub, kaob kõikuv jalgealune hoopiski ja ta kukub.

Markus jälgis tähepanelikult Orvit, kes istus süngena, kulg kipras. Orvi oli nendest juttudest küllastunud, ta võis iga hetk püsti krapsata ja minema putkata.

Markus hakkas nihelema ja ajas enese püsti. Orvi heitis oma endisele mehele tänuliku pilgu.

Markus rääkis isale ning Lullile, et nad kavatsevad kuhugi minna. Esikusse rutanud Orvi ei pannud täpselt tähele, mida ta seal kokku luiskas. Isa laiutas kahetsevalt käsi, Lull kergitas kohvikannu kaant, tuli siis uksevahesse ja upitas üle Markuse öla Orvit vaadata.

«Me oleme sinu pärast mures ja soovime sulle ainult head,» ütles Lull jumalagajätuks.

Miskipärast pööras Orvi end uksel ringi ja lubas:

«Ma tulen teid varsti jälle vaatama.»

Tegelikult ei kavatsenud ta tükil ajal üle selle maja lävepaku astuda. Mõnikord polnud Orvi sõnad ta mõtetega kooskõlas. Tahan iseenda sil-

mis keerulisemana paista, otsustas Orvi ja riputas end mingist seletamatust trotsist ajendatuna Markuse käevangu.

Nad läksid kõrvuti trepist alla ja iga võõras võis neid üksmeelseks abipaariks pidada.

6

Vahepeal oli rahepilv linna kohale roomanud, nüüd loopis tangu näkku ja krae vahele.

Külm tuul mõjus Markusele elustavalt. Ta samm muutus kergemaks ja hääل kõlas reipalt, kui ta pakkus:

«Sõidame kuhugi!»

«Sa oled purjus,» vastas Orvi.

«Mis see tilk minusugusele mürakale teeb,» praalis Markus. Lulli ja isa juures vagurana istunud mehest hakkas tasapisi kujunema too õige Markus, keda kangem kraam suureliseks tegi.

«Ega sa taha mind Britta ja Alari juurde vedada?» küsis Orvi valvsalt.

«Ei, sõidame niisama ja ajame juttu.»

Orvi ei teadnud, mida otsustada. Päev püsis veel täies jõus, eelseisvad pikad tunnid hirmutasid Orvit oma tühjusega. Polnud ju põhjust põgeneda Markuse eest — võõraks jäänud inimest ei tarvitsenud karta. Miks mitte lobiseda, mõni asi saab tagantjärele selgemaks, seda kergem on kõike möödunud lõplikult unustada. Midagi ei jää hinge peale kripeldama. Kui polnud kahju kümnet aastat Markuse peale raisata, tasub siis kahetseda ühte päeva.

«Hea küll,» vastas Orvi kõheldes. «Tule mulle paari tunni pärast ühiselamusse järele. Ma tahan natuke puhata.»

Selle ajaga saab Markus kaineks.

Ühiselamusse jõudnud, mattis Orvi uinakulootuse. Igas toas üürgas raadio, koridoris joosti päkkade põntsudes, sekka tümpsised rasked saapad. Uksepraost immitses toidulõhnade segu. Trepil kõlas kiljatus, aga võib-olla oli see hele naer; kuskilt alumiselt korruselt kostis pasunapuhumist.

Orvi otsustas vähemalt pikali heita. Eilse õhtu ja öö väsimus, ka hommikune varajane tõusmine andsid tunda. Just siis, kui Orvi kavatses voodit sättima hakata, koputati. Laura vaatas ukse vahelt sisse. Loomulikult küsis ta Ebe järele.

Pettunud Laura tõmbas ukse viivitades kinni. Orvi ei kuulnud Laura eemalduvaid samme. Eks ta seisis jälle mõne minuti ukse taga, enne kui lahkuda raatsis.

Orvi ei sallinud veidrat Laurat, kes Ebet jumaldas. Ebest vaid kümme-kond aastat vanem, ent kõhn ja väike, mõjus Laura eidekesena. Ebe võimutses ta üle, kuidas oskas, pörkis teise peale, turtsus ja tujutses, ent Laura orjalikku kiindumust ei suutnud miski kõigutada. Laura võis ennast Ebe käsul kas või lõhki joosta, ta talitas, toimetas, sokutas ja poputas, kui ainult Ebe suvatses märku anda. Ebe nõudlik hääл kõlas Laura kõrvadele kui muusika. Laura viis alati Ebe jalanõud kingsepa juurde, käis tema eest pesumajas, kandis kirjad alt valvelauast üles, lipas turule, kui Ebel tuli isu heade hapukurkide järele. Avanes tal võimalus Ebe jaoks keeta või küpsetada, muutus tasane Laura tiigriks, valmis teistele turja kargama. Keegi ei tohtinud sel pühäl hetkel ühtki

Laura panni ega potti puutuda; pliidil särisesid ja podisesid igasugused hõrgutavad road ja uudishimulikud seisid, ninad öieli, köögiukse vahel. Juhtus Ebel tervis kehvemaks minema — aitas tühisest nohust, ja Laura istus kas või öö otsa üleval ning valvas oma lemmikut. Ükskord sai Ebel hing täis ning ta käratas:

«Räägi muinasjuttu!»

Laura muutus päris õnnetuks. Ta kortsus nagu hakkas tõmblema, ta ei julgenud tunnistada, et ei tea peast ühtki ilusat lugu. Suuremat süüdlast kui Laura polnud ammu nähtud. Ent agar Laura püüdis oma viga parandada, käis mööda raamatupoode ja ostis soovitud kirjandust kokku. Ebe sai terveks, muinasjutud läksid meelest ja keegi poleks kunagi teada saanud, et Laural on seesugused raamatud varuks, kui mitte Malle laps poleks ühel pühapäeval külla tulnud. Plikavolask õppis teise linna internaatkoolis, kõik rõõmustasid teda nähes ning särav Laura kandis sületäie muinasjuturaamatuid tüdrukule vaatamiseks.

Ebe ümmardaja nõudis oma truuduse eest kasinat tasu: jumalus pidi lubama Laural mõnikord endaga koos istuda. Ebele olid need pooltunnid piinaks. Ta kurtis, et Laura imetlev-alandlik pilk ajab talle iivelduse peale. Oh jaa, polnud kerge Laurast päriselt lahti ütelda. Kui Ebel ükskord viltu läks, käis Laura tema eest haiglas aja suhtes kokku leppimas. Pärast tõi ta Ebe taksoga koju ning poputas teda hea ja paremaga.

Ebe ei tavatsenud Laurale aru anda, kellega koos või kuhu ta läheb. Mõnikord, kui Ebet hilisõhtul veel ikka oma toas polnud, vaevles Laura südamevalu ning murehoogude käes. Ükskord leidis Ebe ta kella kahe ajal trepil kõssitamas, Laura kohe ei saanud enne magama minna, kui nägi Ebet elusana ja tervena tagasi tulemas. Purjus Ebe vihastas koledasti ja karjus nii, et trepikoda kajas:

«Kasi minema, vana nuhk, ma ei taha su lõusta näha!»

Mis liig, see liig. Hommikul tundis Ebe end väga sandisti, nüüd oli tema kord südant valutada. Ta ei teadnud, mil viisil Lauralt andeks paluda. Aga kõik läks lihtsamini, kui arvata võis. Selgus, et Laural on sünnipäev. Kohe võttis Ebe jalad selga ja jooksis kesklinna kingitust otsima.

Laura oli rõõmust segane. Ta rääkis pärast igaühele, kes koridoris või köögis vastu juhtus, et Ebe kinkis talle kimbu lilli.

Laura ei varjanud oma ammust unistust: ta tahtis Ebega ühes toas elada. Malle, Saima ja Ebe jutustasid hiljem, missugust vaeva nõudis tühja voodikoha hoidmine, enne kui nad Orvi endale toakaaslaseks võtsid. Naised pugesid nahast välja, tõid Jerle-moorile kingitusi ning mangusid, et too ei teeks tühjast koikust kära. Laurale aga luiskasid, et pärast Orvi eelkäija abiellumist anti voodikoht otsemaid uuele inimesele, kes viibib üksnes sellepärast, et on parajasti sanatooriumis.

Malle, Saima ja Ebe kihutanuksid kabuhirmus maailma otsa, kui Laura oleks oma kimpsude-kompsudega nende tuppa elama asunud. Toakaaslaste omavaheline sobivus tagas igaühele suhtelise vabaduse, Laura ei tohtinud seda ära võtta.

Ka tülitsemist tuli siin ühiselamus ette. Mõne toa elanikud olid omavahel verivaenlased. Juhtus, et voodinaaber ei vahetanud voodinaabriga nädalate kaupa ühtki sõbralikku sõna. Katsu sa siis kedagi sisse tuua või muidu lähedasti elada! Siin toas polnud Orvi ajal kordagi riieldud, keegi polnud teise peale kaevanud ega muul viisil koputanud. Ühiste huvide ning sarnaste vaadetega eakaaslastega mõistsid üksteist poole sõna pealt.

Orvi oli Laurale mõeldes toolile toetunud, nüüd leidis ta oma näpud

salli narmastest. Selg ihkas koti peale, Orvi ringutas ja kõndis mõne sammu edasi ja tagasi. Ta võttis Saima voodi otsa pealt väikesed kõrva-
padjad, mis kummipaelaga pea küljes käisid. Need klapid mõtles Saima
ükskord suure vihaga ise välja.

Kohe kadusid häirivad hääled ja müra kaugele vatist müüri taha.

Saimal oli ühiselamuga kõige rohkem kogemusi. Ta polnud iialgi ko-
dus elanud. Väikelastekodu, lastekodu, kutsekooli ühiselamu, ehitajate
ühiselamu.

Oleks võinud arvata, et tema on neist neljast kõige karastatum. Aga
just Saima oli müra suhtes äärmiselt hell. Mõnikord naersid Orvi ja
Saima, et üks on nina-, teine kõrvainvaliid. Mõlemad pidasid ennašt elu-
kutse ohvriks. Saima töötab kraanajuhina, ta kurtis, et kõik need kääk-
sumised, kriginad, mütsumised ja raginad käivad tal luust ja lihast läbi.
Mõnikord pärast pikka tööpäeva koju tulles viskas Saima jalad voodi-
otsale ja oigas vaikselt — sääretorud pidid mürast valutama.

Orvi heitis pikali ja sikutas tekinurga põlvede peale. Küll on hea,
mõtles ta, et Saima eelmise palgapäeva puhul poode traalides talle kort-
sumatust riidest kleidi hankis. Orvi sirutas kätt ja võttis riide kahe näpu
vahele, see rudises mõnusasti. Tuska tegi vaid elekter, mis riide külge
tekkis. Kleiti üle pea kiskudes see hilp raksus ja ragises, nii et hirm
peale tuli. Ühel öhtul kustutasid naised tule ära ning jälgisid Orvit. Nad
väitsid, et Orvi särtsub kirest, nad ise nägid väikesi siniseid välke.

Orvi vahtis pärani silmi valgesse lakke. Äkki hakkas tal oma toakaas-
lasest koledasti kahju: mõelda vaid, Saima ei teadnud, kes on ta ema.
Orvi ohkas. Ega temal endalgi pole suurt paremini läinud, kuigi tal neid
emasid on Lulliga kokku kolm. Siia maani pole Orvi oma tõelist päritolu
välja selgitanud. Seal aegade hämus on kõik nii sassis ja segamini, küllap
on hilja, et õigetele jälgedele jõuda. Orvi sündis pärast seda, kui isa
sõtta läks. Tema käest on mõttetu pärida.

Varasest lapsepõlvest on Orvile meelde jäänud üksainus talvine päev.
Ema istus akna lähedal ja kodus valget salli.

Vardad liikusid nobedasti. Orvi tatsas ema ümber, ta paksud pihud
tikkusid ema põlvi patsutama. Läbematu laps tahtis salli küüremini kaela
saada. Sall venis varraste alt ema sülle, ulatus varsti kleidi servani ning
jõudis sääremarjadeni välja. Orvi ei kannatanud oodata, kärsitus kõrve-
tas teda. Suu kiskus kõveraks, ta tihkus nutta. Orvi toppis nagu salli otsa
sisse, see lõhnas tundmatu looma järele. Siis püüdis kassipoeg Orvi tuska
hajutada. Suur valge lõngakera veeres hääletult põrandal ja nad püü-
sid seda koos kiisuga. Orvi viskus matsudes kera järele, tuli aga kassi-
poja kord, krapsas too küüntega lõngast kinni ja libises mööda põrandat
kaasa, kui ema kera lähemale tõmbas.

Valge sall venis ema sääremarjadest allapoole ja ulatus varsti kanda-
deni.

Ikka veel kodus ta, ikka veel. Aeg näis lõputu. Akna taga säras sinine
taevas. Orvi hoidis kramplikult salli otsast kinni ja ajas pilli. Ikka veel
ei lõpetanud ema kudumist, kuigi salli sisse oleks võinud juba mässida
terve keha, kaela, käed ja pea.

Ema kodus viimase rea.

Ikka veel ei saanud Orvi salli enda kätte, ema hakkas sellele heegel-
nõelaga pikki pehmeid narmaid otstesse tõmbama. Orvi toppis sõrmed
narmastesse, kassipoeg kammis neid küüntega.

Orvi maailm piirdus valge salli ning kassipojaga. Sel heledal talve-
päeval ei teadnud ta veel midagi sõjast. Et mõnikord õhtuti undas ja nad

emaga, vammused seljas, keldrisse läksid, see paistis igapäevane. Nii kaua kui Orvi mäletas, tõmmati õhtuti akendele pimenduskatted ette ja lapsel polnud asja sellega, mis toimus sealpool musta paberit.

Oli väga vaikne, kui ema sallile narmaid külge tõmbas. Taevas hõõgus sinisena, akna taga sillerdas jääpurikas.

Orvi niheles valget salli oodates. Ometi sai viimane narmas paigale pandud. Ema viipas käega. Orvi astus kobamisi lähemale. Ema põlvedel lasus kohev valge hang. Kassipoeg tõusis tähtsat silmapilku aimates üles, ajas ringutades küüru selga ja tuli hiilides üle toa. Kiisu istus maha, seadis käpad kasinalt kõrvuti ja vaatas emale otsa. Ema lennutas kergelt salli kätel, see hõljus sinisest valgusest küllastatud ruumis. Siis mässis ema salli aeglaselt Orvile ümber. Üks keer, teine, kolmas — pikad otsad jäid ette ja taha rippuma. Narmad kõditasid Orvi põlveõndlaid.

Ema lükkas Orvi endast veidi eemale ja vaatas last, pea viltu. Tõmbas siis tüdruku uuesti lähemale ja suudles teda põsele.

Ema käte vahelt vabanenud, läks laps toa keskele, võttis kleidisabast kinni ja keerutas ennast ringiratast. Salli otsad tõusid lendu ja ka kassipoeg jooksis ringiratast, ikka ringiratast ning püüdis narmastest kinni haarata. Orvi andis hoogu juurde, narmad tõusid veel ja veel kõrgemale. Kassipoeg hüppas õhku, kuid talle ei jäänud midagi künnete taha.

Hämarus tõusis maa pealt taevasse, saabus öö ja uni hõljus piki valget salli aina lähemale ja lähemale, kuni keris Orvi tervenisti endasse.

Ema tõstis Orvi voodist üles, tõmbas lapsele vildid jalga ning pani mantli selga. Valge salli keris ta Orvile kaela. Ta käed liikusid kiiresti ja Orvile näis, et sall sai liiga pingule tõmmatud.

Keldris jäi puupakule istuma pandud Orvi uuesti magama. Uni polsterdas karedatest laudadest seljatoe pehmeks. Orvi mässis salli ümber tähnilise muinasjutuhirve. Nad kepsutasid võidu rohelisel aasal allika läheduses. Vesi voolas maa seest kohisedes ja vingudes välja. Orvi tahtis emale, aga tähniline hirv ei tulnud kaasa. Orvi ei saanud üksinda ära minna ja valget salli maha jätta.

Hirv kadus. Kuski hakkas raksuma ja pragisema. Roheline aas löi kõikuma ja hakkas sügavikku libisema.

Orvi avas silmad. Ta kobas Saima klappe, need olid oma kohal.

Orvi kompas kaela, valget salli polnud.

Ta vaatas ukse poole, see võnkus miskipärast.

Virgunud krapsas ta püsti ja avas ukse.

Lävel seisis Markus. Ta jõllitas Orvile imestunult otsa. Alles nüüd taipas Orvi kõrvapadjad maha võtta.

7

Oli imelik tunne jälle kord punase BMW esiistmele vajuda. Viimati istus Orvi Markuse autos, kui nad lahutamas käisid. Toredasti kukkus ikka välja küll: keerasid kaarega perekonnaseisuameti ette ja läksid kõrvuti trepist üles. Orvi päris Markuselt nagu ikka, et kas mees pani autouksed lukku. Hetk hiljem taipas Orvi oma küsimuse kohatust. Ent Markus polnudki naerma hakanud, ta noogutas Orvile nagu tavaliselt. Asjaajamine läks libedasti, peagi tulid nad samu astmeid pidi alla, kaks võõrast inimest. Orvi jäi kõnniteele seisma, Markus vehkis temast mühinal mööda ja pörutas otsejoones auto juurde. Vihane mees ei pidanud Orvit ei pilgu ega hüvastijätu vääriliseks. Ta arvas viimase hetkeni, et

Orvi teeb selle lahutusega lihtsalt kometit. Paluma ta ka ei hakanud, Markusel käis mõnikord niisugune raev peal, et võttis silmanägemise ja kõnevõime ära. Ega Orvi ei oodanudki, et Markus tal lahkumisel kätt suudleks ja sentimentaalsetes lauludes pruugitavaid sõnu kõrva pomiseks. Aga midagi jäi siiski poolikuks.

Seal kõnniteel nõutuna seistes raputas Orvitki erutus. Markus põletas kindlasti otseteed koju ja keeras ennast pikali. Kui midagi päriselt sassi läks, tuli ennast välja magada. Pärast und paistab kõik uues valguses, nii kõlas Paula põhitöde.

Punase BMW oli Markus ammu enne Orvit ostnud. See muinasaegade käru püsis ühes tükis ainult tänu Markuse hoolikusele. Orvigi kõrvust polnud mööda jooksud need lõputud autoalased arutamised. Ta teadis, et sel «sakste vanal» on sisikond mitu korda välja vahetatud. BMW alatasa lagunevat keret olid parimad meistrid aina keevitamisega lappinud; iga kord sai Markus endaunustuseni õmblusekohti nühkida ning paheldada, enne kui autole järjekordne punane värv peale pandi. Viimasel ajal, tõi küll, jäi auto lohakile. Armatuurilaul ilutses veel ainult üksainus elevandiluu värvi nupp ja vihma puhul tuli klaasipuhastajat näpuga keerata. Muret ja maadlemist oli selle käru pärast kuhjaga olnud. Omal ajal sõdis Markus tükk aega majaelanikega, enne kui sai neilt nõusoleku hoovinurka garaaži ehitada. Alatasa õiendas Markus igat sorti meistrimeestega, ühtelugu ostis mutikaid ja muid kobakaid kokku, paljus sai ta Orvi isalt abi.

Varem polnud Orvi sellele mõelnud, et just see punane BMW neid ju kokku viiski. Kangekaelsed juhused sajavad inimestele kaela ja suunavad nende elu. Parajasti siis, kui Orvi keskkooli lõpetas, tegi Markus BMW-le kapitaalremonti. Keegi soovitas tal Orvi isa poole pöörduda ja nii hakkaski Markus nende juures käima.

Orvile kangastus läbi udu isa rahulolev nägu, kui ta Markuse täpsust ning põhjalikkust kiitis. Isa heldis iga autohullu puhul, kes peaaegu mitte millestki sõiduriista putitas. Küllap Markus koos oma autoga liigutas isa ka sellepärast, et tõi talle nagu killukese noorpõlve tagasi. Isa vaimustusel polnud piire, kui remonditud sõiduk lõpuks punaseks värviti ning läikima poleeriti. Ülesklopitud BMW paistis isa silmadele võrdväärne sõjaeelsete sama marki haruldustega, milliseid tunti üle linna nagu kuulsaid inimesi.

Tol ajal, kui BMW-le kapitaalremonti tehti, autot sätiti ja viksite, ei pööranud Orvi Markusele mingit tähelepanu. Orvi meeled kuulusid Redile.

Paljude pikkade suvealguse öhtute jooksul käivitati maja ees BMW-d. Mootor muudkui turtsus ja läkastas ning kirbe ving tõusis üle katuse. Ümber auto sebisid isa ja Markus, kuulatasid, kruttisid midagi ja heitsid aeg-ajalt teineteisele asjalikke pilke.

Siis kadus Markus mõneks ajaks ära. Ühel öhtul seisis läikivpunane BMW väravas, roolis istus valge särgiga härrasmees ja vajutas signaalinupule.

Mindi proovisõidule. Isa kutsus ka last kaasa. Aga lapse tuju polnud parajasti suurem asi, ta puikles ning vingutas nina. Ega tal midagi auto sõidu vastu olnud, kui veel Redi saaks kaasa võtta, aga see ei tulnud kõne alla. Lull näris juba mõnda aega Redi pärast Orvi hinge kallal. Nüüd avanes Orvil hea võimalus Lulli elevust ja sõidutuhinat oma jonimisega rikkuda.

Viimaks võttis Orvi siiski Markuse kõrval istet. Markus naeratas sõb-

ralikult, mossis lapsed on ju nii naljakad. Orvi jäi tormtõsiseks, niheles nii, et istet kattev ruuduline tekk volti läks. Orvi istus ka praegu sama palaka peal, see oli nüüd kiilaks kulunud ja ära pleekinud.

Markus keeras rooli ulja käega, vilistas vaikselt nina alla ja tuul la-perdas ta valge särgi rinnaesises. Tollel paraadsõidul kandis Markus punast lipsu, mis oli sõlmest natuke järele lastud. Orvi ei mäletanud, kuhu nad tol korral kihutasid, võib-olla tuuritasid niisama, võimalik, et sõitsid maanteed pidi linnast välja. Orvi hoidis suu lukus ja laskis Lullil vadistada. Kord, kui Orvi pead pööras, jäi ta pilk Markuse kätel pidama. Pärast vaatas ta veel mitu korda rooli poole. Markuse päevitanud randmel säras kuldvõruga kuld kell. Turris Orvi siunas ennast harakaks, aga vahitis siiski jälle sinnapoole, kus kiiskas kuldne võru.

Pärast, öhtul jagasid nii Lull kui ka isa teineteisele üsna põhjalikult oma muljeid. Isa rääkis rohkem autost, Lull Markusest. Mõlemad tunnistasid üksmeelselt, et Markus on suurejooneline ning pani remondiga pataka raha hakkama. Jutt lõppes Lulli kiitusega:

«Markusel on kuldsed käed.»

Rahe peksis vastu auto esiklaasi. Nüüd polnud Orvil mingit huvi Markuse rannet sihtida, ta sirutus ettepoole ja vaatas asfaldil veerevaid raheterasid. Orvit häiris, et Markus vaikus. Veab mind nagu kaupa, mõtles Orvi. Häda temalgi esimesena juttu üles võtta.

Tol korral, üle kümne aasta tagasi, kui isa muheldes Markuse autot silistas — ta tegi näo, nagu kontrolliks pinna siledust —, jutustas ta just täpselt samasugusest autost ühe loo.

Üks mees müüs päranduseks saadud maja maha ja ostis endale punase ning läikiva auto, millel katus maha käis.

Sõidukiomanikul jäi parajasti nii palju nodi järele, et sai endale muret-seda valged glasseekindad, kõvakübara ning smokingi. Igal hommikul toodi talle lillepoest karbi sees valge krüsanteem, see käis nööpauku. Päevad läbi nähti esindusrõivais meest oma punases autos linna vahel ringi sõitmas. Inimestel oli, mida imetleda. Varsti kosis mees silmatorka-valt ilusa blondi naise, nüüd kihutasid nad päev läbi punases autos ringi kahekesi. See paar nägi oma läikivas sõidukis nii täiuslik välja, et isegi keelepeksjad panid suu lukku ja vaatasid neid tumma imetlusega.

Siis tulid segased ajad, sõda käis üle, punane auto koos piltilusa paa-riga vajus unustusse.

Parajasti neil päevil, kui Markuse auto viimast lihvi sai, kuulis isa kunagi kõmu tekitanud sõiduki edasisest saatusest. Mees, kes oli kand-nud nööpaugus valget krüsanteemi, lammutas just sõja eel oma limu-siini pulkadeks. Iga väiksemgi mutikas sai määrdainega eraldi ära kon-serveeritud ning sisse pakitud. Seejärel kaevas mees koduaeda ilmatu augu ja mattis kogu oma hiilguse paremaid aegu oodates maha.

Orvi isa teadis rääkida, et auto ootavat ikka veel oma haua sees pare-maid aegu. Matmispaiga peal lõrisevat tige ketikoer.

See lugu tegi tookord neile kõigile palju nalja.

Nüüd, kui Orvi kujutles valge krüsanteemiga meest punase auto roo-lis, näpistas ta südant kaastunne. Kas oskas inimene ette näha, et kunagi, paljude aastate pärast ajab ta ennast koera haukumise peale voodist püsti, tatsab paljajalu üle toa ja vaatab kardina vahelt kahtlustavalt välja? Ühelgi hommikul ei ütle ükski diktora, et tähelepanu, kodanikud, käes on paremad ajad!

«Orvi,» pomises Markus.

Ühelgi hommikul ei ütle ükski diktor: kodanikud, võtke ometi arvesse, ammugi on käes paremad ajad.

«Ma ei saa aru, miks meil niimoodi läks.»

«Ju oleme mõlemad süüdi,» vastas Orvi rahustavalt.

«Sa tüdinesid minust,» pressis Markus.

«Pigem iseendast,» kostis Orvi.

«Ära keeruta.»

«Sa drillisid mind ükskõikseks.»

«Nüüd oled sõltumatu,» tähendas Markus pilkega. «Tegelikult elad kambas ja toimid kamba tahtmist mööda.»

«See sundus on vähemalt ebamäärane,» vastas Orvi häirituna.

«Millest sul puudu oli?» nõudis Markus.

«Ei saa kurta, kõht oli täis ja voodi soe.»

«Ära irvita. Kas ma polnud hea ja korralik mees?»

«Ei vaidle, hea ja korralik.»

«Inimesed on nii rahutuks muutunud, aina sagivad ja otsivad ei tea mida.»

«Täpselt nagu sinagi. Käid mu kannul ja endal pole nagu peas.»

«Sul on õigus. Kuhu me jälle kihutame? Milleks?»

Markus lülitas mootori järsu käeliigutusega välja ja tüüriš BMW teepervele.

Rahe trummeldas auto katusele.

«Räägime kõik selgeks,» pakkus Markus.

«Selgus on tunnete vaenlane,» ümhahtas Orvi.

«Võib-olla. Püüame siis vähemalt teineteist mõista.»

«Iga päev otsib iga inimene mõistmist. Alles pärast surma, kui krants kääpale pannakse, ütlevad teised: nüüd me alles mõistame, mis ta meile tähendas.»

Seejärel jäi punane BMW teepervele kauaks seisma.

Suurelt maanteelt ammu ära keeranud, olid nad üsna kõrvalises paigas pidama jäänud. Lähikonnas polnud näha ühtki silti, mis viidanuks selle koha nimetusele. Võib-olla just üksildane koht tekitas kahes inimeses mingi petliku kokkukuuluvustunde. Igatahes räägiti üsna põhjalikult sellest, mis varemgi oli kõne all olnud, ent mis nüüd, pärast lahutust, omandas uue varjundi. Pihiti sedagi, millest omal ajal ei söandatud iitsatada. Seaduse järgi võõrad inimesed ei pruukinud millestki teineteise ees saladust teha.

Väga harva sõitis punasest BMW-st mööda mõni üksik auto, mis laupäeva õhtuks linna ruttas. Keegi ei pööranud Markuse sõiduriistale vähimatki tähelepanu. BMW seisis siin teepervel nagu mahajäetud koli. Kui eluõhtusse jõudnud veoloomad pikemalt konutama jäävad, lasevad nad liikmed lõnksu; vanadel autodel vajuvad seistes rattad veidike välja-poolle kaldu. Ka punane BMW hoidis end maadligi — roostetanud alusplekki toetasid koltunud kulukõrred.

Valitses täielik vaikus. Harva lendasid mõned varesed kraaksudes üle, kuid neil polnud huvi siin maanduda. Ümbruskonnas ei kõrgunud ühtki suurt puud. Teest vasakul mustendas põld; mullakonaratesse kogunes rahepeotäisi, talv tegi endale pikkamööda pesa. Paremalt kasvasid kadakad, nende ees seisis traktori poolt välja kangutatud kivimürakad. Ent kivikangrul puudus looduslik ilu; kui siledaks ihutud selg kukub vastu kamarat ja maa-alused nukid vaatavad taevasse, on jäänikas nagu surnud.

Raheterad kogunesid autoakende servadele. Kõigisse neisse pragu-

desse ja õnarustesse, kus rooste oli kunagi nii läikiva punase värvi lahti kangutanud, tekkisid valged viirud. Ent BMW vana kere pidas siiski tuult ja andis varju kahele inimesele, kes esiklaasi taga istusid ja kõnelesid. Lõpuks polnud ju tähtis koht, kus juttu aetakse, vaid see, et üldse rääkida taheti.

8

Redil oli oma vanemate korteris tilluke kamber. Kunagi teenijatoaks ehitatud ruum asus vannitoa kõrval ja sellest tulenes ka Redi residentsi kõige suurem puudus. Mingi toru lekkis juba aastaid ja Redi magamisdiivani kohal hallitas sein. Röömsameelset poissi see väike viga eriti ei häirinud. Asupaika ja kuju muutvatesse hallituseplekkidesse suhtus ta kui elusolendeisse, kelle tegevust on huvitav jälgida. Kord maalis hallitus seinale metsa ja järve, teinekord istus õngemees kivil, siis kerkis esile Orvi portree, ainult Orvi ise ei osanud seda näha.

Oma kitsukese toa oli Redi osanud hubaseks muuta. Vanasti, kui korterites teenijatoad ehitamisel ette nähti, tehti neile eranditult lae alla väikesed aknad nagu sahvriale. Ega siis magamiseks valgust kulunud! Redi nuputas ja sai toa alatisest hämarusest võitu. Ta seadis väljapoole akent peeglid üles, need suunasid valgust sisse. Ruumi paigutas ta omakorda mitu peeglit, mis levitasid valguse laiali. Päikesepaistelise ilmaga Redi tuba lausa säras. Valgus tuli igast kaarest, lükkas seinad laiemale, justkui oleks Redil õnnestunud hulk väikesi päikesi lae alla riputada.

Redi vanemad ei tülitanud oma poega liigse järelevalve ega hoolitsusega. Nad ei uurinud, kes käib Redil külas, mida tema toas räägitakse või tehakse. Sellepärast armastasid paljud klassikaaslased Redi juures käia, ka Orvi oli siin sagedane külaline. Redi suhted oma vanematega olid rajatud lugupidamisele ning võrdõiguslikkusele. Kui Redi neile kooli lõpetades kuulutas: ma võtan Orvi endale naiseks, suhtusid vanemad Redi avaldusse ilma paanikata. Ka klassikaaslased olid Redi avameelsuse ning sundimatusega harjunud. Viimases koolitunnis päris klassijuhataja kõigi tulevikuplaanide kohta aru. Kui tuli Redi kord, tõusis poiss püsti ja teatas:

«Kõigepealt me Orviga abiellume ja siis läheme sisseastumiseksamitele. Mina astun arhitektuuriosakonda, Orvi pole täpselt otsustanud. Eks me veel arutame seda asja.»

Keegi klassis ei itsitanud. Klassijuhataja hõõrus keskendunult oma prille ega reageerinud mingil muul viisil Redi sõnadele. Orvi seevastu oleks tahtnud pingist, põrandast ning vahelaest läbi vajuda, et kaduda igaveseks kuhugi keldri pimedasse urkasse.

Pärast turtsus Orvi Redi peale, aga poiss arvas, et teesklus ja valehäbi ajavad inimestevahelised suhted ilmaaegu keeruliseks.

Redi tegi kaugeleulatuvaid plaane. Ta kirjeldas Orvile täpselt, kuidas nad hakkavad ta tillukeses toas kahekesi elama. Vana diivani lubas Redi välja visata ja selle asemele kaks nari sisse ehitada. Alumise saab Orvi endale. Vastasseina pidi tulema pikk ja kitsas laud, kummaski otsas tool. See käib kabineti eest, kus õppida ning joonestada. Kuna terve nende pere sõi köögis, arvas Redi, et ka Orvi mahub sinna teiste hulka kindlasti ära.

«Palju sa ikka ruumi võtad, väike nagu sa mul oled,» lisas Redi helalt.

Poisi plaanid tegid Orvi keeletuks.

Kui nad enne järjekordset eksamit poole klassiga Redi väikesesse tuppä kogunesid, kuulutas Redi kõigile:

«Las minu armsam istub minu kõrvale.»

Nende klassi tüdrukud vahtisid Redit kui jumalust. Redi püüdis imetlevad pilgud kinni ja teatas:

«Eks ole, meist Orviga saab ideaalne paar. Nii, nagu minu isa ja ema.»

Orvi ei suutnud Redi otsekoheusega harjuda. Ta kartis, et neid tagaselja naerdakse. Võib-olla sellepärast pidas ta õigemaks, et see, mis kuulub kahele, oleks võõraste pilkude eest varjatud ega puutuks kõrvaliste inimeste kõrva. Redi aga võttis kätte ja paristas kõik välja, muutes salajase ning ebamäärase teistele kombatavaks.

Ent piinlikkustunne hajus tolles eas kiiresti ning Orvi vaimustus Redist uuesti ja uuesti. Ebameeldivatele hetkedele vaatamata köitis Orvit poisi siirus — mis viga niisuguse inimesega kõiki asju selgeks rääkida!

Nüüd arvab Orvi, et selgus on tunnete vaenlane.

Tollet koolilõpetamise suvel sattus Orvi sünnipäev halvale päevale — just viimase eksami ette. Kõik tuupisid, närveldasid, ka kõige tagasihoidlikuma koosviibimise korraldamine polnud mõeldav. Ei saanud midagi parata, ehkki Orvi armastas väga nii enda kui teiste sünnipäevapidusid.

Hommikul ärkas Orvi pahuras tujus. Ees seisis lõputu ning igav päev, istu, nii et küll saab, raamatud nina all. Tüdimus rammestas teda ette ära. Ta ringutas seal voodis, keeras üht ja teist külge ning tegi ajaviiteks tulevikuplaane. Kui ta ainult kujutles, kuidas pärast neid eksameid peab raamatute taga küürutama veel ja veel, tuli talle vastikus peale. Teine asi oleks elada vabalt ning iseseisvalt. Tal on käed otsas, üks ta või tööleminna. Muidu orja ilma erilise huvita veel mitu head aastat. Lull rääkis ka ühtelugu, et varsti polegi neid, kes tegeliku töö ära teeksid. Lullil oli õigus, igal sammul võis märgata, kuidas elukorraldus lonkas. Nii et kääri aga käised ülesse . . .

Orvi ajas ennast püsti, lonkis toast tuppä ning leidis köögilaualt Lulli käega kritseldatud sedeli:

«Önnitleme! Tort tuleb õhtul.»

Rediga saab kõik selgeks räägitud, häda tal Orvit ülikooli sundida. Orvi harjas oma pikki heledaid juukseid, nii et need elektrit täis läksid ning püsti jääma kippusid. Iseenda imetlemine tõstis Orvi tuju. Ta läks vaikselt ümisedes kööki ja otsis söögi lagedale. Orvi näksis leiba nii aeglaselt kui oskas; kuni inimene kõhtu täidab, pole tal kohustust endale tarkust pähe taguda.

Uksekella helin tegi Orvi erksaks, ta jooksis avama ja pettus — polnud kedagi. Ta lükkas juba ukse koomale ja äkki märkas matil kingitust.

Seal seisis vitstest punutud korvike, tulipunaseid maasikaid kuhjaga täis. Korvi sanga külge oli kinnitatud väike edest pärg.

Orvi kandis kingituse peo peal tuppä, hoidis hinge kinni ja vaatas seda kui imet.

Korvil polnud mingit kaaskirja ega nimekaarti. Kuid Orvi ei kahelnud, et siin on Redi käed mängus.

Orvi asetaskorvi ettevaatlikult söögilaua valgele linale, toetus ise toolile ja istus tükk aega pühalikus hardumuses nagu altari ees.

Orvi ei taibanud siiani, miks oli ta korvi vaadates nutma puhkenud. Võib-olla kerkis teadvusse ähmane äratundmine, et temal jääb siin elus midagi väga tähtsat ning olulist tabamatuks. Orvi nuuksus, ta tahtis mi-

dagi teha, ennast silmapilk täiuslikumaks muuta — kuid mismoodi? Orvi haaras käärid, ta oli oma juukseid maha löikamas, kuid käsi peatus enne, kui narr temp teoks sai. Mis see temale juurde annaks! Kust hankida üllust, ohvrimeelsust, kõike seda, mis inimese hinge kaunistab? Polnud mõtet mängu võtta suuri mõisteid — Orvi teadis selgesti, et tema poleks suutnud seesugust kingitust välja mõelda ning teoks teha. Isegi mitte Redi jaoks.

Õhtuks olid võililled korvi sangal närtsinud. Orvi unustas päevased mõtted ja söi isuga tordiroose.

Redi sooritas eksami hiilgavalt, teised vedasid end kuidagi läbi ja pärast kogunesid nad lõbusa summana kooliõuele.

Elevust kui palju, tehti nalja, togiti üksteist ja Redi võttis Orvil kooni ümbert kinni ning keerutas tüdrukut ringiratast.

Orvi rabeles lahti, talle tundus, et koolimaja akendest jälgivad neid sajad silmapaarid.

Orvi tõrksus ei pidurdanud Redi rõõmu.

«Kas tead, Orvi, kuidas sa mind aitasid! Vastama minnes mõtlesin sinule ja siis hakkas jutt nagu iseenesest jooksuma!»

Redi kõneles valjusti, nii et kõik kuulsid.

Orvi lõi õhetama.

Nende klassi kõige vahedama mõistusega naisolevus, Tige-Eeva, ütles Orvile pilkavalt:

«Redi on väga armas laps. Talle sobiksid nii hästi kiikhobu ja kukepüksid!»

Pärast Tige-Eeva sõnu vaatas Orvi Redit uue pilguga. Poisike mis poisike. Nukiline, hüplev, pahvatab ta äkki keset tõsist juttu naerma; tuleb tuju, keerutab ennast kanna peal, tänaval nügib kinganinaga kivikesi, vaat et anna talle tünnivits veeretada. Õhetavad põsed, suu pisike ja punane ning lõug pehme, ka Redi loksus tukk käis Orvile korruga närvidele.

Kui nad Rediga kodu poole lonkisid, ei saanud Orvi ennast pidada.

«Küll sa oled ikka lapsik,» ütles ta etteheitvalt. Redi hakkas lõbustatult naerma, talle ei tulnud ettegi, et Orvi sõnade taga on peidus suuremat sorti pahameel. Nagu Orvi õrritamiseks pani ta portfelli pea peale, torkas käed taskusse ja hakkas jõmpsika kombel hüplema.

«Küll kasvan, küll kasvan, küll saab mi-nust-ki kord ke-pi-ga rauk!» hüüdis ta keksimise taktis.

Orvi oli nüüd tagantjärelegi naerma puhkemas. Ta kujutles, kuidas Redi oleks televiisoriekraanil majamakettide vahel äkitselt põrandast lahti põrganud ning hüüdnud:

«Küll saab mi-nust-ki kord ke-pi-ga rauk!»

Tookord koolist tulles, kui keksimisest himu täis sai, võttis Redi Orvil käe alt kinni, ohkas, ilma et seejuures mure ta nägu oleks tumestanud, ning ütles:

«Ükskord oleme mõlemad sinuga vanad, päris vanad. Sul on hallid juuksed ja mul on hallid juuksed. Meil on kümme last ja viiskümmend lapselast. Me toriseme ja poriseme alalõpmata, noored on siis kohutavalt hukka läinud ja me pole nendega põrmugi rahul. Me teeme moepärast mossis nägu, tegelikult arvame aga, et tembutaks need marakratid veelgi rohkem, see on nii lõbus. Aga me muudkui ohime ja puhime ning ütleme, et kui meie... Pärast, kui kombekohased ohkamised saavad ära ohatud, teatan ma sulle kõige tähtsama uudise: Orvi, ma armastan sind!»

Selle koha peal jäi Redi seisma, viskas portfelli plangu äärde, võttis Orvi näo oma käte vahele ja suudles tüdrukut valju laksuga otse suule. Üks poolpime komberdav vanamutt kopsas Redile kepiga vastu säärt. Nad olid keset kõnniteed seisma jäänud.

9

Markus oli päris nooruke, kui ta Sulliga esimest korda lähemalt kokku puutus. Ise siiani veel peaaegu et linnupesade lõhkumise eas, libisesid küla noormeeste sagedased vihjed Sulli kohta enamasti ta kõrvust mööda. Kui Sulli nimi poisile mõnikord ka pähe torkas, siis küllap peibutas too ebamäärane, eriskummaline ning salajane kõmu, mis tüdrukut ümbritses.

Ühel ammusel laupäeval jõudis kätte niisugune tund, kus Markus jättis söömise poole pealt katki, viskas leivatüki seapange, kallast piima klaasipõhjast kassile, pühkis väitse rasvast puhtaks, keeras kokku ja pani taskusse. Sängi ääre alt saapad välja otsinud, nühhis ta need õuetrepil porist puhtaks, tõmbas pesemata jalgade otsa (tee niikuinii tol-mune, võib ka jõe äärest läbi minna), ja nende toimetustega valmis saanud, teatas oma mammale:

«Ma lähen nüüd tantsima.»

Tantsida Markus ei osanud, kuid pidu peeti naabertalu rehe all, seal polnud elektrit ja kes nii täpselt näeb, kuidas jalad muhklikul muld-põrandal käivad.

Ka Sulli oli simmanile tulnud.

Markusest neli aastat vanem Sulli oli väga naiselik. Suured rinnad, peenike piht, pudeljad õlad ja pikad ronkmustad juuksed, mille kohta küla peal igasuguseid jutte räägiti. Nendega seoses nimetati niisugust koledat ainet nagu juuksevärv. Selle eest ei kahelnud keegi Sulli silmade ehtsuses. Iga külakoer teadis, et silmamoondajaid siinmail ei ela. Markus vaatas üksainus kord Sulli suurte ja sügavate silmade sisse ja tundis, et ta on üle pea ära uppunud. Kui inimene aga ära on uppunud, pole tal enam mõtet üldsust arvestada. Markus läks tätku täis, võttis tants tantsu järel Sullil ümbert kinni ja vedas teist üle rehealuse tihke põ-randa. Markus tantsis nii hoolega, nagu oleks ta rasket tööd murdnud, aga tööd polnud ta harjunud pooleli jätma. Aeg oli tõsine, poiss käis talus täie mehe eest. Parajasti tehti kolhoose ja Paula tahtis päästa mis päästa annab. Pea paari päeva tagant rakendati õhtuti hobune ette, nad tassisid Paulaga kraami vankrisse ja sõit läks alevi poole lahti. Küll sai poiss öid loksuda, ainukeseks seltsiks kas seakintsud, lammaste kehad, tapetud kanad, võinapad või villakotid. Markuse peale võis kindel olla, ta veri ei värisenud isegi pimedas metsas vahelt läbi sõites ja ikka jõudis ta varavalges alevisse ning peatas hobuse onu väravas. Seal pahvis ta pinutagust, kuni onu trepist alla koperdas, kulunud mantli alt paistmas aluspüksid.

Sullit kaenlas hoides vihtus rassima harjunud Markus kõik polkad, valsid ja tangod maha.

Päris imelik, et küla uhkemate poistega harjunud Sulli oli selle var-vaste-tallamisega nõus. Isegi rohkem, kui nad redeli külge rippuma sea-tud laterna valgusvihku sattusid, pildusid ta silmad Markusele näkku magusvalusaid sädemeid.

Ühes nurgas mürises vahetpidamata naer, neile hüüti midagi, kuid Markusel polnud aega iga tühist sõna tähele panna. Salapärane Sulli,

kelle nimigi kõlas kui sosin, oli Markusel kindlalt käte vahel. Esimest korda simmanile tulnud poiss polnud niisugusele edule julgenud loota.

Kui pillimehele keele kastmiseks kantud õlu oma töö tegi ja lood lõõtsa sees sassi läksid ning mees roppe laule laulma hakkas, sai Markusel pidust isu täis. Sullil samuti. Nad läksid kahekesi rehealusest välja. Tantsust veel kumiseva peaga Markusele mõjus õine jahe õhk nagu kapatais külma vett. Viiv tagasi Sulli ümbert kinni hoidnud, tõmbus ta nüüd tüdrukust eemale ja astus ta kõrval kuidagi vastumeelselt. Markus nohises, lohistas jalgu ning tal oli kole piinlik, et ei osanud Sulliga millestki kõnelda. Sulli elas küla kõige kaugemas talus, polnud pääsu, tuli ta koju saata. Üks tõsine mees ei lase tüdrukul ihuükski pimedas hirmu tunda.

Terve pika tee kestel ütles Markus Sullile vaid ühe lause, et näe, kaste polegi veel maha tulnud.

Sulli kodu ei olnud ju ometi mägede taga, võttis aega mis võttis, lõpuks jõudsid nad vaikselt õuele. Markuse imestuseks ei lõrinenud krants mitte üks raas, kuigi võõras inimene öö ajal hoonete juurde tuli.

Sulli nõjatus lakaredelile. Ta tõstis käe ja libistas oma pehme pihuga — nagu polekski ta päevast päeva samuti talutööd teinud — miskipärast üle Markusis habemetüükas põse. Markusel jooksis kuum jutt üle selja. Sulli naeris vaikselt, poiss oli tüdrukut haaramas. Sulli hakkas redelist üles ronima.

Uuesti sai kohmetus Markusest võitu. Lakaluugi juures keeras Sulli ennast ringi ja ütles varjamatu üllatusega:

«Kas sina ei tulegi üles heinte sisse?»

Kui Markus jalgade värisedes redelist üles kobis, käis laka mustendav ava ta silme ees nagu pendel vasemale ja paremale.

Parajasti enne kukke ja koitu hiilis Markus lakast alla. Ta ei läinud üle õue ega kasutanud vära, siinsamas talliotsas upitas ta end üle roigasaia ja otsustas otse läbi metsatuka koju minna.

Äkki kostis ta ümber raginat ja müdinat, justkui oleksid siia terve maakonna karud kokku tulnud. Järgmisel hetkel paisati Markus pikali ja kole vemmeldamine ning klohmimine läks lahti. Poiss pigistas silmad kinni, tõmbas pea õlgade vahele ja sudis jalgadega kuidas jaksas, teistmoodi polnud võimalik ennast kaitsta.

Pärast lohistati Markust mööda maad, raod ja roikad kriimustasid niigi tulivalusalt selga. Markusel polnud karjumiseks jõudu. Ta jonnil jäi kael murdmata, paluma ta ei hakanud. Pekstud poiss visati lõpuks mingi künka otsa. Väsinud kallaletungijad togisid teda veel veidi jalaga, ropendasid nii, et Markusel hakkasid kõrvad pilli ajama, ning kadusid viimaks, vandesõnad suus.

Markus lamas oimetuna maas. Ihuliikmed pakatasid valust, kuid sellele vaatamata pöördusid Markuse mõtted tänase öö suurima üllatuse juurde aina tagasi. Sullil polnud kleidi all mitte kõige vähematki riidetükki, mitte ainsatki hilpu.

Miski hakkas väljakannatamatult Markuse ihu torkima. Alles nüüd taipas poiss, et ta visati sipelgapessa. Polnud jõudu jalgadele tõusta ja Markus veeretis ennast künka otsast maha. Käsi leidis kannust tuge ja ta upitas ennast põlvedele. Pikkamööda nihkus poiss marruaetud sipelgatest eemale. Õnneks sattus niiske lodukoht ette. Markus rebis suured peotäied sammalt ning surus leevendavaid jahedaid latakaid endale vastu nägu, kaela, käsivarsi ja jalgu.

Koidikul koju komberdanud, leidis ta Paula trepilt istumas, malakas käes. Hobune ootas kaevu juures, koorem oli vankrisse valmis pandud.

Markus ohkas, vaatas maha ning seisis nagu õnnetusehunnik oma jahmunud mamma pilgu ees. Paula halastas ja viskas vembla kõrvale. Parema meelega oleks Markus mõne siraka ära kannatanud, rängem oli vanker tühjaks laadida ja kogu valmis pandud kraam tagasi aita kanda. Kui Markus kõige lõpetuseks hobust lahti rakendas, püsis ta vaevalt jalgadel.

Päike oli juba kõrgel, kui Markus voodisse räntsatas. Enne tinast und mõtles ta veel kord Sullile, kellel polnud kõige vähematki kleidi all, mitte ainsatki hilpu.

Varsti pärast seda tähelepanuväärset ööd tegid Markus ja ta mamma oma põlise kodupaigaga lõpparve. Hooned müüdüd, kutsusid nad tuttava jahimehe, too laskis maha vana ning poolpimedada Pauka. Markus kaevas sirelipöõsa alla sügava augu. Truud õuevalvurit mattes luksus ta nutta ja tundis, et lapsepõlv on lõplikult möödas.

Paula omakorda sasis kassil natist kinni ja toppis looma kotti, millel oli kivi sees. Ta ägedad liigutused reetsid ränka viha, nagu oleks kõuts kõiges süüdi.

Markus tundis kodust lahkudes isegi mingit kergendust. Seevastu Paula, kes istus autokastis kompsude keskel, halas valjusti, nii et automürinast üle kostis.

Linnas elasid nad alguses sugulaste toanurgas. Paula jooksis ning sekeldas mitu aega, kuni tal õnnestus kõva altkäemaksu eest väike korter saada.

Esiotsa Markus rõõmustas, et Sullist pääses. Tüdruk polnud talle vastumeelseks muutunud, ei, temas endas olid pelg ning häbelikkus maad võtnud.

Pikkamööda linnaeluga kohanenud, hakkas Markus kõigele märksa kainemalt tagasi mõtlema. Ta võis uhkust tunda, et suutis ühe ööga kolmekordse mehe-eksami läbi teha. Sulliga lakas maganud, sai ta pimedada metsa all kõvasti kolki — nii löövad mehed ainult võrdseid, tähendab, teised ei pidanud teda enam poisikeseks. Tagatipuks rassis ta rasket tööd teha, mees pidi kange olema, et sellega hakkama saada.

Ühel öhtul taipas Markus, et ta ihkab uuesti Sulliga kokku saada.

10

Viimase kooliaasta keskpaigas, enne, kui nad Rediga teineteist leidsid, juhtus Orviga üks kummaline seik.

Mitmel korral märkas Orvi koju tulles seal, kus lõppes puiestee, pae-kivist maja trepi ees naist, kes teda üksisilmi vahtis. Esiotsa ei osanud Orvi võõra pilgule tähelepanu osutada — paljugi kes sind tänaval juhuslikult jollitama jääb. Ent peale selle, et naine Orvit teraselt jälgis, tegi ta iga kord paar kõhklevat sammu tüdruku poole, nagu tahaks ligi tulla ning juttu alustada. Võttis küll hoogu, kuid tõmbus ikka ja jälle tagasi.

Ühel päeval, kui sadas märga lund, astus võõras naine nii ootamatult teele ette, et Orvi pidi talle peaaegu otsa jooksuma. Tihe lumi kleepis silmi, Orvi nägi, et võõras kannab jämevillast pearätti, mille alt väljalatav juuksetutt oli lume raskuse all kulmudeni vajunud.

«Tere, Orvi,» ütles naine selgesti.

Kuigi Orvi kartis hulle, polnud tal põhjust naist segaseks pidada. Kust teadis võõras tema nime? Naise näos võis midagi tuttavlikku ole-

tada, lumi segas teda põhjalikumalt silmitsemast — võib-olla ka ei söandanud Orvi lihtsalt teisele silma sisse sihtida. Tüdruk jäi äraootavalt paigale ning kinnitas pilgu naise kraele. Võõra õlgadel tolknes lume-lõrtsist märg ning lamandunud karvaga hõberebane, millel puudus saba. Rebase pea sees hiilgasid klaassilmad, mõlema küljes sulalume piisk.

Naine tõstis käekoti päris näo juurde ja hakkas selle sisemust segi puistama. Viimaks ulatas ta Orvile tselluloidaknaga nahkraami paigutatud pildi. Fotol seisis noor naine, hõberebane õlgadel, laia äärega kübar peas ja imik süles. Pilt mõjus veidrana, sest talveriietuses naine hoidis last, kellel polnud midagi seljas peale siputuspükste ja pudipõlle.

Nii lapse silmad kui ka klaasnööbid hõberebase peas särasid ühte viisi. Orvi hoidis kätt lumevarjuks ning silmitses fotot. Pilt paistis talle tuttav. Mispärast, ei tulnud meelde.

«Sina minu süles.»

Orvi kehitas õlgu. Võõras siin lumesajus võis ju olla tolle pildinaise vanem väljaanne, ka rebane ta kaelas paistis sama, ehkki oli aegade keerises oma saba kaotanud. Aga miks pidi titt tingimata Orvi olema? Orvi meelest olid väikelapsed nii ühte nägu, et tema poleks isegi vahet teha osanud, kas naine hoiab süles poissi või tüdrukut.

Orvi ulatas naisele pildi tagasi.

Võõra näkku tekkis kerjuslik ilme. Suli, väljapressija, aferist, vilksatas kahtlus Orvi ajus. Kusagil lähedal justkui süttis ja kustus punane hoiatustuli: kust see naine äkki välja võeti? Niisugune ei saa olla tema, Orvi, ema. Jaburus! Homme astub mingi tüüp Orvile varba peale ja kuulutab ennast isaks.

«See on pikk lugu,» ütles naine. «Ma ei tea, kas ongi sünnis kõike selgitada.»

«Mul pole selle pildiga kõige vähematki pistmist,» vastas Orvi järsult ning tahtis põgeneda. Orvi kartis kuulda mingit südantlõhestavat väljamõeldist. Ta ei jaganud inimestes ja tundis ennast seepärast ebakindlalt. Kui sel naisel on midagi öiendada, pöördugu Lulli poole.

«Kas sa oma ema ära ei tunne?» küsis naine nutuselt.

«Mu ema on surnud,» vastas Orvi kindlalt. Ta peaaegu vihkas seda naist enda ees, katsugu ta poole sõnaga valge-salli-ema puudutada!

«Oota,» palus naine Orvit, kes pikkamööda taganes.

Orvi jäi vastumeelselt paigale.

«Ma ei tea, kuidas sind veenda,» pomises naine. «Sa ei tunne mind või ei taha minuga tegemist teha. Sul jääb õigust ülegi. Võid ju iga hetk küsida: aga enne? Siiamaani? Miks nüüd? Tead, mulle endalegi paistab mõnikord, et seal pildil on üks teine inimene, mitte mina. Küll sa kunagi mõistad, kui vanemaks saad. Ma tean, manitsussõnad ei pane kellelegi aru pähe. Ka minu ema ütles mulle kunagi, et küll sa ükskord mõistad, millega hakkama said. Mis sellest nüüd enam kasu on?»

Naise jutt venis takerdudes nagu karvane nõör ja mässis ennast Orvi jalgade ümber. Orvi kartis, et naine haarab tal kohe ka kätest kinni ja siis on ta päriselt võõra meelevaldas. Orvi ei teadnud, kuhu pilku panna. Rebase klaasnööbid kiiskasid. Naine tõstis käe, lükkas krae pealt lund maha, toppis seejärel märgi salke rätiku alla ja ta sõrmed jäid mitmeks minutiks kulme silitama, nagu tahaks Orvit endale näkku vaatama sundida.

Palju aastaid hiljem, kui Orvi ühiselamus Laurat jälgis, tuli talle ikka ja jälle meelde tolle naise anuv pilk. Kui rõõmul ja vihkamisel on tuhat

varjundit, siis alandlikkus on alati ühte nägu. Tõdesid on mitmesuguseid, elu juhtlauseid pole nii kerge kujundada. Võimalik, et alandlikkust vihkavad just need, kes ise oma orjaliku olemuse pärast kannatavad.

Seal puiesteel ei osanud Orvi aimatagi, et vaenulikkus Laura vastu sünnib sel lõrtsisel hetkel. Veider, et suhtumine mõnesse isikusse kujuneb teinekord palju aastaid varem, kui selle inimesega üldse kokku puutud. Pole imeks panna, et armutakse esimesest pilgust ja võidakse tunda tagasipöördumatut võõristust juba põgusast käepigistusest.

Orvi ei trampinud jalgu, ei vehkinud kätega, seevastu ütles ta võõrale naisele jämedalt:

«Miks te arvate, et peaksin teie juttu uskuma? Minu teada olete kas seitsmes või kaheksas, kes ennast mulle emaks pakub.»

Naise nägu hakkas tõmblema, ta alandlikes silmades välgatas viivuks midagi kiskjalikku.

«Sul on õigus,» ütles naine luksatades. «Ema ei tohi kunagi oma last ära anda.»

Orvi pelgas pisaravalamisi. Ta käsi polnud harjunud tõusma, et kaasainimest silitada. Kodus valitsesid teistsugused harjumused. Lull ütles ikka, et pirise oma pirisemised ära, pärast paistab jälle päike. Need mõned aastad, mis Orvi valge-salli-ema surma järel tädi juures elas, oli ta tolele vanatüdrukule rohkem armsa loomakese eest. Teda toideti kindlatel kellaaegadel, kasiti-kamandati ja hoolitseti, et ase oleks puhas ning pehme. Keegi polnud oma põske Orvi põse vastu surunud, keegi polnud kunagi südamest kaasa tundes öelnud: ei tasu nutta, asi ei olegi nii hull, küll läheb üle.

Orvi teadis, et teist haletsedes on endalgi kergem, hullem on tumamana seista nagu puupakk, käed justkui kõikad külgedel. On kaks võimalust: kas ilmutad osavõtlikkust või vaevled süütunde piinades.

Orvi eelistas viimast. Teinud paar sihitut liigutust vasakule ning paremale, nii et lumelödi taldade alt üles pritsis, sai ta jalad nähtamatust kammitsast lahti ja pistis punuma. Küllap paistis kõrvalt vaadates ta samm nagu ikka hirvelikult kerge, ainult Orvi ise tundis, kuidas maa ta botikute kontsi enda külge imes.

Too võõras naine, kes kandis boana kaelas sabata hõberebast, ei läinud Orvil kunagi päriselt meelest. Orvi ei söandanud kellelegi oma saladust usaldada, ta häbenes. Lull? Tema võinuks naerda ja nimetada juhtumit lõrtsisel puiesteel puberteediealise unenäoks. Isa oleks nähtavasti marru saetunud ja vandunud, et teda on petetud. Kes teab, äkki tuhmaks mälestas valge-salli-emast? Redi? Võib-olla oleks tema ummisjalu jooksnud võõrast naist otsima, ainult milleks? Kes sellest oleks õnnelikuks saanud?

Alateadvus hoiatas Orvit, ta ei korraldanud iseendale ega teistele vapustust. Pealegi võis kõik osutada haige aju väljamõeldiseks, seda narmim oleks pärast kogu suppi süüa. Jäägu valge-salli-ema oma aujärjele püsima.

Jäägu isa oma isaõiguste juurde.

Nii kandiski Orvi üksi oma muret ning saladust.

Võõra naise kohtamine tegi Orvi täiskasvanumaks. Ta muutus märksa kaalutlevamaks.

Paar päeva vältis ta paekivist maja ja käis pikemat teed pidi. Siis võtsid südametunnistuse piinad maad ja Orvi aeglustas puiesteel nimme sammu ning vaatas otsivalt ringi. Ent too naine ei ilmunud enam kunagi nähtavale.

Ajuti hakkas Orvi uskuma, et naine rääkis sulatõtt. Ta püüdis endale võõra nägu silme ette manada. Kuigi tol korral puiesteel segas lume-lõrts, leidis Orvi tagantjärele naise ja enda näos hämmastavat sarnasust.

Sugulusvahekordade probleemid tegid Orvile sel perioodil sagedasti peavalu.

Ohtuti piidles Orvi vargsi isa, kes ajalehte lugedes laua taga istus. Kui ta püüdis endale sisendada, et seal istub võõras mees, läks Orvil seest õõnsaks ning külmaks.

Pikkamööda Orvi rahunes, sest hõberebasega naine ju kadus nagu tina tuhka. Orvi hakkas teda pidama kummituslikuks kurjaks vaimuks, kes nimme tahtis tüdruku hingerahu rikkuda. Hiljem suutis Orvi tolele seigale tagasi mõeldes ennast isegi lõbustada: naine otsis tegelikult taga rebase kadunud saba. Ta kinkis selle kunagi lapsele, kelle nimi oli samuti Orvi. Ajapikku kõik sassi ajanud, korraldas ta etteasteid igale Orvile, keda tal õnnestus välja nuhkida.

11

Nagu keegi nähtamatu oleks Markust taga sundinud ja talle käike ette kirjutanud.

Markus teadis juba mõnda aega Sulli aadressi, aga ühel õhtul jõudis tolle nähtamatu arvates kätte täpselt õige silmapilk, et Sulli poole sisse astuda. Nagu kunagi simmanile minnes nühhkis Markus ka nüüd jalatsid läikima, pani puhta särgi selga ja läks. Paula jäi talle murelikult järele vaatama.

Markuse ootamatu ilmumine ei üllatanud Sullit. Ta käitus sundimatult, ilma igasuguse võõristuseta kallistas ta Markust ja surus oma põse vastu poisi põske.

Sulli elas oma vanaonu ruumikas korteris. Markust üllatas Sulli avameelsus, millega ta olukorda valgustas. Sulli jutustas, et vanaonu kutsunud ta endale abiliseks. Sulli pidi raskele südamehaigele seltsi pakuma ja ta viimaseid elupäevi kergendama. Vanaonu lubanud Sulli oma pärijaks teha. Sulli tähendas, et vanaonu on rikas, ent seejuures polnud Sulli silmis ei ahnuse ega saamahimu varjugi.

Markuse jaoks harjumatu kolli täis tuubitud korter polnud tema meelest mingisugune rikkus. Poiss libistas pilgu üle tumedate kummutite, tolmunud klaasidega puhvete, vaatas vanaaegseid pilte, kus paksud paljad naised lihahärgade seljas ratsutasid — need veidrad asjad olid Markuse arvates ajast ja arust. Laua kohal rippus tilgatsitega lühter, milles pooled lambid ei põlenud. Markus ei söandanud toetada oma kätt roosivanikutega laudlinale. Talle tuli meelde talukööök, kus Paula laua laupäeviti leelisega valgeks küüris.

Sulli näitas Markusele kogu korterit. Kõrvaltoas lamas kõrgete patjadega asemel kahvatu vanamees. Tema kohal tiksus kell, mille numbri-lauda ümbritsesid pisikesed nikerdatud poisid, tillukesed pasunad peos. Vanamees sirutas Markusele kae ja ütles lahkelt:

«Soo, soo, Sulli hakkab siis mehele minema.»

Enesestmõistetavalt nagu Sulligi ennist, lausus vanaonu:

«Eks sa aitad mind, Sullil ongi üksinda raske.»

Kolmandas toas oli kaarja leeniga diivanil Sulli magamiskoht. Sulli

naeratas ja arvas, et ega nad mõlemad Markusega selle aseme peale ära mahu.

Markus liikus segaste tunnetega mööda Sulli vanaonu korterit. Seintel kihutavad lihahärjad, paksud naised turjal, tekitasid temas nälga.

Tal polnud vaja teha mingeid pingutusi, et Sullit endale saada. See muutis meele rõõmsaks. Nagu oleksid nad tol korral lakas kõiges lõplikult kokku leppinud. Ta võis iga hetk oma koha Sulli kõrval sisse võtta.

«Ajad on nii keerulised,» tähendas Sulli, kui nad uuesti lühtri all istet võtsid. «Tuleb kokku hoida ja tasapisi homset päeva kindlustada.»

Markus vaatas Sullit ja imetles tüdruku mahedaid ning kutsuvaid silmi. Kord oli ta nendesse ära uppunud. Ta tahtis jälle ja jälle kuuma värina käes lämbuda. Kas polnud tal selleks õigust? Teda peksti meheks, kellele nüüd on sõnni kael kasvanud ja kes saab, mis tahab. Markus muigas ja mõtles, et inimesele on kasulik sipelgapesast läbi käia.

«Mõnikord ma igatsen kodu järele,» kurtis Sulli malbel häälel. «Üks varesepaar käis talli taga kuuseladvas istumas. Nüüdki vaatan hommi-kuti välja — kus on mu armsad hallid nonnid?»

Sulli selja taga rippus seinal peegel, klaasi pind oli täis tüdruku pikki musti juukseid, mis lühtrivalguses helkisid. Markus oleks tahtnud suruda näo vastu peeglit, et tunda ühteaegu jahedust ning juuste lõhna.

Siitpeale tuli Markus Sulli juurde igal õhtul. Vanaonu suhtus Markusesse ühteviisi sallivalt. Ta küsis linnauudiseid, laskis Markusel ennast lauda talutada, näksis natuke süüa ja muigas, kui Markus ja Sulli isuga vitsutasid.

Vaevalt nädala pärast kutsus Sulli Markuse oma tuppa, pani poisi enda kõrvale diivanile istuma ja ohkas. Käed rüpes, ütles ta, et tahab midagi pihtida.

Sulli jutt oli lühike ja selge. Ta teatas, et ootab last. Tal oleks otsatult kahju, kui Markus tagasi kohkuks, aga samal ajal pole tal vähimatki õigust poisile survet avaldada. Nõustub aga Markus teda siiski koos lapsega võtma, peavad nad perekonna rahu huvides kiirustama ja paberid korda seadma. Temal, Sullil, puuduvad eelarvamused, aga kui Markus ei taha teise mehe last omaks kuulutada, saab ta iseseisvalt hakkama. Mõelgu Markus järele ja langetagu otsus.

Oleks Sulli nutnud, kahetsenud või andestust palunud, endale süüdlasena tuhka pähe raputanud, oleks Markus tüdrukust võib-olla eemale tõmbunud. Sulli loomulikkus ning avameelsus tegid poisi relvituks. Et Sullil polnud kavatsustki teda petta, see rabas Markust. Kui palju kordi oli ta kuulnud lugusid naiste salakavalusest!

Mistarvis peaks tema, Markus, väiklane olema! Vastupidi, kuna Sulli teda usaldas ning kaitset otsis, ärkas Markus mehelik tung nõrgema eest hoolt kanda. Siitpeale tundis ta ennast Sulli eest vastutav olevat. Katsugu keegi Sullit halva sõnaga puudutada. Selle kõlvatu tüübi suu saaks igatahes lukku löödud!

Markus oli iseendale uhke, et ta otsustava sammu eel hetkegi ei kõhelnud ega kellegagi nõu ei pidanud. Mis maksab see mees, kes naist kosides kõiki üksikasju ilmale kuulutab ning kohtlasena teistele suhu vahib! Juba enne ajateenimist iseseisvaks harjunud, seisis Markus nüüd, kus tal oli töökoht ja kuupalk, eriti kindlalt oma kahel jalal.

Pulmad peeti tagasihoidlikult. Sulli ema tuli alles õhtuks linna, tõi noorpaarile pool siga ja sõitis varavalges maale tagasi. Paula ja Sulli ema kui ühe küla inimesed tundsid kokkusaamisest rõõmu. Nii arutasid nad pidulauas tuttavaid inimesi ja kohti, siunasid kolhooside loomist ja

nutsid taga oma kadunud mehi. Sulli vanaonule valmistas pidulik sündmus mitu päeva rõõmu. Unustanud kehva tervise, tipsutas ta vähehaaval, hoides värisevate näppude vahel pika jalaga kellukakujulist klaasi. Ta külvas noorpaari kingitustega üle. Peale muude asjade ulatas ta pulmajärgsel õhtul Markusele nikerdustega hõbetoosi. Värske abielumees ei osanud sellest midagi pidada. Ta vaatas peenikest tööd huviga ja juurdles, miks on meister oma vaeva tarbetusse iluasja matnud. Elus oli nii palju korraldamatut, et igaüks, kes vähegi käsi liigutada mõistis, pidanuks oma oskust tarbeasjade loomiseks rakendama. Markus õppis sõjaväes teenides plekksepa ameti selgeks, ta teadis käte osavuse hinda ja oli uhke, kui ta mõnele majale katuse peale sai. Kui silmarõõmust rääkida, siis olid Markuse arvates sirged valtsid ka midagi väärt.

Markuse ja Sulli elu läks kiiresti roopaisse. Sulli töötas raudteejaama kassas, Markus klopsis plekitahvleid kokku ja vanaonu ootas neid igal õhtul kannatamatult koju.

Vanaonu korter, tema mööbel ja kõigi tarberiistade olemasolu võttis noorpaarilt igapäevase elu sisseeadmise mure. Kui vanaonu mõnikord pahuraks muutus, said Sulli ja Markus aru, et neil tuleb mugava elamise eest millegagi tasuda. Laia huvideringiga vanamees tahtis, et temaga juttu aetaks. Sulli vanaonu teadmiste hulk mõjus Markusele mõnikord masendavalt. Kui tema töö kohta aru päriti, rääkis Markus enesekindlalt lame- ja püstvaltsidest, kirjeldas renniklambreid ja räästakinnitit. Vanamees kuulas teda muiates ja tahtis teada, missuguse valemil abil Markus tornile plekki pannes arvutusi teeb, et valtsid kiirtena tippu välja jookseksid. Markus oli lootnud, et rauga uudishimu saab mõne talle ilmselt igava üksikasja nimetamisega rahuldatud, ent vanamees lausa puuris ennast tööprotsessi sisse ja nõudis põhjalikke selgitusi. Milleks need inimesele, kes seisib ühe jalaga hauas? Üldse polnud Markus harjunud niisuguste asjadega tegelema, mis otseselt temasse ei puutunud. Vanameest huvitasid valemid ning erandjuhud — aga selle eest maksti palka ju teistele meestele, mitte Markusele.

Vanamees ei teinud Markusele tema piiratud teadmiste pärast etteheiteid, ent Sulli vanaonu üleolev naeratus hakkas Markust ajapikku ärritama. Töölt väsinuna koju tulnud, püüdis ta igati vanamehe pärimisi vältida. Kord kaebas peavalu või külmetust, teinekord sõi kiirustades ja kadus teise tuppa pikutama. Nüüd magasid nad Sulliga laial kušetil. Uus mööblitükk ei sobinud kõverjalgsete toolide ning tumedate kappide ja kummutite vahele. Mõnikord tundus Markusele, et vanaonu surub neile igati oma tahtmist peale, ka oma kolu on ta selleks appi võtnud.

Vanaonule tuli Sulli abiellumisega nagu tervist ja jõudu juurde. Võibolla rahustas teda teadmine, et noor ja tugev mees on majas. Sulli, kelle keha aina paisus, oli ise haiglane ning väsinud, tema peale ei saanud viimase ajal loota.

Kuna vanaonu ennast paremini tundis, kasvas temas soov inimestega suhelda. Kaua aastaid üksildasena elanud, ei varjanud ta oma rõõmu noore perekonna üle ja tahtis kogu aeg nende seltsis olla. Kui Sulli ja Markus mõlemad oma tuppa eraldusid, kostis varsti kannatamatu koputus. Markus püüdis Sullit säästa, läks ja istus ennast ohverdades pikad õhtud vanamehega koos maha. Ta vastas küsimustele kuidas oskas, aga enamasti kuulas, sest ta ei hiilanud kõneosavusega. Polnud ala, millest vanamees ei oleks osanud rääkida. Kui ta kirjanduse ette võttis, loetles ta keerulisi võõrapäraseid nimesid, rääkis raamatukangelastest nii kodu-

selt nagu oma naabritest ja nimetas teoseid, mille olemasolust Markusel polnud vähimatki aimu. Teine kord võttis vanamees oma pildid ette. Need paljad naised, lihahärjad ja mõõkadega ilumehed olid etendanud tähtsat osa mingites muistsetes muinaslugudes. Tont nendega, mõtles Markus mõnikord vihaselt, nii ammused asjad, mis neist heietada — kuulataks parem oma südant, endal hing paelaga kaelas. Kui vanamees otsaga poliitika juurde jõudis, Markus aga endiselt ükskõikseks jäi, sai Sulli vanaonu pahaseks.

«Hea küll,» ütles ta käega vehkides. «Oma ametit sa ei jaga, kunstist ja kirjandusest pole sul vähimatki aimu, aga poliitikaga peab iga mees ometi kursis olema.»

Markuse kõrvadele mõjus vanamehe jutt plekimürinast väsitavamalt.

Kui neid töö juures mõnikord loengule kokku aeti, nohises Markus vaikselt magada. Seal oli hea teiste selja taga tukkuda, siin kodus pidi vanamehe vastas istudes silmad pärani hoidma ja talle kuulekalt suhu vahtima.

Markus hakkas kannatamatult lapse ilmaletulekut ootama. Siis oleks põhjust vanamehe roiutavast jutust kõrvale hoida. Ta läheb ja peseb kas või vannitoas lapse lappe, et aga sellest targutamisest pääseda.

Kui Markus järele mõtles, üllatas teda läbematus, millega ta ootas, et tema seaduslik naine teise mehe lapse ilmale tooks. Markus ei osanud arvata, kes on lapse tegelik isa. Sulli polnud vastavaid vihjeid teinud ja Markus ei sõandanud aru pärida.

12

Orvil polnud põrmugi auahnust, kuid Lull püüdis ta arglikkegi pürgimusi summutada.

«Ma tunnen sind ju läbi ja lõhki,» rääkis ta Orvile. «Mis haritlane sinust saaks? Sul puudub tahtekindlus, mehelik mõistus ja vastupidavus. Õppimine on mõttetu, kui see üle jõu käib. Need on rumalad, kes lähevad pimesi, tõstavad üle rinna ja rebestavad ennast. Naisel on ühiskonnas oma ülesanne ja parem, kui ta ei tikugi sinna, kuhu ta ei kuulu. Jumal tänatud, sa oled veetlev olevus ja sellepärast sa elus hätta ei jäägi. Hale on vaadata inimesi, kes ei sobi kokku oma elukutsega. Oled aga korra midagi tudeerinud — kuidas sa viskad aastad maha? Paremad pead tublilt mõnda tagasihoidlikku ametit, tunned rõõmu ja rahu on südames.»

Juba sel ajal töötas Lull ateljees ja hoidis kätt telefonil, et varasteröövli tegevustel puhul helistada, kuhu vaja. Orvi, kes Lulli kuulas, ei teadnud siis veel oma kasuema kuulsusejanust.

«Sa ei oska aimata, kui ränkiraske on haritud inimesel elada. Kogu aeg jooksevad nad üksteisega võidu. Keegi kaaslastest teeb karjääri ja see ei anna teistele hingerahu. Uss närib rinnas: miks tema? Miks mitte mina? Ometi olime päris võrdse taibukusega poisid-plikad. Miks küll tema ette jõudis, mis aitas tal edumaad võita? Siis nad intrigeerivad, susivad, sekeldavad, rabelevad; kadedus ning tigidus närtsitavad neid enneaegu. Inimene jätab eluaeg iseenda hinge kallal, ikka pole ta tehtuga rahul. Kellel on sellest rõõmu?»

Orvi kuulas Lulli ahne huviga. Lulli elutarkus klappis ta enda kaalutlustega oivaliselt kokku. Inimeses võtab maad õnnis rahulolu, kui keegi

nii täpselt ta mõtteid väljendab. Elu tundub paugupealt mesisem, sa pole rumal isepäine tüüp, oled nagu teisedki.

«Inimene on vaba, kui ta võib oma äranägemise järgi töökohta valida. Taevale tänu, keskkool annab selleks piisava intelligentsuse, et mistahes reaalne ala vähese vaevaga selgeks saada. Oled sa aga kõrgema haridusega spetsialist, istud määratud paigas nagu tukunui ja pead kõik ära kannatama.»

Sel kevadel tegeles Lull tõsiselt Orvi kasvatamisega. Mõnikord küsis ta nagu muu seas:

«Kuule, ega see Redi natuke nii ei ole?»

«Mismoodi?» imestas Orvi.

Lull näitas näpuga otsmikule ja selgitas:

«Ta on liiga lapsik oma vanuse kohta.»

Sellistel puhkudel tundis Orvi ennast äärmiselt ebamugavalt. Ta oleks tahtnud Lullile lõrinal vastu karata ja Redit kaitsta. Aga Orvi vaikis ja vaatas kõrvale. Mõnikord muutus ta päris nõutuks — ta käristas ennast kahe leeri vahel. Redi ja Lull kiskusid teda kumbki oma poolele. Mõlemad nõudsid täit alistumist: kui ta noogutas nõusolevalt Lulli haridusalaste arutluste puhul, siis pidi ta üle võtma ka Lulli suhtumise Redisse. Kaldus ta oma tunnete ajel Redi poole, pidi ta järgima Redi programmi. Redi ilmutas niigi kannatamatust, Orvi põiklevad vastused eriala valiku osas ei rahuldanud teda. Orvil polnud julgust Redile näkku öelda, et ta ei kavatse kusagile õppima minna, oli häbi oma ükskõiksust ja huvide puudumist tunnistada. Et Redi survele vastu seista, vajas Orvi elukogenud Lulli tuge ja toetust. Ainult nii võis ta loota, et võitleb endale kätte täiskasvanud inimese vaba elu — selle, mida Orvi **momen-**dil kõige rohkem ihaldas.

Päevad läksid, Redi närveeris silmatorkavalt. Ju tundis, et tüdruk on ta mõjupiirkonnast välja libisemas. Orvi tahtis ajuti nii Redi kui ka Lulli silma alt põgeneda. Minna ei osanud ta kuhugi ja nii ta lihtsalt nuttis aeg-ajalt oma toas patja ning leidis sellest mõnesugust kergendust.

Mida rohkem Orvi kahevahel kõhkles, seda enam ihaldusväärne tundus kolmas tee, mida tüdruk täpsemalt piiritledagi ei osanud. Sinna kujutles Orvi midagi hingematvalt salapärast, seal algas tahtmistega taeva-riik, kus polnud vaja kellelegi kuuletuda ega kellegi arvamust arvestada.

Tahtmistega taevariigis pidi Redi tema kõrval troonil istuma. Jälle pigis ning ring täis! Kuhu jääb iseseisvus? Sobib see üldse kokku armastusega? Redi oli ju ajuti nagu luupainaja, kes ei lasknud Orvil muretult elada. Orvi ei kõlvanud auahnuse ringrajale traavliks, kellele muudkui piitsa antakse.

Lull läks mõnikord oma soovitustega lausa hasarti.

Kui ta kodus toimetas, rääkis ta lauluviisi ümismise vahele, et varsti jõuab kätte niisugune aeg, kus elukutse puudumine on kõige tulusam elukutse. Pandagu või robotid kõigi raskete ning mustade tööde peale — maheda hääle, pehmete käte ning hea pilguga inimene jääb ikkagi väga kõrgelt hinnatavaks väärtuseks. Ka kõige targemad projekteerijad ning konstrueerijad vajavad rasketel hetkedel inimlikku hellust.

Orvi küll naeris, kuid juba kujutleski end õrna haldjana, kes käib ringi ja leevendab oma lahke pilguga kaaskodanike piinu. Tema kohta kehtib üksmeelne arvamus: lihtne, aga kuldne inimene!

Orvi leidis Lulli juttudest oma otsusele tuhandeid toetuspunkte, veidraid ning tõsiseid, kuid järjest raskemaks läks Redi tõrjumine, kes pü-

sis Orvi tuleviku suhtes teisel arvamusel. Redil oli üks raudne argument: kergema vastupanu tee ei kõlba tõelisele inimesele.

Ühel õhtul tuligi Redi — tõsine, kahvatu, käsi külm.

Ta kolistas tooliga, võttis istet, niheles, vaatas Lullile ning isale kordamööda otsa ja teatas:

«Me hakkame nüüd Orviga abielluma.»

Ta hää l värises veidi.

Lull puhkes naerma. Ta oskas niimoodi iseäralikult ja rõõmsalt lõkerdada, justkui kostaks kuskilt sügavalt maa põhjast kellukeste helin. Orvi arvas, et Lull on kunagi hoolikalt oma naeru häälestanud, koolitamata kõrist ei saanud seesugune heli välja tulla.

«Te olete armas poiss,» tähendas Lull väarikalt.

Isa ei seganud ennast jutusse. Kaks vastasleeri ei vajanud vahemehi.

«Kuidas te elama kavatsete hakata?» päris Lull süütult.

Redi jutustas oma tillukesest toast, kahest kavatsetavast narist, piklikust lauast seinä ääres ja köögist, kuhu kõik sööma mahuvad.

«Ja õnn tuleb linnutiivul teie kambrisse?» imestas Lull.

«Kõik sõltub meist endast,» vastas Redi karedalt.

«Puha lust ja lillepidu,» pilkas Lull poissi. «Teie varandus on määratu, see koosneb tervelt kahest stipendiumist. Teie päevad on vähemalt viiskümmend tundi pikad — õpite, töötate muidugi, et taskuraha juurde saada, puhkate, lõbutsete, käite kultuurinimestena teatris ja kinos. loete palju raamatuid ja nii edasi. Saate igatsetud lapsukese — kolmanda nari võib ju lakke riputada! Suvel reisite lõunamaale. sealt toote palmilehti kaasa ja nii saate endale talveks ülimalt moodsad rõivad selga.»

Lull hingas sügavasti. Äsjase naeruvine asemel olid ta suunurkades sügavad kortsud.

«Lapsikus!» lisas ta vihaselt.

«Mehel peab olema töökoht ja korter, enne ei saa perekonnale mõelda.» ütles isa vahele ja kõhatas.

Kahvatu Redi vaatas Orvile tähelepanelikult otsa.

«Orvi võib ise otsustada, meil pole teie luba ju tarviski!» purskas poiss.

«Ma ei arva, et ta pururumalalt oma elu rikkuma hakkaks,» ütles Lull jäiselt.

Orvi polnud sekkunud kahe leeri palavas heitlusse. Et just nüüd oleks pidanud kõlama tema otsustav sõna, pidas ta paremaks põgeneda. See ei olnud ainuüksi iseenda naha hoidmine, mis teda püsti kargama ja ust prõmmutades lahkuma sundis. Ta leidis endale pelgupaiga köögikapi ja seinä vahelises nurgas taburetil. Orvi tahtis ennast võimalikult väikeseks kägardada, kuid jalad ei mahtunud istumise alla. Siis kükitas tüdruk maha, peitis nina põlvede vahele ja ristis käsivarred pea peal. Ta oli mingist sõnulseletamatust häbist lämbumas. Redil on õigus, Lullil on õigus. Aga missugune on tema, Orvi tõde? Sul on puust aju ja saepurust süda, ütles Orvi iseendale. Ta oleks siinsamas läinud joostes Redi tillukesse tuppä, nad oleksid istunud põrandale maha, pannud käed teineteise õlgadele ja vaadanud teineteisele silma sisse. Redi tuhat väikest päikest oleksid neile igast küljest valgust heitnud. Nad oleksid võinud lõpmata kaua istuda ja vaikida, kas või terve pika valge öö, olgu või hommikuni, kuni kastetilgad räästaservalt tinisedes kukkuma hakkavad. Siis oleks neil tulnud midagi ette võtta. Selle koha pealt läks maailmapilt uduseks kätte.

Ühel päeval oleksid musta mure mäed kahe nariga tuppa sisse roomanud. Lulli ennustused polnud tühja koha peale ehitatud. Orvi vihkas Lulli tarkust, kuid ta ei suutnud hoiatussõnu kõrvust mööda lasta. Redil pole tarvis arga ja nõrka naist, leidis Orvi endale lohutuse. Pealegi kõlas see peaaegu suuremeelselt: ma saan aru ning astun kõrvale. Näete, ma polegi nii väike ja tühine! Ka mina olen valmis ohvriteks.

Orvi hakkas nutma. Vesi jooksis sirinal silmist. Tüdruk nuuskas nina ja mõtles, kuidas küll need romaanide kangelannad suutsid oma mees-tele maailma lõppu ja põrgukatlasse järele minna!

Orvi varbad surisesid.

Redi oli ammugi sulgenud nende korteri ukse.

Hingepiinadest tuleb lahti saada.

Orvi ajas ennast püsti ja ringutas. Ta oli korraga Lullile tänulik, et too tema eest asjad sirgeks rääkis.

Isa ja Lull vaatasid tüdrukut varjamatu uudishimuga, kui ta tuppa astus ning juukseid kammima hakkas.

Nagu oleks see praegusel hetkel kõige tähtsam toiming olnud.

13

Sulli esiklaps Jüri sai aasta vanaks ja terve perekond tundis temast suurt rõõmu. Laps lalises esimesi sõnu rääkida ja üritas toa keskel samme seada. Teinekord tatsas ta naljakalt kiirustades kas põlve või lauajala juurde, et toest kinni haarates veel mõne hetke püsti püsida. Neid tagumiku peale potsatamisi ja ninali kukkumisi ei jõudnud kokku lugeda, kahele jalale tõusmine on inimlapse jaoks ikka ääretult raske toiming.

Mida suuremaks kasvas laps, seda vähem õnnestus Sullil ja Markusel oma tuppa eralduda. Poisipabul mõjus vanaonule niisama kaasakiskuvalt kui vangikongist pääsnule linnulaulust helisev mets. Enam ei pakkunud vanamehele lõbu oma tarkusi jagada, temast oli saanud tumm vaatleja. Jõmpsikas ei tohtinud hetkekski silmapiirilt kaduda. Arukuse säde lapse silmis, tema kõne ja liigutuste täiustumine pakkusid vanamehele muutumatult huvi. Vanaonu tahtis täita oma targa aju lünka — siiani ei teadnud ta midagi väikese inimese arengukäigust. See oli vanamehele kaasakiskuv mäng, avastada korteri ahtakest maailma uuesti lapse pilgu läbi. Ka vanamees jäi mõnda tühist ja igapäevast asja ainiti vahtima, kui laps selle poole oma pontsaka käe sirutas. Tihtipeale palus vanamees alandlikult Sullit või Markust, et noored selgitaksid talle lapse söötmise, pesemise ning riietamise kohta käivaid üksikasju.

Markuse enesetunne paranes. Möödas olid need ajad, kus vanaonu talle pea igal õhtul mõista andis, et tegemist on purulolliga. Nüüd meeldis Markusele jagada oma seisukohti lapse kasvatamise asjus, ta tegi seda kaaluka enesekindlusega ja hoidis pilku julgelt vanamehe ilmekattel silmadel, mis kurrulisest näost vastu vaatasid.

Juhtus lapsel mõni tühine tervisehäire, närveeris vanaonu koledasti. Ta laskis endale ette kanda kuhjade kaupa igasuguseid teatmeteoseid. Markusel andis siis kappides sorida, et leida nõutud väljaandeid, mees veeris vaevaga võörkeelseid pealkirju. Vanamees luges pobinal tõbede kirjeldusi, laskis Markusel vahepeal lapse kurku või keelt vaadata ja ohkas, nagu rõhuks teda ränk vastutus ning murekoorem. Mõnikord läks

raamatuid uuriv vanamees päris arust ära ja hakkas lapse juures avastama teab mis hirmsaid haigusi.

Sullil ja Markusel oli tegemist, et teda rahustada. Omakorda jagas lohutust lastearst naaberkorterist, keda vanamehe nõudel ülemäära sagedasti tülitati.

Vanamees läks pahuraks, kui oletas, et noored suhtuvad kergemeelselt lapse tervisesse. Ta nõudis, et põngerjat soojalt riietataks. Lapse hilpe kombates leidis ta need enamjaolt kerged olevat. Ent poiss oli kui purikas, magas kevadest peale lahtise akna all ja polnud mitu kuud isegi mitte aevastanud.

Ühel sumedal vihmasel öhtul küttis Markus vanamehe nõudel kõik ruumid eriti kuumaks. Kuna kavatseti last vannitama hakata, seletas vanaonu, et kõige kergemini külmetavat inimesed pärast pesemist. Polnud parata, tuli seda rooma sauna kannatada.

Sulli lippas korteris paljajalu ringi ja Markus aimas, et tal on jälle kleit otse ihu peal, nagu kunagi seal simmanil. Markus tõdes rõõmuga, et see teadmine mõjus talle peaaegu niisama erutavalt kui tookord. Markus ise kooris endal samuti riideid vähemaks ja liikus ringi sportpükses, ülakeha paljas. Isegi vanamees tegi särginööbid lahti ning jume tõusis talle näkku.

Sedapuhku lasti ka lapsel enne vanni poolpaljalt ringi liikuda. Jõmpsikas tatsas särgiväel mööda tuba. Kõndimine läks tal juba päris kenasti korda, paljas tagumik platsatas üliharva vastu põrandat.

Markus pani ajalehe käest ja jäi Jürit vaatama. Naeratahv laps tuli ta juurde, patsutas pihkudega Markuse põlve, keeras kanna peal ringi ja hakkas üle toa vanaonu poole loovima.

Markus saatis vänderdavalt poisikest pilguga.

Korraga rabas teda üks avastus.

Poisil oli vasakus põlveõndlas ovaalne sünnimärk. Küllap oli Markus seda pigmendilaiku ennegi märganud, Jüri paljas keha polnud talle uudiseks, ent tume plekk sai lapse kõndides sootuks uue tähenduse. Poiss astus üle toa, sünnimärk kord kadus põlveõndla kurru sisse, kord ilmus nähtavale, justkui oleks must laik pulseerinud.

Markus jõllitas ainiti poisi jalga. Aega selleks piisas — inimesehakatis liikus pikkamööda ja üle toa andis väikestel jalgadel maad mööta.

Markus hüüatas järsult:

«Jüri!»

Laps pöördus ehmunult tema poole, kukkus istuli ja hakkas tõnnima.

Sulli ja vanamees pahandasid Markusega, et ta poissi ehmatas. Markusel jooksid nende etteheitel kõrvust mööda, ta vaatas üksisilmi lapsele näkku. Jõmpsikas hõõrus rusikatega silmi, nuuksatas veel mõne korra ja jäi ammuli sui Markusele otsa vahtima, nagu oleks temagi midagi iseäralikku märganud.

Markus oli kui lummatud.

Nüüd ta teadis, kelle poeg on Jüri.

Sulli ei pööranud mehele sedavõrd tähelepanu, et oleks Markuse näoilme muutumist märganud. Ta võttis lapse kaenlasse ja viis vannituppa. Varsti kutsus ta ukse vahelt Markust abiks, see ei vastanud talle poolt sõnagi. Ta krapsas püsti, viskas ajalehe tagantkätt tugitooli ja hakkas kiirustades riideid selga ajama. Vanaonu jahmunud pilgu saatel ruttas ta esikusse, pörkas mingi iidse kapikolaka nurga vastu, vandus, ja juba klõpsataski snepperlukk ta selja taga.

Markus lausa põgenes Sulli ja lapse juurest.

Nüüd polnud tal kahtlust, kes on poisi isa.

Markus vajus ränga koorma all kühma. Ta kandis korraga oma sise-
muses ränirasket tompu, olles sellises seisundis, et võinuks vastutulijaid
kiviga visata, ning sellepärast surus ta rusikas käed taskusse, nii et
pintsaku õmblused ragisesid.

Markus läks kõige lähemasse kõrtsi.

Ainuke vaba laud asus otse orkestri külje all.

Ta tellis viina ja õlut. Muusika kurdistas nagu plekimürin, aga vae-
valt oleks viiulgi Markusele praegusel hetkel leevendust pakkunud.

Markus tõstis kannu ja kummutas pitsklaasi. Varsti läks pea raskeks.
Mees toetas otsmiku kätele ja nägi selgesti kodutalu rukkipoõldu ning
Rauni Eevaltit. Kõhetu Eevalt kandis prille ja ta ema Maali kurtis ühte-
lugu küla peal, et poeg on raamatute taga istudes oma tervise nahka
pannud.

Talguline Rauni Eevalt surus hargi mulda, toetas käed varrele ja
ootas, kuni Markuse isa laamikuga ligi sõidab.

Markuse isa peatas hobuse. Rauni Eevalt ajas selja sirgu, kiskus hangu
maa seest välja ja torkas rukkivihku. Rukkivihk lendas üle sügisese
taeva, isa käed kahmasid sellest kinni. Rauni Eevalt võttis järgmise vihu
hargi otsa, uuesti libises kollane vili üle kõhukate rünkpilvede — siis
see juhtuski.

Ju tahtis Eevalt täismehena välja paista, ta pingutas ja kiirustas, vihk
lendas nagu kratt üle taeva, isa sirutas käed ette ja hargi harud tungisid
vasemasse käsivarde ja pihku.

Isa vandus, käskis Eevaltil vahet pidada ja sidus kaelarätiga haavad
kinni. Töö ei andnud oodata.

Õhtuks paistetas käsi üles.

Aaovalges äratas Paula Markuse ja käskis alevisse arsti järele sõita.
Kuni unine Markus ruuna ette rakendades koperdas, tuias Paula ümber
vankri ning soigus:

«Jumal, jumal, sinine joon tõuseb aina südame poole, aina südamele
lähemale.»

Markus arvas, et ta mamma on väsimusest sonima hakanud. Mis pa-
ganama sinine joon seal südame poole tõusta sai!

Kui arst Markuse suust Paula sõnu kuulis, käskis ta hobusele piitsa
anda.

Hiljem hakkas Markus alati vihast puhkima, kui ta Rauni Eevaltiga
kokku puutus. Rauni Eevalt kartis Markust nagu tuld ja põgenes, kuidas
jalad kandsid. Ükskord õnnestus Markusel Eevalti paat põhja lasta.
Tavaliselt ajas Markus Rauni Eevaltit lihtsalt jõe kaldal taga, endal kas
mättatükk või munakas pihus. Rauni Eevalti selg sai mitmel korral po-
riga kokku, kiviomaduste jäljed pluusi alt välja ei paistnud.

Ikka ja jälle lidus Rauni Eevalt Markuse eest paku.

Ikka ja jälle nägi Markus Eevalti vasakus jalaõndlas ovaalset sünni-
märki. See kadus jooksu peal kord nahakurru sisse, kord ilmus nähta-
vale, justkui oleks must plekk pulseerinud.

Markus püüdis oma tinast meeoleolu viinaklaasi uputada, aga kurku
kallatud vedelik muutus hoopis tema sisemuses tinaks. Kui mees pärast
südaööd suitsusest ja lärmisest kõrtsist välja tänavale tuikus, seisatas
ta laterna all ja uuris oma käsi. Need olid tinahallid.

Eemalt tuli üks tüüp, hõõguv jootmiskolb pihus, ja torkas selle otse
tinamehe külje pihta, nii et särtsatas. Markus särtsatas teisele vastu.

Pärast ei mäletanud ta midagi.

Orvi istus hommikust lõunavaheajani stantsi taga. Parem käsi käis tal nagu vedru, plekiriba tuli paraja survega edasi lükata; vasakult kukkusid valmis stantsitud märguauto rattad kasti. Pärast lõunavaheaega, mida peeti alates poole üheteistkümnest, kordus kõik täpisealt niisamuti. Ühteviisi tuksus stants, täpsete vaheaegade järel tilksusid rattad kasti. Esimestel päevadel ümises Orvi laulda, kellegi teise kõrvu ta hää ei saanud kosta, reas seisvate presside mürtsatused käisid üle.

Alguses Orvi rõomustas, et ta just niisuguse töö peale sattus.

Kell pool neli astus ta tehaseväravast välja, hilissuvine päike lõomas taevas, ees seisis piisavalt pikk päev.

Lõpuks ometi tundis ta ennast vabana ning iseseisvana.

Pärast vahetust jõudis Orvi veel randagi — ikka leidus liivaluidete vahel mõni tuulevarjuline koht. Kuigi päike enam nahka ei pruunistanud, oli ometi hea lamada ja kuulata mere kohinat, pea toetumas kukla all ristatud kätele.

Redit polnud ta tükil ajal kohanud. Lull jättis Orvi lõpuks ometi rahule, ju sai ta õpetussõnade tagavara seks puhuks ammendatud. Pärast Redi väljaviskamist ei saanud Lull eslotsa kuidagi pidama, päevast päeva oma seisukohti korrutades ta justkui loopis suust poolenisti lutsitud klaaskompekke. Lulli lõppematute manitsuste sisuks kujunesid Orvi tulevased kannatused, kui ta Rediga abielluda otsustaks. Orvi ja Redi lapsepabulad karjuksid ööd läbi kui ratta peal, neil läheksid kõhud ühtelugu lahti, magamatusest hall ning salkus Orvi muudkui peseks lappe ja kaebleks koleda rahapuuduse küüsis. Redi katkuks värisevate kätega oma juukseid, varsti oleks ta kannatus otsas ja ta läheks uue tüdruku juurde lohutust otsima.

Keegi pole kunagi esimesele armastusele truuks jäänud, seda teadis Lull surmkindlalt.

Orvi ei vaielnud Lulliga — õieti puudus tal huvi sõnasõda pidada. Milleks? Pettumus tegi Orvi loiuks. Miks kadus Redi pärast esimest tõsist kaotust? Kas nii väheks jätkuski tal visadust?

Mida rohkem möödus päevi ilma Redita, seda rohkem ootas Orvi poissi. Miks ei tulnud ta vähemalt salaja? Julm oli nii järsult suhteid katkestada! Kas Redil polnudki tüdrukust kahju? Nad oleksid pidanud rahulikult olukorda arutama, võib-olla ootama paremaid aegu. Isegi pikaldast võõrdumist oleks kergem taluda! Nüüd andis Redi mõista, et ta on Orvi enda küljest järsult ära lõiganud.

Mõnikord, kui trepil kostsid sammud ning Orvi hinge pidades kuulatas, kartis ta ühtlasi Redi võimalikku ilmumist. Määratu laviin etteheiteid oleks talle kaela vajunud — Orvi ei tahtnud jälle kord muserdatud saada.

Tööl käima hakates läks Orvi igal hommikul kodust varem välja, ta lootis, et Redi ootab teda nurga peal nagu koolipõlves. Mõnikord suutis Orvi iseenda üle naerda: vaevalt pääses ta Lulli surve alt, aga juba ihkas Redit kuulata, tahtis, et poiss ta ajju oma tõesid vermiks.

Orvi püüdis endale selgeks teha, et mõlemad on ebameeldivalt isekad tüübid, muudkui tahavad teise inimese üle võimust võtta, nii Redi kui ka Lull. Ei, parandas Orvi samas ennast — Redi on siiski parem.

Kes kaugel, see kallis.

Pikkamööda hakkas Orvi harjuma, et Redi temast meelega eemale

hoiab. Kuna hommikud läksid pimedamaks ning järjest raskem oli voodist tõusta, lakkas Orvi nurga juures Redit ootamast.

Ühel hommikul märkas Orvi, et ta enam nurga peal sammu ei aeglusta. Orvil hakkas häbi ja ta ruttas oma loidumist raske töö arvele kirjutama.

Imelik, et see lihtne töö viimasel ajal nii väsitav tundus. Press võttis Orvi üle järk-järgult ikka rohkem võimust ja masinakobakas käis tüdrukule üha rohkem närvidele. Tal ei tulnud enam meeldegi tsehhimüürasse laulu ümiseda.

Vanasti tundus Orvile, et stants tuksub nagu süda. Nüüd tajus ta iga löögi puhul, kuidas paks betoon ta jalge all süldina judiseb. Mõnikord näis Orvile, et terve ta keha vöbiseb, nagu piinaks teda lakkamatu vappekülm.

Toodang, mille pärast Orvi iga päev kaheksa tundi oma kätt edasi-lükkamise vedruna kasutas, tundus tüdrukule tobe ja tarbetu. Niikuinii lammutab iga poisike, kellele mänguauto kätte antakse, selle tükkideks. Orvi stantsitud rattad kaovad kas liivakasti või veerevad kusagile kapi alla tolmuma.

Ilmad muutusid aina pimedamaks, hommikuti tõustes oigas Orvi vaikselt nagu äraaetud tööloom. Kergelt võimelnud, kadus liigestest valu, ent Orvi oigas siiski veel kord, tal oli endast määratult kahju.

Tihti peale kippus stantsi taga istuvale Orvile vägisi uni kallale. Nina nõksatas aina allapoole — ega käsi poleks vahele jäänud, stants oli moodne ja eest kinnine. Aga kus selle häbi ots, kui meister tuleb ja õlale koputab! Orvi tahtis ka edaspidi hästi teenida, talle tundus, et raha on üks vabaduse ja sõltumatuse tähtsamaid tähiseid.

Ei tohtinud stantsil tühjalt käia lasta. Orvi suunas liigendpeaga lambi endale näkku, laud küll kippusid kipitama, kuid ei vajunud kinni.

Ühel päeval, kui vahetus lõppes ja Orvi end stantsi tagant püsti ajas, märkas ta kokkumusega, et käsi liigub nõkshaaval paremalt vasakule, just täpselt samuti, nagu tööd tehes. Orvi surus masinaosaks muutunud jäseme tugevasti vastu rinda, lihased tõmblesid veel tükk aega roiete vastas, enne kui närvid maha rahunesid.

Koduteel hoidis Orvi bussis parema käega tugevasti nikkeltorust kinni.

Õhtul heitis Orvi varakult voodisse ja sättis oma nõksuga käe selja alla vangi. Vasakuga kruttis ta raadiot ja otsis eestrist vastupidiselt tavale sõnalisi saateid. Nüüd, kus Lull teda enam ei õpetanud ja Redi oma tõdedega ta kannul ei käinud, tajus Orvi kokkumusega, et peas valitseb sageli täielik tühjus. Orvi lootis eestrist leida mingeid lihtsaid ja selgeid juhiseid, ent ta uinus enne, kui tal millegi kuulamiseks huvi jõudis tekkida.

Järgmisel päeval püüdis Orvi oma kätt mitte tähele panna, aga hirm kükitas ikkagi kusagil kukla piirkonnas.

Hetkiti muutus Orvi iseendale talumatuks, ta lülitas masina välja, peitis käed selja taha ja kõndis tsehhis ringi. Stantside taga kummargil istuvad naised ei pannud õnneks tähele, kui Orvi nende vedruna liikuvaid esijäsemeid silmitses. Polnud kahtlust, neil kõigil oli parem käsi vasakust märgatavalt suurem. Orvile viirastus, et punsunud sõrmed, mis nõksti-nõksti liiguvad, on otsast ära kukkumas.

Lõunavaheajal sokutas Orvi end istuma vanemate naiste lähedusse. Ta ootas, kõrv kikkis, et keegi alustab juttu stantsijate vaevatud kätest. Mitte poolt sõnagi! Ikka heietati lastest ja lapselastest, arutati linna-

uudiseid, vaieldi moe üle — tavalisest puhkehetke teemaderingist ei astunud keegi välja.

Orvil hakkas kõhe: kätest ei taha nad rääkida, see on tabu. Halised — kes teab, läheb hullemaks. Kindlasti on nad vaikides kokku leppinud, et keegi ei tohi kurta. Isegi enam, nad peitsid oma paremat kätt kes taskusse, kes kaenla alla.

Sellegipoollest kibeles Orvi keelel küsimus: kas on keegi neist oma käe juures midagi imelikku märganud?

Ei, Orvi ei julgenud pärida, niikuinii naerdakse ta välja. Valju lõkerdamisega summutavad nad Orvi jutu: tabu, ole parem kuss!

Vanasti armastas Lull teiste ees kelkida, et tema ei karista ilmaski last ihulikult. Lull pidas muid mõjutusvahendeid tõhusamaks — nii saidki Orvi ebakohased sõnad või teod lihtsalt välja naerdud.

Orvi üks valusamaid mälestusi pärines ta neljateistkümnendast sünnipäevast.

Isa kinkis Orvile tavalisest suurema summa taskuraha. Isiklikud veeringud, mida võis oma tahtmist mööda kulutada, panid tüdrukul pea pööritama. Ta kõhkles kaua, enne kui tengelpunga avas, kõndis mitmed kauplused läbi, kuni silm jäi pidama imekaunitel ehteasjadel. Orvi ostis endale õhinal suure sinise kiviga sõrmuse, kollased pärlid ja mitu kullaläikelist käevõru, mille küljes kõlisesid ripatsid. Tasku sai täis kauneid kallisasju.

Koju jõudnud, ladus Orvi oma ostud Lullile nina alla.

Lull lausa luksuses naerda.

Ta tõstis Orvi imepäraseid ehteid kahe sõrmega õhku ning laskis võru- del ja pärlitel kilinal lauale kukkuda.

«Sa arvad, et seesugune rämps võiks kedagi kaunistada?»

Orvi tammus Lulli kõrval jalalt jalale ja imestas, kuidas suur õhin ja rõõm võivad juba natukese aja pärast häbiks ning alanduseks moonduda.

Orvi kahmas kassikullahunniku pihku ja peitis ehted oma sahtli kõige kaugemasse nurka. Kasvatuse osas nii põhjalik Lull ei lasknud aga Orvil oma häbi unustada. Iga kord, kui mingid sõbrannad külla tulid, käskis Lull Orvil oma ehteid näidata. Kõik nad naersid nagu hobused, Lull ees, teised järel. Pärast vaatas Lull mõtlikuna kaugusse ja targutas sellest, kui raske on inimestele maitset külge pookida. Mõni jääb hallide juusteni arulagedaks hilpharakaks, käib ringi, kõlin taga.

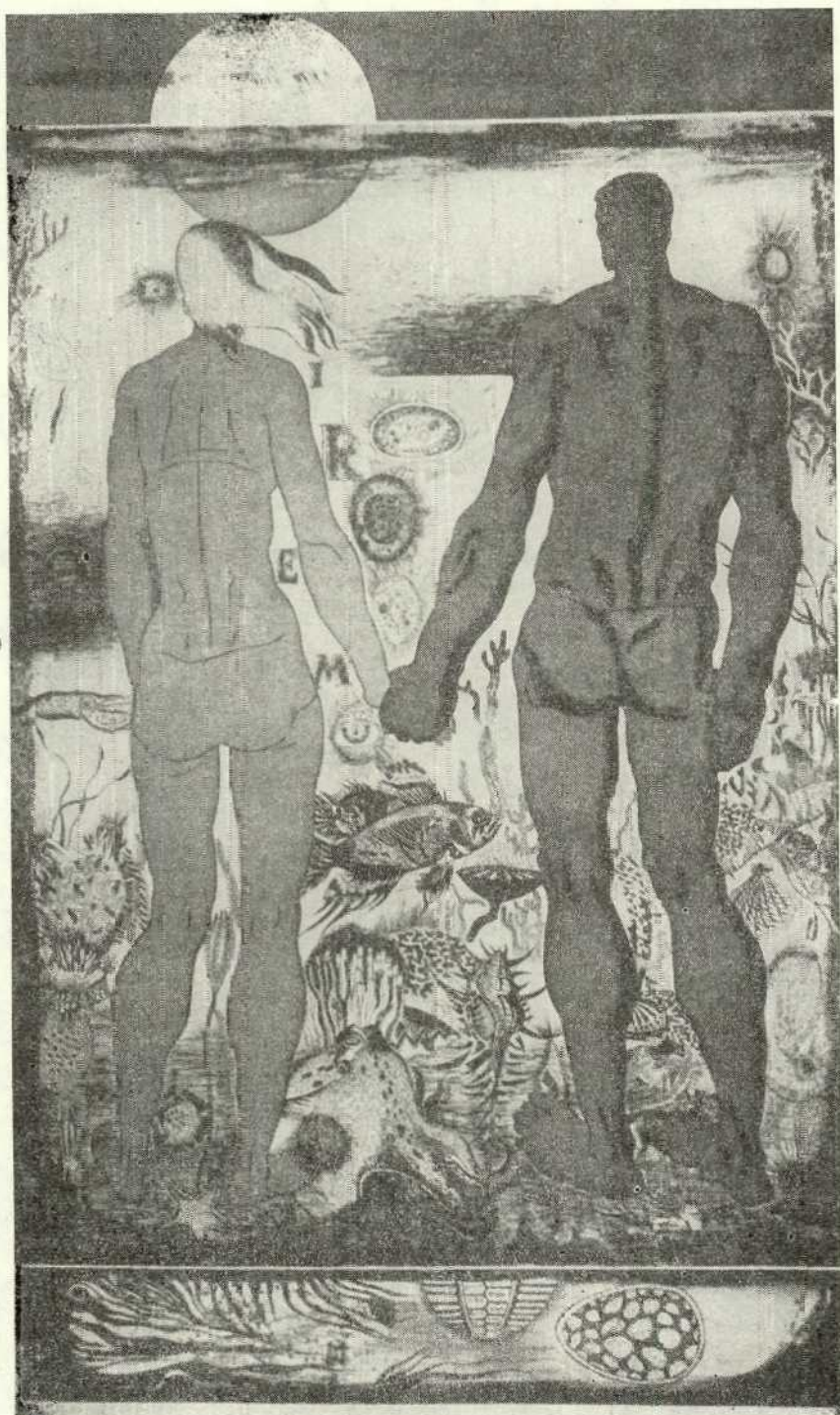
Orvi seisis kuulekalt Lulli sõbrannade silma all, endal nutt kurgus. Iga ehte näitamise korraga kasvas Orvi süütunne. Orvile hakkas paistma, et tal on veel midagi seletamatult häbiväärset ja kõlvatut hinge peal. Nagu oleks ta seina peale roppuse kirjutanud või mõnda poissi musitanud.

Ainult üks Lulli sõbranna ei pursanud naerma, kui Orvi oli jälle sunnitud oma ehted lauale laduma. Too naine vaatas tüdrukule tõsiselt otsa ja lohutas:

«Pole viga, ilu otsimise teed on väga keerulised.»

Nüüd, kus Orvi oma käe pärast muret tundis, vaatas ta uurivalts töökaaslastele näkku. Kas on nende hulgas keegi, kes rahustavalt lausuks:

«Pole viga, ka minu käsi nõksutas alguses nii koledasti, et sidusin ta õõseks paelaga kaela. Muidu oleksin oma mehe kogemata tühaks tagunud.»

Renaldo Veeber

Meri (Ofort) 1971

Vastu ööd viidi Sulli haiglasse, ta läks teist last sünnitama.

Pärast vapustavat avastust, kui Markus taipas, kes on Sulli esimese lapse tõeline isa, hoidis mees paljudel öhtutel kodust eemale. Ta oli iseendale vastik, et ta oma hingelist segadust kõige labasemal viisil viinaklaasi uputada püüdis, aga teistsugust tuge ta lihtsalt ei osanud endale leida. Lähemaid sõpru polnud, oleks ka veider, kui mürakas Markus kellelegi rabati vahele nutaks ja halisedes kuulutaks, et üks tõbras on talle järglase valmis meisterdanud. Kuulajad saaksid mõnusasti irvitada, ainult ajast ja arust jäänud tüübid tegid endale sellistest asjadest peavalu. Või öeldaks talle: kes sul käskis litsakat plikat võtta! Markus poleks osanud usutavalt ning veenvalt selgitada, miks ta ilmtingimata Sullit naiseks tahtis. Kah mul põhjendus — tal polnud kleidi all ühtki hilpu.

Ära ilmal valu kaeba, eriti kui mees tahad olla.

Öhtuid viinaklaasi taga maha norutades kaalus Markus tekkinud olukorda nii ja teisiti. Alatu oleks Sullit süüdistada ja skandaale korraldada — naine oli talle puhtsüdamlikult oma seisundist jutustanud, Markus ise polnud rohkema vastu huvi tundnud. Markus, kes tookord ilmutas suuremeelsust, ei osanud ette arvata, et ta hiljem enesele kergemeelsuse pärast etteheiteid teeb. Iga normaalne inimene peaks Markust napakaks — kah mul traagika, et lapsel on põlveõndlas ovaalne sünnimärk! Mis tähendus sel ikka nii kangesti peaks olema? Seesuguse tumeda laigu pärast lapse nahal ei kaevaks ükski mõistlik inimene kauge mineviku juhuslikku lugu lagedale. Markusel polnud õieti aimu, kas säärased märgid kanduvad ilmtingimata isalt pojale, pagan teab, kuidas oleks teadus seesugust nähtust tõlgendanud. Ei võinud millelegi kindel olla. Ise võhik, teadis Markus siiski, et teadusemehed on ka inimesed, ka nemad nuusutavad tuult ja igasugu teooriad teevad tihtilugu uperpalle.

Teda lihtsalt rabas, et Jüri sünnimärk asus täpselt samas kohas kui Rauni Eevaltil.

Arvaku õpetatud mehed, mis nad arvavad, Markus tugines loomade keskel kasvanud maalapse kogemustele: kui täkul oli täht otsmikul, ehtis samasugune ka varssa.

Päevad läksid, kõrtsid hakkasid Markust tüütama. Ehkki joomalauas sigines Markusele kiiresti sõpru, pelgas ta neid uljaid topsivendi ning muretult lõkerdavaid naisi. Mukitud tipsid ei löönud millegi ees risti ette, just nagu Sulli omal ajal. Naised on ühe vitsaga löödud, otsustas Markus, kes elumere lainetes möllas. Õrnema soo paheliseks tembeldanud, jäi Markusel mingi kripeldus hinge peale — ei, Sulli oli teistest siiski parem.

Joobnud Markus tuli sagedasti alles pärast keskööd koju, aga Sulli ei teinud mehele mingeid etteheiteid. Vastupidi, Sulli liikus tasa ja targu ega julgenud õieti hingatagi, kui Markus ta kõrvale magama vajus.

Lõpuks jõudis Markus otsusele, kuidas edasi elada.

Ta hakkas oma last tahtma.

Pärast Jüri ilmaletoomist oli arst soovitanud Sullile, et ta piirduks ühe lapsega. Markus ei hoolinud hoiatusest — kui Sulli suutis Rauni Eevalti lapse sünnitada, peab ta ka Markuse omaga toime tulema.

Paula rääkis ikka, et naisel on visa hing nagu kassil. Naine tehku, mis tema kohus. Kes vanasti arstide vahet jooksis! Selle eest tuli lapsi kui

pabulaid. Nüüd sunnitakse iga minut ettevaatlikkusele, aga naine pole ometi portselanist, et katki läheks.

Sulli ei julgenud Markusele vastu vaielda. Ta allus täielikult mehe meelevallale. Markus arvas, et Sulli peaks rõõmustama, mitte igale naisele ei anta võimalust oma süüd lunastada. Aga naine käis vaikides ringi, suured silmad hirmu täis. Markuse järelepärimistele vastas ta nutuselt, et rasestumisest pole mingit märki.

Kannatamatu Markus muutus riiakaks. Teinekord hakkas ta heast peast kärkima, kui vanaonu Jüri pead silitas ning lapsega kõneles.

Ka vanamees ajas kiusu. Mööda kõrtse hulkuvas Markuses pettunud, halvustas ta ühtelugu neid noori mehi, kellel raasugi oidu peas pole.

Markus ei teinud rauga pobinast suuremat välja. Ta nägi, kuidas vanamees vaevles selle pärast, et keegi ta raamatuid lugeda ei tahtnud ja et keegi tema tarkusi ei vajanud.

Küll läks aga Markusel kops üle maksa, kui vanamees väikest Jürit oma ainukeseks lohutuseks nimetas. Juba nüüd märkas ta poisi juures erakordseid vaimuandeid, mis vanaonu rõõmustasid. Et Markust torgata, imestas vanamees ikka ja jälle, kuidas nii tuimal isal on nii taibukas laps.

Markus kiristas hambaid ja kadus jälle kõrtsi.

Ega tea, äkki päris Jüri Rauni Eevaltilt peale pigmendilaigu ka nutikuse? Rauni Eevaltist oleks vanamehele meelepärane väimeespoeg seanud!

Markus vihkas Rauni Eevaltit kogu hingest. Rikkus Sulli ära ja isegi vanamehe oskas ta tagaselja oma leeri meelitada! Mis sellest, et vanamehel polnud Eevalti olemasolust aimugi ja et ta Jürit tõsimeeli Markuse lapseks pidas.

Lõpuks ometi hakkas Sulli kõht paisuma.

Markus sai uute lootustega laetud.

Suure sündmuse ootus parandas ka vanaonu suhtumist. Ta nagu leppis uuesti Markuse olemasoluga — vähemalt millekski oli see mees võimaline.

Vanaonu püüdis taas õhtusi jutuajamisi elustada. Ühtlasi ilmutas ta Sulli vastu suurt hoolitsust. Ta ei väsinud pärimast Sulli enesetunde üle ja pöördus tihti alandlikult Markuse poole, paludes, et noor mees ühe või teise majapidamistöe ära teeks. Markust pahandas see vahelträäkimine — kas Sullil endal polnud suud peas? Vanamees segas ennast üha enam nende ellu. Mingid väärisesemed maha müünud, ulatas ta Sullile pataka raha ja käskis tal koju jääda. Vanaonu kartis, et Sulli seal kassas istudes ja pileteid ulatades oma tervist kahjustab.

See käis juba Markuse au pihta. Oma plekksepa-ametiga teenis ta piisavalt, pealegi pidi Sulli niikuinii varsti sünnituspuhkusele jääma. Ega Markus polnud mingi näljarott, ta veel näitab, mis ta suudab!

Nõutud meistrimehel pruukis ainult näpuga viibata, ja juba jooksidki igasugused abivajajad kokku. Kelle majale katus, kes tahtis aknaplekke, luuki või korstnakraed — seda tööd Markus tundis.

Need lisaotsad polnud kuigi koormavad. Pikkadel valgetel õhtutel jõudis palju kokku kopsida, ka nädalalõpud töid prisket raha sisse.

Mõnda aega läks Markuse meelest kõik, nagu minema peab. Ta tuli õhtuti hilja, ent oli kaine ja rahulolev. Kohe luges ta lühtri all elutoas oma teenitud raha lauale. Võtku Sulli, palju heaks arvab. Vanamees vaatas muliates pealt, kuidas Markus rahapabereid silus ja kuhja sättis. Sulli kulutas vähe, Markus tõi pärandas naise kasinus. Ent järele mõtel-

nud, veendus ta, et Sullil on õigus — pole vaja silmapilkselt kõike tuulde lasta. Ka Paula oli alati kokkuhoidlikkust au sees hoidnud.

Sulli pidi varsti haiglasse minema, kuid vanaonu ei jõudnud uue lapse sündi ära oodata.

Sulli ahastas kui pöörane. Ka pärast matuseid ei saanud ta nuttu pidama ja Markus oli naise pärast tõsiselt mures. Nüüd oleks hea nõu ära kulunud. Markus tahtis kõigest hingest Sullit rahustada ja ta mõtteid vanaonust kõrvale juhtida.

Markus läks oma püüdlikkuses niikaugele, et hakkas Sulli silma all Jüri pead silitama ja poisi taibukust kiitma.

Ime küll, aga see mõjus. Sulli võis kujuna seista ja vaadata, kuidas Markus lapsega toimetab. Vahel harva ilmus ta näole isegi midagi naeruvine taolist.

Ühel õhtul sai aeg parajaks, Sulli viidi ära ja Markus jäi lapsega kahekesi.

Markus põrnitses Jürit varjamatu vaenulikkusega. Poiss näis Markust kartvat. Ta vaikus, õiendas nurgas oma kannidega ja jälgis vargsi tugi-toolis istuvat meest.

Markus kutsus poisi enda juurde. Laps seisis alandlikult justkui lööki oodates ta ees. Mehele tundus, et kohe keerab laps selja ja lidub üle toa. Markus ei tahtnud näha jalaõndlas pulseerivat sünnimärki ning pani käe poisi õlale, et jõmpsikas ei saaks põgeneda. Jüri võpatas ja piidles teda altkulmu. Kas oli ta tõesti nii arukas, et mängis Sulli rõõmustamiseks paipoissi, kui ema nähes ennast Markusel silitada laskis? Ta ei saanud ju ometi veel täiskasvanu kombel taibata, et teinekord tuleb olude sunnil isegi vaenlasega kokku mängida.

Sel ööl magas Markus halvasti.

Järgmisel hommikul sundis ta näo naerule, võttis Jüri käekõrvale, viis ta mänguasjade kauplusse ja laskis lapsel valida, mis meeldis. Poiss suhtus ahvatlustesse tagasihoidlikult, Markus julgustas teda. Laps tundus muigavat, Markus paistis iseendale vastiku lipitsejana. Polnud usutav, et jõmpsikas on võimeline oma järeldusteks. Ta pidi sinusse kiinduma, kui teda hellitad, ning nurka pugema, kui talle hoobi annad. Tavaliselt elasid lapsed momendile. Ent Jüri jäi ka kingitusi saades umbusklikuks.

Miski painas ja piinas Markust. Ju ta vaevles Sulli ja oma tulevase järglase pärast. Võib-olla muutus ta Jüri vastu seepärast hellameelseks, et kartis saatuse kättemaksu kurjuse eest!

Markus oli alati oma elu probleemidele sirgjooneliselt lähenenud. Nüüd tundis ta ennast kätest ja jalust seotuna.

Koju tulnud, vaatas ta nagu uue pilguga ringi. Ta läheduses seisis Jüri, nukker poisike, kes nagu ootas ta käske ega julgenud paigast liikuda.

Jälle kord raputas Markust raev — kui see Rauni Eevalt ainult ette juhtuks!

Markus kõndis mööda korterit. Kõik seisis oma kohal, nagu vanaonust jäi. Markus tõstis paar pilti seinalt maha. Ta vaim oli valmis, et need lihahärjad ja paksud naised punti siduda ning keldrisse viia — Markus upitas veel paar raskes raamis maali konksu otsast alla ning jäi siis mõttesse. Sulli tuleb koju ja nutab — kas sulle polegi vanaonu mälestus kallis?

Markust pitsitas ängistus. Ta on määratud leppima teiste poolt pealesunnitud elusaatusega.

Samas sai ta aru, et naeruväärne oleks asjadele niisugust tähendust

omistada. Mees tõstis pildid oma kohtadele tagasi, nagu oleks ulguv Sulli juba uksevahes seisnud. Sulli nutaks vanaonu kraami pärast? Näed nüüd, ütles Markus endale — kas ongi esemed inimestevahelistes suhetes nii süütul kohal?

Markus käis süngena ringi.

Kuidas ta ka ei püüdnud endale selgeks teha, et iga laps vajab armastust, ükskõik, kes on ta sigitanud, ei saanud Markus siiski oma ürgsest vaenust võitu.

Sundinud ennast rahulikuks, otsis Markus Jüri üles, et lapsele süüa anda. Ta leidis poisi tugitoolist, kus see kägarassetõmbunult magas.

Markus äratas Jüri, pani põngerja laua taha istuma ja nad hakkasid kahekesi õhtustama.

Lühter tinises. Üleval korrusel peeti pidu. Markus igatses kõrtsi taga. Karja hulgas oli ta ennast omaette inimesena tundnud. Seal ei nõudnud temalt keegi muud, kui et oleks raha, millega maksta.

Siin korteris toonitasid kapitäied raamatuid ning mõistmatud pildid ta harimatust ja piiratust.

Üle laua nosis Jüri aeglaselt leiba süüa.

See laps nõudis hoolitsust ja tähelepanu.

Sundus seljas, surve kuklas. Teiste tahe valitses Markust, nagu ta ise polekski inimene.

Markus sai jälle vihaseks. Valjusti kärkides andis ta oma meelepahale vaba voli. Lapsel läks tükk kurku ja ta hakkas läkastama. Markus klopis Jürit seljale. Löögid olid vist tugevamad kui hädapärast vaja. Kõhast võitu saanud, põgenes poiss nuttes tagatuppa ja puges voodi alla. Markus jäi süngena istuma. Ta mõtles jälle Rauni Eevaltile.

Lapse õnn, et ta sealsamas aseme all magama jäi ning rohkem nutta ei piuksunud. Hirmunud poiss võis ka und teeselda. Mis jäi tal enda päästmiseks üle? Ta ei teadnud ju, miks see mees, keda ta isaks nimetab, kord talle naha peale annab, kord lipitsedes lepitust otsib.

16

Enne uut aastat juhtus Orvi Rediga kinokassa juures vastamisi. Redi rõõmustas, raputas tüdruku kätt, naeris laia suuga ega ilmutanud millegagi oma solvatust. Juba sirutaski Redi käe läbi kassaluugi ja lunastas kaks piletit. Seanss pidi kohe algama. Redi võttis nagu vanastigi kaks trepiastet korraga, Orvi vaatas, kuidas järele jõudis. Käitumise ja välimuse osas polnud Redi muutunud. Orvi arvates ei sobinud üliõpilasmüts niisuguse poisikeseliku keksimise juurde. Orvi hakkas piinlikkusest õhetama, kui ta trepilt vilksamisi alla fuajeesse vaatas ja nägi seda meest, kes suve läbi oma BMW-ga nende juures käis. Mis ta nimi õieti oligi? Meelde tuli — Markus.

Juba istuski Orvi Redi kõrval rõdu esimeses reas ja surus hingeldust alla.

Redi lülitas ennast otsekohe komöödia lustlikku maailma sisse ja turt-sus ühtelugu naerda. Orvi ei suutnud kuidagi oma tähelepanu filmile koondada. Ootamatu kohtumine Rediga oli teda erutanud, tüdruk vaevles poisi kõrval istudes, ta oleks hea meelega saalist vaikselt välja pugunud ja ennast kusagil jahutanud. Kuumad lained rullisid selgapidi üles ja alla, Orvi nihutas mantli õlgadelt maha, aga see ei aidanud.

Nii ei süvenenudki Orvi kinolinal toimuvasse. Ta mõtles uuesti Lulli

ja Redi kokkupõrkele, tuletas meelde neid päevi, kui ta kärsitult Redit ootas ja poiss tulemata jäi. Orvi vaatas oma naabri poole. Redi naeris nakatavalt, hambad särasid ekraanilt peegelduvas valguses.

Neil teistel oli õigus — Redi lapsikus torkas ühtelugu silma.

Orvi ootas, et Redi võtab ta kääe oma pihku, kuid seda ei juhtunud.

Pärast filmi ei rutanud Orvi Rediga hüvasti jätma. Nad jalutasid pikkamööda kinost eemale. Mõõdusid ülipikad sekundid, enne kui Redi hüüatas:

«Mis me tänaval külmetame, lähme minu poole!»

Kõigi Lulli elutarkuse reeglite kohaselt oleks Orvi pidanud nüüd kõhklema ja ennast paluda laskma, kuid ta nõustus sedamaid.

Redi heitis Orville piidleva pilgu. Ent see oli ka ainus märk, mis võis vihjata Redi võimalikele kannatustele pärast nurjunud kosjaskäimist.

Redi tuba oli nagu ennegi — peeglid, sama mööbel, hallituselaik, seekord kauge metsa kujuga, ent ometi tundis Orvi ennast siin nüüd kõheldalt. Laual kõrgus konspektide virn, nurgas seisid püsti paberirullid. Redi pani Orvi diivanile istuma, andis padja seljale toeks täpselt nagu vanasti, ise aga sättis ennast laua taha toolile, nihutas vargsi käist ja vaatas kella.

Orvi vajus norgu. Veel kinos istudes uskus ta viivuks uue lähenemise võimalikkust. Nüüd mattis ta lootused maha — Redi polnud kunagi varem tema seltskonnas kärsitust ilmutanud.

«Kuidas sa ka elad?» küsis Redi.

Orvi kehitas õlgu.

Just täna jõudis ta otsusele, et tuleb töökohta vahetada. Homme paneb ta lahkumisavalduse lauale. Aga mitte sellest ei tahtnud ta Rediga kõnelda. Orvi ootas, et Redi embab teda ja ütleb midagi ilusat. Vanasti pudenes Redi suust kõikvõimalikke meelitusnimesid, nagu näiteks Orvi-urvake ja luigesulg — Lull oleks neid sõnu kindlasti maitsetuteks pidanud. Ent Orvi kordas neid õhtuti magama heites ja õnnis rahu tuli südamesse, nagu lauldaks talle unelaulu.

Nüüd päris Redi ametliku tooniga, kuidas Orvi elab. Orvit ärritas Redi ükskõiksus; tüdruk võttis oma paremast käest vargsi kinni, kartes, et jäse hakkab jälle nõksutama. Siis peaks ta seletama, millega siiaamaani tegeles. Orvi häbenes öelda: stantsisin rumalaid rattaaid.

Orvi viivitas vastusega. Et Redi tähelepanu hajutada, võttis ta laualt ühe raamatu ja hakkas seda sirvima.

Kes teab, kui kaugele nad oleksid oma jutujärjega jõudnud, kui Redile poleks paar kursusekaaslast sisse sadanud. Need kaks tüdrukut tundsid ennast Redi toas väga koduselt. Viskasid mantlid ukse kõrvale tabureti peale, üks neist heitis uljalt oma mütsi pikliku peegli otsa rippuma, teine nõudis kohe kärarikkalt mingit loengute konspekti.

Tüdrukud ei pannud diivanil kõssitavat Orvit nagu tähelegi. Orvi teeskles, et teda köidab raamat, mis talle ennist pihku sattus. Tegelikult jooksid trükiread silme ees sinka-sonka ja peas kilksus, nagu loobitaks siinsamas plekist rattaaid kasti. Orvi pingutas, et elava vestluse sisu taibata, kuid ta oli selleks liiga hajevil, et jutust osa saada.

Orvi kujutles end Redi naisena. Tema käis tööl ja istus õhtuti nurgas, kui Redi oma vaimset elu elas. Ta poleks saanud kaasa rääkida, kui Redi ja ta kursusekaaslased oma ühiseid nalju naersid, mõnda lektorit kas ülistasid või halvustasid või jälle erialaste üksikasjade üle vaidlesid. Orvit oleks närinud kadedus või alaväärsustunne. Varsti võinuks

Redi Orvile ärritatult öelda: mis sina ka tead! Kaugenemine ja võõrdumine, kuni kogu lugu oleks pisarate ning süüdistustega lõppenud.

Korraga Orvi taipas, et ta polnudki Redit armastanud. Armastuse nimel tegevat inimesed suuri tegusid, Orvi aga ei suvatsenud isegi Redi tagasihoidlikku soovi täita ja kuhugi sisseastumiseksamitele minna.

Selle tõdemine masendas Orvit. Ta ei pruugi kahetsust tunda, et Lull Redi eemale peletas. Hea, kui saab kriise ja krahhe ennetada. Kuid ta peab iseennast haletsema! Orvi ei suutnud kujutleda, et ta võiks kunagi kellessegi kiinduda rohkem kui Redisse. Aga kui ta tunded Redi vastu ei väärinud armastuseks nimetamist, siis tuleb välja, et Orvi hingeelu on üldse alaarenenud.

Kolm üliõpilast naersid millegi üle laginal.

Vaikiv Orvi vajus veel sügavamale raamatu vonklevate ridade kohale. Ta keeras pikkamööda lehekülge, kui tüdrukud mantleid selga ajasid. Üks nendest silus suure punase kammiga juukseid ja heitis Orvile hindava pilgu. Orvi arvas tajuvat teise üleolekut.

Vaevalt kadusid tüdrukud ukse taha, kui Redigi palitu selga upitas.

Just nüüd oleks Orvi tahtnud poisile tuhandeid küsimusi esitada, ent Redi tammus jalalt jalale ning veeretis mütsi näppude vahel. Orvi käed värisesid, parem küünarnukk nõksatas ja ta viitis mantlinööpide kallal pusides koledasti aega.

Redi jooksis ees trepist alla. Välisukse juures ta vaevalt ootas Orvit järele. Orvi liikus kohmakalt, pörkas käsipuu vastu ning jäi äärepealt tõmbitsvedruga ukse vahele. Ta koperdas, nagu tahaks tõttavat Redit nimme kiusata.

Nad läksid koos vaid nurgani. Seal pomises Redi midagi kiiretest asja-õindustest, viipas seisatanud Orvile ja lippaski minema.

Muidugi ruttas ta tüdrukutele järele.

Kumb neist oli Orvi asemele astunud? Kas see, kes kasutas punast kammi, või teine, kes kandis siniseruudulisi sukki?

Ükskõik, sel polnud enam mingit tähtsust. Uue tüdruku tunnuseks võis olla niisama hästi näiteks kollane sall või roheline mantel. Redil oli vaba voli jahmerdada kellega tahes, Orvil polnud mingit õigust oma nina teise eraellu toppida.

Võib-olla kunagi meenutab Redi Orvit kui kõige kurja juurt, kes ta illusioonid lõhkus.

Orvi tundis ennast väga lööduna. Ta sikutas heegeldatud bareti üle kõrvade ja kulmude ning lonkis kodu poole. Kodu?

Uksest sisenemisel pidi Lull Orvile peaaegu otsa jooksuma. Teab mis kohviõhtule ta ruttas. Sai siiski pidama, jäi Orvit jõllitama ning hakkas naerma.

«Mis mood see nüüd on?»

Orvi oli unustanud, et tõmbas bareti üle kõrvade ja kulmude.

Ta ajas silmad ninajuurele kokku ja näitas Lullile keelt.

«Issand jumal,» pomises Lull taganedes. Ta selg vajus niisuguse hooga vastu üleriideid, et ühe palitu tripp katkes ja mantel vajus kägarasse maha.

«Sa oled hull,» pomises heitunud Lull.

Orvi seisis liikumatult, barett üle kõrvade ning kulmude, silmad kõõrdi ja keel suust väljas.

Lull lausa põgenes korterist, võib-olla kartis, et Orvi talle kallale tu-

leb. Ega palju ei puudunudki. Orvi käsi hakkas nõksutades liikuma, nagu võtaks hoogu. Korteris polnud kedagi, kelle peale oma raevu välja valada.

Orvi tagus oma kätt vastu esiku seina ja nuttis larinal.

17

Kõik Markuse hirmud Sulli ning tulevase lapse osas ei pidanud õnneks paika. Sullil läks hästi, sündis tüdruk, kellele pandi nimeks Kai.

Sulli oligi koduseks jäänud, Markus ei lubanud naisel nääpsukest Kaid kusagile võõraste inimeste hoole alla anda. Sullil polnud põhjust tööle tahta, Markus teenis hästi. Peale päevatöö andsid eraotsad tõhusat lisa. Nende inimeste hulgas, kes ise pidid oma peavarju eest hoolt kandma, sai Markus üsna kuulsaks. Parim reklaam tegijale on tema töö, ja kuna Markus viis korralikult lõpule kõik, mis ette võttis, ei saanud keegi tema üle nuriseda.

Tellijad ise kruvisid Markuse töötasu aina ülespoole, päris naljakas oli jälgida, kuidas nad meistri kannul käisid ja üksteisest üle pakkusid. Vahel ajas Markusel judinad üle selja — küll inimesed ikka loopisid raha välja! Markuse enesekindlus kasvas. Kui need abitud lihtsa tööga ise toime ei tule, olgu lahked ja kullaku meest, kellel on osavad käed.

Pärast Kai sündimist seadis Markus ennast endises vanaonu toas sisse. Sulli arvas, et imiku kisa ei tohi väsinud töömehe unerahu rikkuda.

Sulli korraldas kodust elu eeskujulikult. Kella pealt ootas toit laual ja Markus käis oma lisaotsi tegemas nagu härrasmees, alati võis ta puhtad tunked portfelli pista. Sulli aina küüris ja koristas, parandas ja õmbles. Vanaonust jäänud koli oli Sulli mingite vahenditega värskendanud, kardinad said kogu korteris välja vahetatud. Aknad läikisid, vannitua seinad pintseldas Sulli oma käega heleroheliseks. Kunagi nii sünged eluruumid said pikkamööda uue näo. Markus võis hilisõhtul muretuna tugitooli vajuda, jäsemeid sirutada ja vaadata televiisorist seda, mida sealt parajasti pakuti.

Ühel ööl, kui Markus kobis Sulli juurest vanaonu tuppa, ei tulnud talle varavalgeni und. Sulli tõrksust ei saanud enam juhuslikuks pidada. Päeval lahe ja lahke Sulli oli öösiti nagu ümber vahetatud. Markuse tules vaatas naine talle nii hirmunult otsa, et mees pidi tükk aega ebamugavustundega võitlema. Markuse lahkudes polnud raske märgata Sulli kergendustunnet. Mõnikord kargas Sulli Markuse kõrvalt püsti ja läks Kaid vaatama, kuigi laps hingas rahulikult ja polnud mingit põhjust ta ümber toimetada.

Markus oli Sulli käitumisest tugevasti häiritud.

Mees muutus valvsaks ning hakkas oma naist ja lapsi tähelepanelikult jälgima.

Sulli elas päevast päeva nelja seina vahel ega saanud kellegagi kokku puutuda. Kes oli ta meeled segi ajanud? Markus tegi mitu katset, et Sullilt milleltki lubamatult tabada. Piinlikkusetundega võideldes sadas ta mõnikord keset tööpäeva koju sisse. Köögis talitav Sulli vaatas talle kurvalt ja küsivalt otsa. Markus jättis mitmed lisaotsad tegemata, et õhtuti varem koju tulla. Need vabad tunnid kujunesid küllaltki piinavaiks. Sulli aina sekeldas, justkui annaks märku, et ka Markusel pole põhjust niisama siin kodus logelda.

Halb tuju sünnitas närvivat meelepaha. Pärast Kai ilmaletulekut hoi-

dis Markus ennast vaos ja suhtus Jürisse küll jahedalt, kuid sõbralikult. Nüüd hakkas mees jälle vaenuliku pilguga poissi jälgima. Poiss kippus temaga kõneldes kokutama ja lapse silmatorkav hirm ajas Markuse veel rohkem vihaseks.

Jüri kannul käis kuri needus: ikka pillas ta Markuse nähes midagi katki või kukkus söögilauas läkastama. Poisi punetav nägu oli Markusele niivõrd ebameeldiv, et mees surus hambad risti.

Sulli tegi näo, nagu poleks midagi juhtunud. Ainult ta kühmus selg ja värisevad käed reetsid erutust.

Markuse sisemuses mässas: mis õigusega nad püüavad märku anda, et ta on hirmuvalitseja! Sulli hoiab temast eemale, kuidas oskab. Tuleks ta kordki oma mehe juurde ja naerataks!

Ühel õhtul, kui Jüri laua taga piimaklaasi ümber ajas, purskas Markuse viha välja. Ta võttis püksirihma ja kukkus last nüpeldama. Sulli hakkas luksudes nutma, kahmas poisi sülle ja viis ta ära kööki. Markusel keerlesid silme ees rõngad. Et ennast maha jahutada, läks ta akna alla ja toetas otsmiku vastu klaasi.

Ta oleks tahtnud inimeste hulka minna, et kodust vahejuhtumit unustada. Kõrts? Joobnud näod tekitasid Markuses juba ette tülgestust.

Markus tahtis kogu südamest kodurahu taastada. Kui Sulli tuleks, liibuks ta vastu ja paneks käed kaela ümber — Markus leebuks silmapilksest. Jaa, Markus oli äkiline, kuid kas ta saab ennast valitseda, kui oma naine kogu aeg kellelegi teisele mõtleb!

Kikivarvul läks Markus üle toa ja paotas köögiust. Seal istus Sulli taburetil ja hoidis Jürit süles. Üks käsi poisi ümber, silitas ta teisega lapsel pead. Kui ema ja poeg ukse vahel seisvat Markust märkasid, vajas Sulli suu kokkumusest lahti, nagu tahaks appi hüüda. Poiss surus oma näo vastu Sulli kaela.

Markus löi köögiukse mürtsuga kinni, laest pudenes krohvi. Mees tormas, põrkas põlvega vastu tugitooli, vandus ja haaras tagatoa ukse lingist kui päästerõngast kinni. Siin magas ta oma laps, väike Kai. Markuse nägu hakkas liigutusest tõmblema. Mees raputas tüdruku ärkvele — kohe naeratavad isa ja tütar teineteisele ja õnn tuleb majja tagasi. Unest üleskohkunud lapse pruntis suu tegi lutsimisliigutusi. Lutipudelit polnud. Laps hakkas nutma.

Sel ööl läks Markus Sulli tuppa ja vägistas oma naise. Ainult toorusega suutis ta ennast veel maksta panna.

Hommikul komberdas Sulli mööda korterit ringi, käterätik ümber pea, silmad punased ja paistes. Vastikustundega pööras Markus pilgu kõrvale, aga mingi seletamatu sundus ärgitas teda uuesti Sulli poole vaatama. Korraga märkas Markus, et naine on vana. Kael kurruline, rinnad ripakil, samm lohisev.

Markust torkis kahetsus. Ebaledes võttis ta naise käe pihku, Sulli sõrmed olid jääkülmad.

Markus tahtis, et Sulli karjuks ta peale, et naine trambiks jalgadega, viskaks katki taldriku või tassi, rebiks mõne totaka pildi maha ja käristsaks lõuendi lõhki, taoks rusikatega vastu lauda ja ütleks mehele, et ta on siga.

Ent Sulli seisis vaikivana ja vaatas nüri pilguga seinast läbi.

Tuim loom! Tähendab, Sulli tunneb ise ennast süüdlasena, miks ei tahtnud ta kõike selgeks rääkida! Mõlemal oleks kergem, kui saast saaks sõnadesse valatud.

Ent Sulli polnud ka nii abitu, kui arvata võis. Ju ta saatis maale tele-

grammi, sest järgmisel päeval kopsas ta ema kohale. Nüüd tõrjuti Markus päriselt kõrvale. Sulli magas oma emaga ühes voodis ja teineteise võidu kussutasid nad lapsi. Neid silmanurgast piidlevale Markusele paisitis, et erilise helluse osaliseks sai Jüri.

Markus tundis ennast kaotajana.

Ei jäänud muud üle, kui tuli kodust võimalikult sageli eemale hoida. Markus andis tööle pihta, kuidas jaksas. Endiselt joosti tema peale tormi. Markus teenis nii, et taskud pungil, kuid muutus perekonna suhtes kitsiks. Ta ei ulatanud naisele raha käest kätte, vaid torкас paberid köögis kapi peal seisva vaskuhmri alla. Markus ootas, et Sulli juurde küsib, sest jäetud summast piisas vaevalt perekonna toitmiseks. Ent Sulli vaikus nagu ikka. Markus löi käega — las müütab vanaonu asju, kui näpud põhjas.

Seevastu laskis Markus oma hoiusummat sagedasti suuremaks kirjutada. Ta ei teadnud veel, mida kogutud rahaga peale hakata, kuid sellegipoolest pakkusid halli raamatusse sissekantud numbrid talle kuidagi tuge ja seltsi.

Vanasti polnud Markusel erahuvideks tahtmist ega aega leidunud. Nüüd püüdis ta teisi mehi jälgida, et õppust võtta ja endalegi mingi meelikõitev tegevusala leida. Markusel läksid silmad lahti, ta hakkas elu uue vinkli pealt nägema. Keegi polnud talle töötanud kümmet noorust, aga Markus rügas nagu ori varavalgest hilisõhtuni. Ükski mõistlik mees ei vedanud nii tuimalt ja üksluiselt oma päevi õhtusse kui tema. Kalamehed, matkamehed, jahimehed, märgi- ning margimehed, spordimehed ja laulumehed — kõigil teistel peale Markuse oli huvitav elada. Kes muuks ei kõlvanud, küttis naisi — Markus ei teadnud enne, et ilmas nii palju litse ringi laseb.

Kalad ja metsloomad Markust ei tõmmanud. Ta ei mõistnud, miks peab looma lõbu pärast tapma. Talus kasvanud, oli ta korduvalt juures viibinud, kui mõnele seakesikule või pullvasikale ots peale tehti. Alati elas ta looma agooniat raskelt läbi. Kuigi Markus mõistis, et seesugust elu hävitamist tingis kaine vajadus, ei oleks temast endast iialgi saanud Pussi-Jussi taolist tõpratimukat, kes nende külas verist tööd tegi. Kunagi käskis Paula Markusel kukke tappa, poiss ihus küll kirve teravaks, kuid laskis linnu paku pealt lendu.

Need mehed, kes naistenõrkuse all kannatasid, panid Markuse oma juttudele kaasa elama. Markus ei lasknud ühtki värvikat seika ega pikantset üksikasja kõrvust mööda ning imetles siiralt teiste meeste osavust. Temal puudus naiste võrgutamise anne — kuigi nende kõigiga ikka samasse punkti välja jõuti, tuli iga seeliku puhul ometi uusi nõkse nuputada. Markus võinuks ainult oma heale väljanägemisele lootada. Ta pelgas kõikisugu juhuslikke tutvusi — tema ei oskaks naist sedamaid enda küljest maha raputada. Kogenud linnukesed tunneksid kuuenda meelega tema nõrgad kohad ära ja siis oleks Markus põhjalikult pigis. Mehed teadsid süngeid lugusid jutustada — mõni daame kruttis oma ohvri nagu kruustangide vahele, ja mitte üks piuks.

Lõpuks jõudis Markus mõtetega auto juurde.

See töötas pääsemist!

Ta kujutles ennast rooli hoidmas, hall teelint jõena vastu voolamas. Isemoodi vabaduse hääl kohises kõrvus — liigu, jäta kõik ängistav seljataha maha, keegi ei saa sind takistada.

Autoigatsus vallutas Markus varbaotstest juuksejuurteni. Ainult rattad võivad talle elutäiuse tagasi anda. Markus tunnetas järjest terava-

malt kodu ängistavat õhkkonda. Siin elasid vangid, kes vahtisid hommikust õhtuni põrandapragusid. Muud siin näha polnud. Tema, Markus, ei kavatsenud pealt vaadata, kuidas Sulli Jüri ümber keerleb, last ühtelugu lohutab ning kallistab.

Auto pakub tekkinud olukorrast parimat väljapääsu.

Pealegi pole sellel eralõbul kõlvatuse hõngugi küljes. Autohulle on ümberringi tuhandeid. On teisigi, kes armastavad oma sõidukit rohkem kui seaduslikku naist.

Läks aega ja võttis vaeva, aga lõpuks saigi Markus endale sõiduriista. Vana logu õuele ajanud, märkas Markus Sullit aknal. Naine seisis seal liikumatult, kahvatu nägu vastu klaasi. Üle pika aja vaatas Markus oma naisele otse silma sisse, ehkki eemalt ja klaas oli vahel. Sulli näole ei ilmunud rõõmuraasugi, ometi peaks igaühel olema hea meel olla autoomaniku naine.

18

Orvi võttis enda vanast töökohast lahti. Ta loovutas stantsi teisele omavanusele tüdrukule, kelle ta paari päeva jooksul välja õpetas. Too armsa näoga plika jälgis püüdlikult Orvit, kes selgitusi jagas. Teise lugu pidav pilk õhutas Orvi jutukaks, lõpuks oli ta uustulnuka tähelepanu juhtinud liigendpeaga lambile ja soovitanud valgus näkku keerata, kui uni peale tikub.

Tüdruk ulatas Orvile lahkumisel tänutäheks kimbukese lilli ja ütles, et Orvi sõbralikkus aitas tal hirmust üle saada — ta oli kartnud tööle tulla.

Orvit üllatasid meeldivalt tüdruku tunnustavad sõnad ja esimest korda koges ta oma nahal, et tööl on peale palgasaamise veel teisigi väärtusi. Keskpäeval tehaseväravast välja marssides, lillekimp peos, tuli Orvile meelde ta kunagine unistus. Ka tema oli tahtnud õpetajaks saada nagu enamik algklasside plikasid.

Heldinud Orvi tõstis lilled vastu nina ja igatses veel kunagi oma tegudest samal viisil rõõmu tunda.

Kodus ootas teda ees suur sõda. Juba pikemat aega ei saanud Orvi Lulliga läbi. Lull püüdis teda igal võimalikul juhul solvata. Ta päris üksikasjalikult järele, kus Orvi pärast tööd käis, kellega kokku sai, mida nägi või kuulis.

Orvi, kes polnud kunagi midagi varjanud, hakkas nüüd kiuslikult salatsema. Ta vastas Lulli küsimustele kas õlakehituse või pearaputusega. Mõnikord vaatas ta Lullile otsa võltsi naeratusega — see grimass pidi väljendama, et on käike ja tegusid, millest ma ei suvatse aru anda.

Just see blaseerunud naeratus ajas Lulli iseäranis marru.

Orvil polnud raasugi valus, kui nägi Lulli enda pärast kannatavat. Orvi hakkas linna peal lonkimisega nimme aega raiskama. Ükskord sai ta hakkama isegi niisuguse tembuga, et kannatas pärast kaheseerialist filmi veel ühe kinopildi ära. Selg valutas küll ja silmade ees virvendas, aga see-eest oli lausa lust vaadata, kuidas Lull pärast jalgu trampis.

Orvile kujunes Lulli õrritamine omamoodi mänguks. Peale sihitu aja viitmise, mis Lulli arvates kindlasti salajase porduelu peale kulus, hakkas Orvi endale sõjamaske pähe maalima. Ta sai ka ise aru, kui kole ja väljakutsuv see korraliku inimese silmale paistis — paks ripsmetušš, tulipunane huulepulk, kulnud nagu tõkatiga koos — aga Orvi mäkerdas

oma näo ikka ja uuesti üle. Ta värvis ennast meelega vanaks — vist ei tahtnud, et keegi teda ära tunneks.

Nende kodust oli rahu kadunud.

Ükskord tabas Orvi Lulli oma toas tuhnimas. Teab mis asitõendeid ta Orvi käekotist ja sahtlist otsis.

Lull pidi piinlikkustundest maa alla vajuma. Nägu kahvatu, vaatas ta maha nagu süüdlane kunagi. Orvi teadis, et kui ta nüüd suud paotab, hakkab Lull enesekaitseks iseäranis inetuid sõnu lendu laskma. Orvi ei tahtnud sõimu tasemele alanduda. Ta otsustas Lullile teisiti kätte maksta. Võtnud isa karbist sigareti, süütas ta selle ja puhus Lullile suitsu näkku.

Läks mõni päev, ilma et nad oleksid omavahel sõnagi vahetanud.

Kuid siis ei pidanud Lull enam vastu. Labasused olid tal alati varuks ja mõnikord ta lihtsalt pidi neid endast välja puistama.

Nii nimetaski ta Orvit lodevate kommetega plikaks.

Orvi haaras Lullist kinni ja sakutas ta juukseid.

Lull karjus ja needis raiskuläinud Orvit maapõhja.

Siitpeale hakkas kehtima Lulli uus käibelause:

«Aitab, mina tahan oma elu elada.»

Ammu juba kavatses Orvi kodust lahkuda ja iseseisvat elu alustada — nüüd avanes selleks paras võimalus.

Nii saigi Orvist õmblusvabriku konveieritööline. Ühiselamukoha pärast tuli uksi kulutada — kaadriosakonnas pandi imeks, et samas linnas elunev inimene, keda pealegi ei vaevanud kitsad korteritingimused, nõuab endale koikukohta. Ent vabrikus tunti töökätest puudust, Orvi jäi oma tingimuse juurde kindlaks ja kõik laabus.

Kodust lahkumine osutus tegelikult palju vaerarikkamaks, kui Orvi oskas ette näha. Selgus, et väesel tüdrukul on tohutult palju asju. Ainuüksi pudi-padi sorteerimine nõudis mitmeid õhtuid. Kui Orvi ukse kõrvale siginenud kimpsudele ja kuhjadele pilgu heitis, läks ta peaaegu paanikasse. Ei mingi ühiselamu nurk poleks seda koormat ära mahutanud! Orvil tuli enamik kraami vanadesse kohvritesse paigutada ja Lulli paluda, et ta keldris ruumi teeks. Sellele vaatamata jäi Orvi asju veel seinakappi, sahvrisse ja diivanikasti. Raamatutega ei hakanud Orvi jändama ega tõstnudki neid riulilt maha. Nagu igale naissoost olevusele, paistis Orvilegi tihtipeale, et tal pole midagi selga panna — nüüd ei tahtnud mantlid, kleidid ja kingad kuidagi kahte kohvrisse ära mahtuda.

Oma lapsepõlve roosa atlassteki pakkis Orvi suurde plastikaatkotti. Lull pakkus Orvile toidunõusid kaasa — tüdruk poleks arvanudki, et talle on ajapikku niisugune hulk lusikaid ja tasse kingitud. Ka emast oli üht-teist järele jäänud, mis enesestmõistetavalt Orvile kuulus. Lõpuks hakkas Orvi pilte sorteerima. Ta võttis kätte emast jäänud tumerohelise albumi ja vaatas kaantesse pressitud ämblikuvõrgumustrit. Pilte silmitses ta märksa väiksema huviga, kuni leidis ühe, mis teda võpatama pani. Täpselt samasugust fotot nägi ta kord puiesteel selle naise käes, kes kandis kaelas pulstunud hõberebast, millel puudus saba.

Orvi sihtis naerukil naist ja tobedalt jõllitavat imikut, kuni silmad kipitama hakkasid. Niisamuti nagu tookord lumelõrtsisel puiesteel imestas Orvi ka nüüd, et vähestes riietes imik, pudipõllet tikitud tibu, istus talveriietes naise süles. Naine polnud pildistamise puhul kärsinud isegi mitte kübarat peast võtta, kaabukujulise peakatte lai äär laskus kaarega otsmiku kohale. Kas sai sellesse fotosse suhtuda kui asitõendisse, mille

kohaselt Orvi polnud valge-salli-ema laps? Miks sattusid kahele naisele, kes pidid omavahel võõrad olema, täpselt ühesugused pildid kätte?

Orvi muutus kuidagi araks. Ta oleks tahtnud, selg ees, nurka pugeda ja kõik aegade hämust kerkinud lummused mingi nõiasõnaga eemale peletada.

Orvi keeras pilti ja nägi tagaküljel suuri trükitähti. Tindipliatsi otsa oli paaril korral süljega niisutatud, nii et mõni kirjamärk paistis teistest selgemini silma.

Saladuslik nimi Ofelia Rosin hakkas Orvit painama. Kujutlusvõime võttis Orvi käekõrvale ja viis ta pimedusse, mis oli laetud ootusest: kohe pidi lahvatama valgus, kohe näeb kauge mineviku sündmusi — seal kusagil seisab noor Ofelia Rosin ja hoiab oma kallimal kaelast kinni.

Ent tokerdunud välimusega närtsinud naine, keda Orvi kohtas puies- teel, ei kihutanud tüdrukut tegutsema, et sedamaid oma tõelist sugupuud välja selgitada.

Orvi pani ebamääraseid tundeid tekitanud pildi ümbriku ja kleepis selle kinni.

Las ootab kõrvaliste pilkude eest kaitstuna paremaid aegu!

Päritolu ähmasusest sügenenud kurbus asendus pikkamööda kergendustundega. Orvi ei pea Lulli ega meest, keda ta oli harjunud isaks nimetama, kuigi tõsiselt võtma. Orvi elukogemused väitsid, et inimesed hindavad tänapäevani veresugulust küllaltki kõrgelt. Orvi peab enesest-moistetavalt suhtuma Lulli ja isasse tänuliku lugupidamisega — mitte kõik pole nii avara hingega, et orvuks peetu nagu oma lapse üles kasvataksid. Ent ometi puudusid nende kolme vahel mingid nähtamatud, kuid olulised köidikud — või oli see siiski vaid eelarvamus, et need olema peavad? Vaevalt et Orvi suudaks tõelist ema leides talle nuttes kaela langeda! Orvi suhted oma lähedaste inimestega olid igati kiivas. Miski segas kellelegi neist kindlalt loota või kedagi neist jäägitult uskuda.

Võib-olla vahib too võõras naine, Ofelia Rosin, õhtuti rebasega tõtt ega usu enam, et tal on elavate silmadega tütar. Ka tema ei saa kellelegi kindel olla, sest ise hädas olles ei sobi loota inimesele, kelle nutust ja naerust sa pole kunagi osa võtnud.

Tolle pildi leidmine lisas Orvi hingele kainust. Mingi sisemine kripeldus taganes ja tüdruk tundis korruga, et ta on üksik ning peab saama sõltumatuks. Tagala peale ei tasunud loota — Lull rääkis ühtelugu, et tahab oma elu elada.

Peitusemäng kõlbab ainult lastele.

Orvi lahkus sõbralikult naeratades Lullist ja mehest, keda ta nüüd mõnevõrra takerdudes isaks nimetas. Orvi tänas neid sõnaohtralt, ehkki tüdruk polnud kunagi ülevoolava jutukusega silma paistnud. Lulli ja isa pilgust kumas läbi võõrastus. Orvi liigutus neid vaadates — selles eas inimeste enesetunnet toetas teadmine, et neil on laps. Mida kitsamaks aheneb iseenda eluring, seda rohkem tahetakse teise omast osa saada — ent polnud parata, iseseisvus nõuab teatud distantsi.

Koos kohvritega, mis Orvi takso peale laadis, tulid temaga kaasa kaks vastuolulist tunnet — ükskõiksus ja haledus.

«See kena mees, kes meile katust paneb . . .»

Markus, kes soojal suveõhtul ühe eramaja õuel plekki löikas, kuulis seda lausekatket, mis tema kohta käis.

Väärtuslik töömees hakkas endamisi naerma ja viskas plekikärid poole pealt portfelli. Oleks peremees aimanud, et edevast suust lendu- lastud sõnad plekksepas kummalisi tundeid tekitasid, oleks ta vist naisega õhtu otsa tüli norinud. Nii suure vaevaga oli ta Markuse enda juurde tööle kaubelnud — jälle ei vedanud. Ometi kiideti selle mehe korralikkust — võta näpust!

Ent Markus, lahke ning naeratav, palus luba vannituba kasutada. Sealt väljunud, lohutas ta jahmunud pererahvast — ärgu nad muretsugu, kõik saab tehtud, ilmad püsivad, ja muud taolised julgustavad sõnad.

Kenaks meheks nimetatu pressis tunked tööriistade peale, venitas portfelli lukud kinni ja astus oma paunaga vehkides väravast välja. Täna veeres seisis punane BMW, mis kiiskas päikesepaistel. Markuse välimus oli autoga vastavuses: mees kandis valget särki, halliruudulist ülikonda ja pruune punutud pealsetega kingi. Markus seisatas sõidukist paar sammu eemal — justkui imetleks pikaajalise ning vaevarikka remontimise tulemust. Seejärel õngitses ta pükste tagataskust välja kuldvõruga käekella ning seadis randmele. Veidi särgikäiseid kehitanud, avas Markus autoukse.

Viimastel kuudel tegeles Markus hasartselt iseenda korrastamisega. Esimest korda elus tundis ta elegantsetest rõivastest mõnu. Hääbõnemata pidas ta nõu meestega, kes selles värgis asjatundlikkust ilmutasid. Ise oma töös korralik ja täpne, läks ta juhatatud rätsepa juurde, kes mõistis ülikondi inimestele selga valada. Tal vedas ka juuksuriga — peegli eest tõusis hoopis noorem mees, kes libistas käega rahulolevalt üle moodsalt põetud pea.

Auto oli Markuse muutumisele ning uute soovide tekkele kaasa aidanud. Ratastele saanud mees hakkas pikkamööda viilima läbi neid aהלaid, mille abil perekond pommina ta jalge küljes rippus. Ega Markus seepärast oma kohuseid päriselt unustanud — kõögikapile uhmri alla sigines korrapäraste vaheaegade järel kindel summa. Kai tõttu heitis ta mõnikord õhtul ajalehe kõrvale ja võttis lapse sülle. Jürit ta lihtsalt ei pannud tähele. Ükskõiksus oli parim hingerohi. Teda ei häirinud enam, et Sulli Jürit hellitab, ta ise lakkas hellitamast Sullit. Kuigi tite-east väljakasvanud Kai magas öösiti rahulikku und, jäi Markus elama endiselt vanaonu tuppa. Mõnel hilisõhtul läks Markus rohkem kohusetundest Sulli juurde, naine oli kui puupakk ja Markus jättis ta pikapeale rahule.

Nende jutuajamised Sulliga kahanesid üsna nappideks ja piirdusid enamasti argielu pisiprobleemidega.

Sellest peale, kui auto sai hinge sisse, polnud Sulli kordagi avaldanud soovi kaasa sõita. Küllap taipas isegi, et ta ei sobi härrasmeheliku Markuse ning läikiva autoga kokku. Naine vananes silmatorkavalt. Ta ei pööranud oma rühile mingit tähelepanu ega püüdnud ka riietusega välimust värskemaks muuta.

Mõnikord tabas Markus ennast imelikult äratundmiselt: elu näis kihutavat peadpööritava kiirusega, aeg surus pidevalt gaasipedaali põhja ja mehel hakkas Sulli kõrval raisatud aastatest kahju.

Sullist tulpinud Markus otsis elule uut sisu. Esiotsa ta ei teadnud, kust seda leida. Auto viis teda otsingutes edasi — Markus tundis end hetkiti õnnelikuna, kui ta suveõhtuti linnast välja sõitis. Talle näis, et ta hoiab juba üsna kindla käega oma rooliratast siin elumerel. Rinda sigines mingi mõnus üleolek kõigist ja kõigest. Markus vilistas endale nina alla ja vanad talumajad, mis teeveeres konutasid, ei äratanud temas mingit koduhõllandust.

Talle oli üks tüdruk silma hakanud.

Ju oli saatus tahtnud, et Markus oma automuredega just Orvi isa juurde sattus. Põhjalik mehaanik oli tundide viisi mootorit käivitanud, seda kui inimsüdan kuulatanud, kruvikeeraja stetoskoobiks. Markus ise võis muretuna ringi vahtida. Mehaanik teadis täpselt, missugune osa tuli lahti võtta, kust viiliga lükata, kust liivapaberiga puhastada. Oma kolkastidest leidis ta ikka ja jälle mõne tüki, mille abil auto sisikonda uuendada. Sel perioodil, mil BMW-d tohterdati, nägi Markus sagedasti Orvit. Ehkki ta ei sõandanud tüdrukule avalikult järele vaadata, ei jäänud talle siiski märkamatuks üks nolk, kes päevast päeva tüdruku ümber keerles. See piimahabe oli umbes samas eas nagu Markus siis, kui ta esimest korda Sulli juurde lakka ronis. Poisi agarus tegi Markusele mõneti nalja. Kui täismees tahab, puhub ta sääraseid vennikesi nagu tolmukübemeid tüdrukust eemale.

Selliselts mõeldes turgutas Markus endas julgust ning pealehakkamist. Markus oli meeste käest kuulnud, et endast noorema naisolevusega tuleb tasa ja targu ringi käia — kunagi ei tea nende perutamisi.

Ajuti Markus kõhkles, kaua polnud ta kindel, kas ta äkki siiski Orvile mitte liiga elatanud ei tundu. Nüüd, kus ta plekki lõigates kuulis juhulikku lauset, mille kohaselt ta kenaks meheks tunnistati, sai ta otsus küpseks.

Kas polnud just täna kõige sobivam õhtu, et algust teha?

Kui nad pärast neljakesi auto proovimise sildi all linnast välja sõitsid, tões Markus, et seekord tuleb tal vaeva näha. Markus vaikis igaks juhuks, pealegi puudus tal osavus, et sundimatult mehaaniku noorusliku naise jutuvadinasse sekkuda. Need inimesed teadsid täpselt, mida nad eiult tahavad. Küllap on mossitav tüdruki samas vaimus kasvatatud. Kui Markus kõiksugustele eelarvamustele mõtles, tundis ta end üpris kõhedalt. Siin ei lähe läbi, et krabad tüdruku rindadest kinni ja saad, mis tahad. Talle pannakse rida tõkkepuid ette ja seda näeb, kas neid tahetaksegi üles tõsta. Kõigepealt tuleb vanast sadamast ankur hiivata. Markus tundis, et talle võidakse peale selle esitada veel palju nõudeid: ta pidi olema lahedalt seltskondlik, muutmatult rõõmsameelne, hakkaja igas olukorras, mõistagi heal ainelisel järjel ja piisavalt enesekindel — ainult seda sorti mehed tulid sellises perekonnas arvesse. Markus taipas, et sihti seades oli vaja Lull oma liitlaseks võita. Mehaaniku elutark ja sõnaosav naine peaks vajalikul hetkel suutma kaalukaussi õiges suunas kallutada.

Kainelt olukorda hindaval Markusel hakkas korraga piinlik. Kui see selge näoga tüdruk ta kõrval kuuleks neid kaalutlusi, võiks ta küsida: mis puutub siia armastus? Tal oleks õigus. Markus ihkas hellust, õrnust, lähedust ning mõistmist — ainult ta kartis, kas jõuab kunagi sinna soojale maale, ja sellepärast vaagiski võimalusi ning mõotis takistuste suurust.

Markus jälgis kogu aeg ennast kõrvalt. Ta püüdis olla võimalikult tagasihoidlik ja näida rahulik, kuigi ajuti süda hüppas sees. See poisi-

nolk pidi olema rabe tüüp — Markus seevastu ei krimpsutanud kordagi nägu ega porisenud nina alla, kui ta oskamatult juhitud autost mööda sõitis. Markus püüdis toonitada oma üleolekut iga sorti paristajatest — kahju, et maanteel midagi erakordset ei juhtunud, et ta veelgi veenvamalt oleks oma kindlameelsust ilmutada saanud.

Lahkudes tähendas Lull, et Markus juhib hästi, temaga on lausa lust sõita. Orvi oli vaikides käe ulatanud, võib-olla Markusele ainult näis, et tüdruku silmis vilksatas suure huvi väikene algus.

Paari nädala pärast kutsus Markus Orvi vanemad restorani. Ta ei teinud meelega mingeid vihjeid, et võiks tüdruku kaasa võtta. Parem, kui Lull ise pärast Orville Markust kiidab. Miks ei peaks ta seda tegema? Markus käitus igati suurejooneliselt. Ta tantsitas Lulli, vabandas korduvalt oma kohmakuse pärast, sellega mõista andes, et ta külastab seesuguseid paiku harva ega ole tühine ringilaaberdaja. Iga hinna eest tuli endast jätta mulje kui korralikust ja usaldusväärsest mehest, kes kindlalt oma jalgel seisab.

Kui Markus päevavalgel kainelt oma tulevast elu ette planeeris ning endale selgeks tegi, et naist ei tule võtta, vaid võita, siis öhtu ja öö tulles kaldusid Markuse mõtted kindlast sihist kõrvale.

Vahetpidamata kerkis ta kujutlusse närtsinud Sulli, kes hingas raskelt, väsinud inimese kombel. Haruharva tõstis naine pilgu Markusele, ent läbi langetatud laugude tundusid ta silmad siiski meest puurivat. Ta vaatest näis kiirgavat tuhandeid küsimusi, seal oli puntras minevik ja tulevik, lapsed ning armastus. Markus võis endale ette heita, et läks kunagi iha kannul nagu põdrapull. Sulli süü seisnes ainuüksi selles, et oli olnud kleidi all alasti.

Süümepiina hetkedel näis Markusele, et Orvi on kauge ja kättesaamatu. Eks lähe ju Markus jälle iha kannul, ehkki seekord kandis ta endas lootusi millelegi rohkemale, uskudes, et uuesti otsast alates kujuneb kõik hoopis täiuslikumaks.

Hommikutü tundis Markus endas taas reipust. Kõige rohkem kõhklusi põhjustas Kai. Tüdrukul olid hõredad juuksed ja sellepärast paistis ta eriti hale ning kaitsetu välja. Kui laps pead kallutades Markusele otsa vaatama jäi, pööras Markus pilgu kõrvale. Tüdruk näis mõistvat, et isa on ta ammugi reetnud. Ükskord, kui tüdruk nuku endale jala alla pani ja väntsakal vaikse asjalikkusega käe otsast rebis, jõi Markus klaasitäie viina kulinal ära.

Äng läks üle, Markus patsutas endale vastu põski, nagu tahaks lummatud olekust üles ärgata. Käigu see halemeelsus kus kurat, igapäev on õigus oma ainsat elu korraldada nii, kuidas ta paremaks peab.

Sulli on vanem, ta oleks pidanud tulevast draamat ette aimates Markust õigel ajal eemale tõrjuma.

Seal akna all seisis punane BMW, mis päikese käes kutsuvalt helkis.

Siin nelja seina vahel võis inimene tõemeeli lolliks minna. Õige elu algab hoopis mujal, kus pisiasjade mülgas inimest endasse ei kisu. Mees lakkab olemast mees, kui teda alalõpmata kitsendatakse.

Markus oli valmis rooli taha istuma ja startima, et närvekõditavat võiduajamist kaasa teha.

Õmblusvabriku ühiselamusse asudes ei suutnud Orvi kuidagi uue elukorraldusega harjuda. Enne teda elasid toas kolm A-d: Aino, Aili ja Asta. Orvile paistsid nad üksteisega ebaloomulikult sarnased. Kolm sõbratari tundusid ühtemoodi mõtlevat ja tegutsevat. Alati käisid nad koos kinos, laupäeviti mindi üksmeelselt tantsuõhtule ja tuldi sealt kolme poisi seltsis tagasi. Tüdrukud kandsid ühetaolisi soenguid, huu'lepulk käis käest kätte ja rõivad ühe seljast teise selga. Söögiajal helpisid nad üht ja sama suppi ning kasutasid Orviga kõneldes sarnaseid lauseid. Orvist mitu head aastat vanemad, olid nad juba hulk aega õmblusvabrikus töötanud. Kolme A raudselt väljakuunenud harjumusi pidas Orvi piiratuse tunnuseks. Algusest peale tekkis kolme A ja Orvi vahele mingi seletamatu vim, millele tagantjärele polnud raske põhjusi leida. Üksiku lapsena kasvanud Orvi trotsis esimesest päevast peale oma kaaslast, ta ei kannatanud, et talle jälle keegi oma tahtmist peale suruks. Orvi tões üllatusega, et Lull ja isa olid talle tegelikult küllaltki vabad käed jätnud.

Kolmel A-l polnud alguses Orvi suhtes mingit eelarvamust. Orvi ilmusdes võeti teda vastu kui omasugust ja ilmutati valmisolekut teda oma ringi sisse arvata. Orvi tõredus ning põikpäisus tõukas kolm A-d temast eemale. Pingelise õhkkonna tekkes võis Orvi ainult iseennast süüdistada.

Tülid algavad enamasti pisiasjadest. Orvi tundis end sügavalt solvatuna, kui märkas, et kolm A-d võtavad kapist ta kleite ja kampsuneid ning ajavad neid endale vahelduseks selga. Kolme A meelest võis ainult ajast ja arust jäänud inimene niisugusest tühjast asjast probleemi teha. Orvi vihastas koledasti, kui ta leidis, et märkustele vaatamata on jälle mõni hilp varnast kadunud. Tüdrukud ei teinud tema pahameelest suu-remat välja — jälle kasutasid nad Orvi kammi või rätikut.

Kui Orvi oma asjade küljes võõrast lõhna tundes päriselt endast välja läks, jäid kolm A-d teda üllatunult vahtima, nagu näeksid inimese asemel märatsevat elevanti. Nad tähendasid põlastust varjamata:

«Egoist!»

«Kitsipung!»

«Ihnuskoi!»

Ilmaski polnud keegi Orvile seesuguseid omadusi külge kleepinud. Orvi elas teiste etteheiteid rängalt läbi, tõmbus endasse, muutus veelgi sapisemaks — kellele meeldib teiste hulgas võõrkeha olla!

Orvi ei saanud ennast pidurdada ning riidles kolme A-ga, kui nad öösel tulid, tule süütasid ning valjusti muljeid jagades magamist sätima hakkasid. Ta nimetas neid päris hullude sõnadega, kui äkitselt märkas, et tema toodud leib on kapist kadunud. Orvi tundis end tagakiusatavana, tüdrukud tahtsid teda nimme marru ajada, selles polnud kahtlust. Et kaaslast kollektiivsuse vaimus kasvatada, tõmbasid kolm A-d unesegase Orvi silme all tema maasikakirjalise hommikumantli kordamööda selga ja käisid üle koridori pesemisruumis. Orvi tiris teki üle pea, nuttis veidike, abitu ning üksik.

Orvi hakkas oma kleite ja kampsuneid kohvrisesse lukustama. Hommikumantli võttis ta ööseks endale peale, kuigi toas oli ka õhukese teki all palav magada.

Riid paisus üsna suureks, kui tüdrukud juhtusid poisse sisse tooma.

Orvi värises vastikustundest, kui nad kõik kuuekesi uksest sisse astu-

sid, tule kustutasid ja läbisegi kihistades ning sosistades riideid maha koorima hakkasid. Varsti vajusid kolm paari vooditesse laiali ega teinud väljagi, et ka Orvi samas toas viibib. Orvi, tekk üle pea, oli palavusest ning pahameelest lämbumas, ta ei teadnud, kas valjusti kisendada või midagi muud ette võtta.

Kui nad ümberringi müdistama hakkasid, ei kannatanud Orvi välja. Ta hüppas voodist püsti, tõmbas hommikumantli ümber ja jooksis koridori. Ukse jättis ta enda järel pärani, lootes, et loomaaed tuleb mõistusele. Orvi kiuslik teguviis ei paistnud esiotsa kedagi häirivat. Tõepoolest, koridor oli ju inimtühi, terve pika ruumi peale põles üksainus valvelamp.

Ent ühel poistest läks siiski kops üle maksa — aluspesus noormees tuli kobades uksest välja, vaatas ringi, ning näinud eemal nurgas külmetavat Orvit, lähenes tüdrukule, käed rusikas. Orvi tõmbus kõssi, ta arvas, et poiss lajatab talle vastu nägu. Ent noormees käitus hoopiski ootamatult, ta kahmas tüdrukust kinni ja pitsitas teda nagu tangidega. Orvi rabeles ja kähistas mingeid söimusõnu, karjuma polnud ta võimeline. Sama äkitselt, kui poiss teda enda vastu surus, laskis ta tüdruku uuesti lahti. Ähkiv poiss seisis Orvi nina all, tõstis jala, võttis hoogu ja virutas. Orvil jäi häbist ja alandusest hing kinni. Kätemaks sai teoks, poiss kõmpis minema ning tõmbas ukse enda järel kinni. Orvi kuulis võtme kriginat.

Vastu hommikut loivasid väsinud noormehed koridori. Jalgu lohistades möödusid nad Orvist, keegi neist ei pannud tüdrukut tähele. Pool ööd tõnninud Orvil valutasi silmalaud, ta vaevalt eristas üht tumedat kogu teisest.

Orvi hiilis tuppa tagasi. Magus nohin tunnistas, et kolm A-d magasid rasket und. Orvi püsis veel kaua ärkvel, ta ei saanud kuidagi sooja. Lõpuks tuli temalegi rammestus peale. Enne kui silmad kokku kleepusid, jõudis ta imestada, missugune laps ta siiski veel on. Esimest korda elus oli ta terve öö üleval olnud.

Järgmisel päeval kommenteerisid kolm A-d Orvi õist käitumist väga lühidalt:

«Memmetütar!»

«Nunu!»

«Viripill!»

Orvi ei söandanud kuhugi kaebama minna, vastik oli. Üksinda kolme vastu, poleks ta niikuinii A-dest üle rääkida suutnud. Pealegi peeti neid ühiselamu põlisasukaiks — temasugune uustulnuk oleks välja naerdud. Kah tegelane, seab oma kitsarinnalised elunormid teiste omadest kõrgemale.

Ise ta ühiselamu valis, nüüd ei kõlvanud ka Lullile ega isale kaebama minna. Kahtlemata võtaksid nad vaese lapse oma tiiva alla tagasi, ent Orvi ei tahtnud kõiki trumpe Lullile kätte mängida.

Orvi hoidis suu lukus ja püüdis vapralt nii üksindust kui ka kolme A kiuslikke tempe taluda. Ega see igavesti kesta saanud.

Mõnikord talle küll näis, et sõidab rongis, mis seisab paigal ega jõua kunagi sihtjaama. Just nagu rongiski, avas ta iga päev mitu korda oma kohvri lukke, kui midagi vaja läks. Ent mis puutub lukkudesse, siis muutusid ka kolm A-d väga valvsaks ja selles osas said kõik neli sarnas- teks.

Viimasel ajal oli ühiselamus varas tegutsema hakanud. Oht, et sind puupaljaks tehakse, liitis mõnevõrra kahte vaenulikku leeri.

Päevade kaupa polnud nad omavahel sõnagi vahetanud, kui aga ühis-

elamu koridorides vargajutud üha enam maad võtma hakkasid, manitsesid kolm A-d välja minnes Orvit:

«Ära ust lahti unusta!»

«Vaata, et sa ukse korralikult lukku paned!»

«Hoiä alt, kui võtme lukuauku jäätad!»

Orvi kartis hullupööra vargaid, mitte vähem kui kolm A-d. Ta oli siitpeale eriti hoolikas ja selles osas ei saanud toakaaslased tallele põikpäisele midagi ette heita. Ega Orvi nii väga oma vara pärast värisenudki, ta mõnel hilbul polnud õieti mingit väärtust — Orvi kujutluses oli varas mingi monstrum, ebard, kellega kas või ainult kaudne kokkupuude võttis jalad ette nõrgaks.

Varga olemasolu ajas kogu ühiselamu elanikkonna ärevusse. Üksmeelne nõrdimus, mida põhjustas must lammas hea karja keskel, tekitas terves majas senisest elavamalt omavahelist suhtlemist.

Olgu siis köögis, pesemisruumis, trepil, valvelaua juures, välisukse ees — igal pool, kus mõni elanik teisega kokku sai, astus sedamaid jutu sisse too nähtamatu, teadmata ja tundmata tüüp, kes juba korduvalt oli oma käe võõra vara järele sirutanud. Esialgu oli varas peamiselt meeste korrusel tegutsenud ning viinud ära mõned ülikonnad. Valvelauast ei saanud keegi suurema pakiga niisamuti mööda, ometi kadusid pintsakud-püksid arusaamatul viisil majast.

Kuna üldine pahameel kõiki ühiselamu elanikke nagu üheks pereks koondas, märkas Orvi, et talle on hakatud sagedasti tere ütleva. Noogutused või kergitasid peakatet needki, keda Orvi vabrikust ei tundnud ja kes vanasti temast mühinal mööda põrutasid.

Selles polnud midagi imelikku, et Orvit peatas üks tedretähniline noormees ja ütles:

«Tere õhtust!»

Orvi noogutas, tõstis toidukraamiga laaditud kandekoti ühest käest teise ja tahtis edasi minna.

Noormees palus luba aidata ja tuli Orviga ühes. Kui nad kõrvuti trepist üles kõmpisid, lausus noormees:

«Ammu olen tahtnud teiega tuttavaks saada. Sellest päevast peale, kui teid esimest korda nägin. Andestage minu pealetükkivust,» — poiss sirutas käe. «Minu nimi on Kullo. Elan teisel korrusel.»

Orvi naeratas. Öelnud oma nime, vaatas ta vilksamisi uue tuttava poole. Kullo oli Rediga milleski sarnane. Hell valu käis Orvist läbi. Et midagi öelda, küsis tüdruk:

«Mis on vargast kuulda?»

Nad olid jõudnud naiste korrusele, poiss jäi trepimademel seisma.

«Varas on siinsamas ja vaatab teile otsa,» vastas poiss ning ulatas Orville koti.

Orvi puhkes naerma. Talle meeldis poisi vaimukus.

21

Iga kord, kui Markus auto käivitas, et maanteel aega surnuks lüüa, pidas ta ühtlasi kindlat eesmärki silmas. Ta püüdis ennast nii kodust, Sullist kui ka lastest vöörutada. Ahelad ammu läbi viilitud, jäi ometi mingi nähtamatu nabaväät, mis teda perekonnaga ühendas. Linnast eemaldudes tundus see sitke ühendusnöör aina peenemaks venivat ja pidi varsti päriselt katkema.

Rooli taha istunud, algas uus elu. Neil omaette olemise tundidel puudus väliselt suurem sisu, auto keris kilomeetreid, ei midagi rohkemat. Ometi just sel ajal Markus justkui katsetas ennast. Mil määral on talle perekond tähtis? Alguses sundis miski teda kiiremini koju tagasi pöörduma, hiljem hakkas see ahistus vähehaaval hajuma. Varsti klaaris ta sedavõrd oma tunnetega arved, et sõitis mistahes ilma ja teeoludega linnast välja, et aga kodust eemal viibides ennast vabana tunda.

Eri maanteid kasutavale Markusele sai kilomeetripostide jälgimine omamoodi hasardiks. Talle pakkus huvi, kui palju jõuab ta ühel või teisel teelõigul sama arvu tundidega spidomeetrile numbreid peale kruvida. Eks need sõidud mõjunud ka omajagu väsitavalt, ehkki polnud paha ennast magamamineku ajaks võimalikult ära roiutada. Enne südaööd tagasi jõudnud, loivas ta paaril korral vannitoa ja köögi vahet ning vajus siis nagu kott voodisse.

Ükskõik mis kell ka Markus päralt ei jõudnud, leidis ta soojashoitud toidu eest. Sulli ilmutas kohusetundlikkust, nagu tuleks Markus koju pärast rasket tööd ja tema eest peaks igati hoolitsema. Markusele käis Sulli tähelepanelikkus närvidel. Mõnel korral ta ei puutunud sööki, kuid see ei muutnud midagi. Lõpuks lõi Markus käega, vitsutas road nahka ja lakkas iga suutaie juures Sullile kui heategijale mõtlemast.

Pikapeale hakkas Markus Sulli alandlikku püüdlikkust koguni põlgama.

Talvisel ajal oli nende lustisõitudega üsna palju tüli. Markusel tuli radiaatorisse kuuma vett kanda: aurav pang käe otsas, astus ta kolmanda korruse treppidest alla, nügis tugeva vedruga paraadukse lahti ja hoidis kannaga vastu, et kinnipaugatav uks vastu ämbrit ei lööks ning vesi maha ei loksuks.

Ühel tuisusel öhtul polnud Markusel viitsimist, et sõitma minna. Ta viivitas ja kõhkles. Mõnuga sirutas ta jalgu, krabistas ajalehte, laskis pilgul laisalt üle pealkirjade libiseda, võttis vahepeal ebaledes lähenenud Kai sülle, silitas lapse hõredaid juukseid ja märkas siis toa keskele seisma jäänud Sulli pilku.

Markus jäi ootama, miskipärast talle näis, et naisel on midagi tähtsat öelda. Markus ei teadnud isegi, mida ta Sulli suust arvas kuulvat, kuid ta tabas ennast soovilt Sulliga kõnelda. Võib-olla oli aeg küpseks saanud, et kõik selgeks rääkida. Kaua võis inimene vaikides kannatada, lõpuks pidi Sulli oma etteheitel välja laduma! Markusel olid vastuväited ammu valmis seatud — just nagu seisaksid mingis pimedas ruumis tunnistajad rivis, paota ainult ust ja mornid näod ujuvad lähemale ning koonduvad poolringi, Sulli süüdlasena nende keskel. Seal olematu ukse taga seisis valvel üpris kummaline seltskond: heitunud Rauni Eevalt, seljal porikamaka jälg; Markuse isa, nägu tursunud ja huuled palavikust pakatamas; Paula hoidis malakat kõvasti käes, nii et sõrmed pingutusest valged; Jüri oli sasinud Kai hõredad juuksed pihku, nagu tahaks põgenema kippuvat tüdrukut kinni hoida.

Sulli vaatas Markusele ainiti otsa ja pahvatas:

«Mine ometi! Kihuta! Kas sa ei kuule, kuidas pasunad hüüavad, kuld-sed suud ammuli!»

Sulli pööras kannal peal ringi ja läks tagatuppa. Vöti ragises luku-augus.

Vaene rumal Sulli! Ta ei julgenud välja ütelda, mida mõtles. Muidugi arvab ta, et Markus laseb öhtust öhtusse mingite naistega ringi. Ent piisab ka looritatud etteheitest, et loidu Markust vihale ajada. Mis õigusega

ta vihjab Markuse truudusetusele! Kas Markus on Sullile üksainuski kord Rauni Eevaltit nina peale hõõrunud? Sulli ähmase mõttega ütlamine moondus Markuse ku utluses otsejooneliseks jämeduseks, mis talle julgeti näkku paisata, ja sellepärast hakkas Markuse sees kõik veel rohkem ja rohkem mässama.

Mingu see Sulli põrgusse! Ta peaks tänulik olema, et mees pole perekonna saladusest kellelegi hinganud ega ole kunagi kelkinud oma suuremeelsusega — igaüks ei korja kõhuga naist üles!

Olgu, mõtles Markus veidi rahunedes, ta läheb pealegi. Otsekohe. Sulli veel kahetseb, et mehel minna käskis. Lahutusprotsessil võib Markus käsi laiutades öelda: mu naine viskas mind korduvalt tänavale. Hea peremees ei aja koeragi niisuguse ilmaga välja, tuiskab ja tormab, aga Markus muudkui kadugu ja ärgu enne südaööd nagu näidaku!

Kas Sulli tõesti arvas, et Markus võiks mingite tiiraste naistega amelda!

Seal kusagil olematuse piiril hõljub üks tütarlaps nimega Orvi. Mitte inimene, vaid hele ingel. Ajuti on Markus püüdnud teda unustada, nüüd tõukab Sulli oma meest vägisi Orvi poole.

Pahane Markus leidis enesele kõikvõimalikke õigustusi. Võib-olla sõitis ta õhtuti selleks ära, et üksinduses kõige üle järele mõtelda — äkki otsis ta lihtsalt hingerahu ning kompas tagasiteed Sulli ja laste juurde?

Sulli ei tahagi Markust mõista. Kas tema ei oleks võinud mingit lahendust pakkuda? Ta polnud kunagi hoolinud oma mehe kannatustest, lõpuks oleks ju võinud poisi kuhugi mujale elama panna.

Markus pole igaühele jalaga tõugata, uhkus ei luba siia konutama jääda. Kõndigu Sulli korteris ringi, lapsed käekõrval, vahtigu pakse paljaid naisi ja lihahärgi neil vanaonu piltidel, kuulatagu kella tiksumist ja taibaku, et tema aeg on täis — teda ei taha enam keegi. Isegi Rauni Eevalt mitte, mõtles Markus parastusega.

Linnast välja jõudnud, lahtus Markuse raev.

Tee peal pöörlesid tuisuvihurid, Markus kihutas neist risti läbi. Tuul pressis ajuti niisuguse jõuga auto küljele, et andis rooliga vastu hoida.

Sadu läks järjest tihedamaks.

Autolaternate valgus puuris vaevaliselt läbi valge hämu, teeveersed hanged näisid lainetavat ja kippusid kahe harja vahelist orgu olematuks muutma.

Markus lisas gaasi. Automootor jõuras. Markusel hakkas kõhe, oleks pidanud ringi pöörama, kuid selleks ei tulnud sobivat kohta ette. Markus püüdis võimalikult kiiresti sõita, nii ei saanud auto rattad lumme takerduda — puudus veel, et tuleks labidaga lumemägede vastu sõtta minna!

Pimedus ja tuisk võtsid päriselt võimust. Valge tihke sein varjas kilomeetripostid ja teeviidad, Markusel ei olnud aimu, kus ta asub. Ta polnud kuigi kaua aega sõitnud ega võinud linnast kaugele jõudnud olla.

Sel rajutunnil juhtus harva mõni auto vastu. Iga sõiduk ilmus teele äkki, tekkis mulje, nagu oleks see lumega koos viivuks silme ette paisatud. Kahe häguse laternaga veidi pinda komanud, kandis lumemölli veoki uuesti endaga pagan teab kuhu kaasa.

Markus kummardus rooli kohale, ta pilk püüdis pealevajuvatatest hangedest läbi näha. Tuli leida paik, kus saaks ringi pöörata. Ent kõik teeristid tundusid sootuks umbunud olevat, ka maanteest endast oli järele jäänud vaid armetu vagu, mille põhjal punane BMW edasi vongerdas.

Korraka märkas Markus läbi lume inimese kogu. Järgmisel hetkel paiskus BMW-le üks suur veoauto vastu, hiiglase tuled võbelesid kõrgel

pea kohal. Markusele tundus, et kohe peab ta sukelduma müraka veoki kõhu alla ja selle laternad ujuvad laiaksliitsutud BMW-st üle. Hetke pärast paiskusid helendavad laigud vasakule. Tuisumühiinas kuuldus karjatus.

Markus ei saanud jalga liigutada, krampi kiskunud jäse vajutas pigem veelgi tugevamini gaasipedaalile. Käsi liikus iseenesest lülitile ja punane BMW eemaldus sündmuspaigalt pimedana.

Paremalt tõusis must müür ette.

Markus lülitas mootori välja. Ukse avanud, kukkus ta käpuli hange sisse. Korrapealt said käed küünarnukkideni märjaks, püksisääred läksid lumest pungi, saapad vajusid ja vajusid, tundus, et hangel polegi põhja all.

Markus rabeles nagu uppuga, sai ennast püsti ja tuigerdas metsa vahele. Ta püüdis end põliste kuuskede taha peita, siis leidis puu, mille laiad oksad ulatusid peaaegu maani. Markus puges, pea ees, pimedusse, siin oli korraga vaikne ning jalge all tundus olevat vaid õhuke kord lund. Mees toetas selja vastu tüve ning vajus puu alla istuli. Taskud läksid kägarrasse, pilud pealt kui kinni ömmeldud — mitte kuidagi ei jõudnud kohmetunud sõrmed sigarettide ja tikkudeni. Markus upitas ennast uuesti püsti. Noor ja tugev, puudus tal äkki jõud, nagu oleks karjatus ta lihased läbi lõiganud. Markus ilmutas suitsu süütamisel ettevaatlikkust, ta keeraski näo vastu puutüve ja pani peod kahele poole varjuks. Niipea kui sigaret hõõguma hakkas, litsus ta tikutule sõrmede vahel surnuks. Tuimad näpud ei tundnud põletusvalu.

Markus püüdis olukorda kainelt hinnata. Naeruväärne on leeki peita, niikuinii pole tal kusagile pääsu. Varem või hiljem tuuakse õnnetuse põhjustanud BMW juht päevavalgele. Alles nüüd taipas Markus, et ta oli sõitnud päris tee keskel. Suure veoauto juht polnud tuisku mässitud inimkogu märganud, kõrvale keerates ja BMW-d päästes oli ta inimese alla ajanud.

Kui sigaret poolest saadik ära põles, hakkasid Markuse jalad värisema. Alles nüüd andis kramp päriselt järele. Ennist oli jalg nii kange, et jäset ei saanud gaasipedaalilt kergitada. Pärast ei päri keegi pikemalt, öeldakse — ta põgenes õnnetuskohalt.

Vaev käis valulainetena läbi keha, Markus ei suutnud paigale jääda. Ta lükkas kuuseoksad laiali, viskas koni lumme ja hakkas maanteeserva jäänud auto poole sumama. Talle ei tulnud ette karta, et kahtlase tühja auto juurde võiks olla kogunenud inimesi, kes ootavad, et kurjategija metsast välja ilmuks. Markust kihutas tagant ainult üks mõte: jõuda kiiremini õnnetuskohale!

Räpakalt ukse lahti rebinud, kobis Markus istmele ja tõi endaga pahmaka lund kaasa. Mootori käivitanud, hakkas Markus käigukangi käris-tades BMW-d lume seest välja õõtsutama. Suurivaevu läks see korda.

Ent selleks, et tagasi õnnetuskohale jõuda, pidi kõigepealt edasi sõitma. Markus vajutas gaasi põhja, auto liikus hüppeldes tee paremal serval, külg põntsatas aeg-ajalt vastu hangesid. Mootor mürises, kõhis ja turtsus, kuid siiski pidas vastu ja vedas.

Teerist!

Autot ringi keerav Markus pidi äärepealt manööverdavale sahale otsa sõitma.

Markus ruttas. Õnnetuse momendist ei saanud palju aega möödas olla. Markus polnud kella vaadanud, tuisk ja tuulekohin olid ta ajataju segi paisanud.

Tumeda metsamüüri tundis Markus ära. Nüüd tasandas ta kiirust ja hakkas pingsalt paremale vahtima.

Vastu tuli terve rodu mürisevaid veomasinaid. Iga sõiduk, mis nagu lumehunniku sisemusest teele paiskus, laternad soesilmadena Markusele vastu välgatamas, tundus olevat tigidalt jõurav jälitaja. Küllap kiirustasid roolis istuvad mehed selleks, et eespool liikuvat punast sõiduautot laiaks litsuda. Markusel polnud kahtlust, et just nimelt tasumishimu kihutas inimesed vastu ööd lumetuisku — ometi ei tekkinud tal nende vastu vaenu raasugi. Loomulikult peab süüdlane saama karistatud. Nad ainult ei teadnud, et Markus on juba tagasiteel. Jälitajad on harjunud sellega, et kurjategija põgeneb otsejoores edasi ega jookse kunagi tagaajajatele omal soovil sülle.

Ees kumasid linna tuled. Sellest avastusest jahmunud Markus suretas mootori välja, laskis auto ühe rattaga hange joosta ning jäi seisma. Ometi oli ta hoolega õnnetuspaika otsinud, miks polnud seda inimeste kobar ja autode rodu tähistanud? Markusel seostusid õnnetustega kindlad kujutelmad. Raske sündmus pidi vajutama kohale oma jälje ning aeg pidi seal tragöödia hetkest peale pikkamööda kui ujudes edasi nihkuma. Just niimoodi läks kõik Markuse isa surma puhul — kadunuke lamas pikki päevi aidas lavatsil, siis hakkasid käima kaugemad ja lähemad sugulased ning tuttavad. Kellelgi neist polnud kuhugi kiiret. Nad seisid tundide kaupa, käed kõhu peal ristis, vaikisid või kõnelesid tasakesi omavahel. Markusele tundus tookord, et nad olid niimoodi nädalaid nende taluõuel ja tubades viibinud.

Tuisk lakkas.

Markus loovis oma punase BMW-ga kodu poole. Lumekuhjad sätendasid kuuvalgel, justkui laiuks ümberringi keset tormi paigale tardunud meri. Võib-olla mattis tuisk nii auto kui ka inimese enda alla ja kõik kihutasid ebaloomulikult kõrgest hängest mööda, ilma et keegi oleks sellele tähelepanu osutanud.

Kui Markus auto garaaži ajas, oli ta omadega päris läbi. Teda ärritas hirmsasti, et tuisk nii järsult lakkas. Kuidas oli see võimalik, et nad suhteliselt tühjal teel müra veokiga just täpselt inimese kohal vastamisi sattusid? Nüüd, kus hanged enam ei lainetanud, polnud võimalik mõista, miks BMW üldse sattus keset teed sõitma. Markus poleks kõlvanud katusel töötama, kui ta kas või hetkeks võis unustada serva ning sügaviku olemasolu.

Palju päevi ootas Markus, et talle tullakse järele.

Keegi ei tundnud tema isiku vastu huvi.

Mitmel korral läks Markus garaaži, sulges tihedasti ukse, istus autosse ja mõtles: kui õige käivitaks mootori.

Aeg läks ja õnnetuspaiga tohutule hangele kasvas unustusemuru peale.

(Järgneb)

Süit näidendist „Pseudopus-68“

«Pseudopus-68» on parafraas üldtuntud Oidipuse-motiividest. Tegevus toimub Teebas, kus katk on kas möödunud või olematuks tunnistatav, ja raugastunud Oidipus ja Iokaste jätkavad valitsemist, salanud maha oma koletud patud. Hästitasutaval kultuuritöötajal Eusophylosel on kinnisidee, et tema peab Oidipuse patud enda peale võtma ja Teeba päästma. Purjuspäi pöördub ta hooti Teeba elanike poole, keda kujutavad koorid.

EUSOPHYLOS:

oi oi

oi

oidipus ma olen ma olen oidipus

mina olen oidipus ja teebas on katk

ja teebas on katk ja mina olen süüdlane

ja topeltsüüdlane oleks ma siis

kui ma ei võtaks süüd enda peale

nii et mis jääb mul teha

POISTEKOOR:

õigus

parem surm kui selline elu

meie oleme valmis

üheksakümmend üheksa protsenti tõest on vale

sada või mitte midagi

tõde tõe tõtt lõplik siirus

ei mingeid saladusi

ja lõpp

et me saaksime ükskord elama hakata

õigus

me imetleme sind me tahame ükskord

olla sinusarnased

kas või täna

ka meie tahame enda kanda võtta

kogu teebe patud kuni meil omasid pole

meie oleme valmis

kui saame ükskord alata oma patuta elu

siis võiksime tänuks sinugi omasid kanda

kui sul neid on

EUSOPHYLOS:

ma olen oidipus ilge räpane

oidipus ma olen kuid süda on mul puhas

ma ei saa rahu teebe tänavail

lonkides kus kõik vaatavad kõõrdi
mul pole und mul pole und
ma olen oidipus jälk patune

NAISKOOR:

ole sa kes sa oled
ole kes tahes meie mahedad
avad on sinule lahti
ära tee ära tee
ära tee endale küsimust
neid on isegi küllalt ära tee
endale ebajumalat meie
ootame sind meie mehed on läinud
manöövritele kordusõppustele
meie eneste kodukoldeisse
luhta rappa metsa põrgu kuu peale
ajama puskarit ajama habet ajama
asju ajama läbi
ilma meieta ära tee endale
liiga seda on isegi küllalt me ootame
sind

EUSOPHYLOS:

ma olen oidipus näruste vanemate
närune poeg mu ema ütles
minust lahti mu isa torkas
mu jalad läbi ja nii ma lomberdan
oma teel mida ainult pimedad targad
teavad ette ja tagantjärele
olen nüüd minagi tark kuigi nägija:

TÜDRUKUTEKOOR:

ma tapsin oma isa ma tapsin oma isa ma tapsin oma isa
ta on tark südamlük vapper ja õnnetu
mees
ainult joob liiga palju see on sellest
et ta on õnnetu ah aga miks
ta on õnnetu kui ta on südamlük vapper
ja tark see on lihtsalt ta nõrkus
ta on mees ja meestel on oma nõrkused
seda peab arvestama tema nõrkus on olla
õnnetu see on tark vapper südamlük nõrkus
ainult miks ta siis joob

EUSOPHYLOS:

ma tapsin oma isa ma tapsin oma isa ma tapsin oma isa

ja sfinks kes vahtis teeristil
mõlemas silmas mõistatus
tema ma tõukasin möödaminnes
kõljult alla nüüd ta on vait
kas kuulete kuidas ta vaikib
kuulete kuidas iga ta kild
vaikib kes seda ei kuule on loll
vait ta on vait ta on vait
kas küsimusi on ei ole

MEESKOOR:

jajah seda küll
kuradima lugu peab ütlema
aga tule nüüd siia mis sa seal üksi
passid külm võtab su ära
kui lüüa siis koos kui juua siis koos
kui ennast müüa siis hulгимүүгил
me mängime bridži tule neljandaks käeks
mängime doominot koroonat
pille ja näitemänge me mängime
kõike ainult kangelasi mitte
kangelasi meie ei mängi
tule viiendaks rattaks vankri alla
kangelased me oleme

EUSOPHYLOS:

iok iok
iok
iokastega aelen ma sängis ja põrandal
ja raekojasammaste najal
iokastega oma väärITU emaga
teen ma vördjaid et peksta neid
kodunt välja
laiali mööda
kõiki linnu ja annan poistele
pärandusena kaasa katku
ja tüdrukutele kaasavaraks
hea püsiva teeba katku
ja neile kelle sugu on võimatu määrata
annan ma ikkagi midagi kindlat
katku katku katku

EITEDEKOOR:

ükskord ennemuiste
käisid koerakoonlased ringi
ja õgisid kõik mürgised laibad
ükskord ennemuiste
kaugel meretagusel maal
elas kartmatu rüütel
ükskord ennemuiste
laitmatu printsess
ükskord ennemuiste
klaasist mäe otsas
löigati lõhki hundi kõht
ja vanaema ja punamütsike
ja seitse kitsetalle ja kolm
põrsakest tulid välja
ja kui nad pole veel ära elanud
siis nad surevad tänase päevani
ükskord ennemuiste
enneennemuiste
ennemuistemuiste

EUSOPHYLOS:

sest teebas on katk katk taud
teebas on taud taud tõbi

teeba on tõbine tõbine vigane
teeba on vigane vigane vaadake
ennast teebas on katk ja mina
olen süüdlane heldeke heldeke
mina olen oidipus mina olen oidipus
pus pus
pus

TAATIDEKOOR:

nii kaua kui meie oleme elanud
on teeba ikka teeba
ja kui see on katk siis on alati
olnud katk nii kaua kui
meie oleme elanud
oleme elanud

Vihm Gibraltaris

nkruketi jöhker mürin kumas veel kõrvus, kui juba käis järsk nõksatus. Kett lõppes ning laev vappus üleni värinas. Korhonen passis sillalt tulevat kolmandat tüüri ning koridoris kohakuti jäädes küsis nagu muuseas:

«Kui palju võiks motoristile välisplekki kukkuda?»

«Kolme naela ümber,» sai ta vastuseks, ning seda ta kartnud oligi.

«Tänan väga.»

«Tänan väga» polnud seekord viisakus, vaid lõplik kahetsus. Nelja naelaga oli ta arvestanud. Nelja naelaga tasus Gibraltaris maale minna, kui sa ei tahtnud ainult kivipingil istuda ning vitriinides välgumihkleid vahtida.

«Kolme naelaga ei hakka normaalne inimene siin kaljuseina pidi ro-nima,» ütles Korhonen kajutisse astudes ning laskis ukse sneprisse. Ta viskas end lavatsile, seljaga vastu illuminaatorit, ja nägi vastasseinale löödud pikast kitsast peeglist halli vihmast merd ning määrdunud lootsikus tuulepluusis meest kärmakalt kerimas paati nailonliini, nagu olu-
tal siin suurte ookeanilaevade õlis ja müras õnged vette visatud.

Korhonen keeras peeglit, et vaadata, kuhupoole on end sedapuhku sättinud merepolitsei. Vasakul Kreeka kaubalaeva «Aristoteles» ahtri all nägi ta tillukest helevalget kaatrit, kus keskealine jässakas mees kiikrit silme ees hoidis.

Tollel, kes olematuid õngi taris, pidid lootsikupõhjal ro-guski all kon-jakipudelid olema, ning mehe ainus soov siin peene tüütava vihma all oli kas või paariks minutikski välja saada kiikri vaateväljast, mõne laeva ninasse või ahtrisse, et välkkiirelt teostada vahetus — konjak pronksi vastu.

Midagi sümpaatset oli selles asjalikkuses ja soliid-suses, millega mõle-mad pooled oma osi välja mängisid — pronksiküti kirklik kalaoetus ja kiikrimehe suvitaja-rahulik loidus.

See äri oli keelatud, aga see äri käis.

«Viis kuud vett ja kolm naela raha,» ümahtas üks isepäine mõte ta arutlustes, ning see kahetsus, mis nagu mingit ülekohtuki fikseeris, suu-nas edasist ettevõtmist.

Miski ta sees hakkas protestima esialgse rahuliku otsuse vastu see-kord mitte maale minna, et pärast järgmist reisi topeltvaluuta saada.

Lisa tegemine ei tulnud talle algul pähe. Ta teadis, et Gibraltaril on südamlük toll, kes põhjalikkust küll tunnustab, aga peale ei suru, kuid mõnel heal päeval võivad need mehed kas igavusest või kurat teab millest mõne venna kallal jädima hakata.

Need arutlused olid tal peas, kui ta kohvrast oma fotoaparaadi välja tiris. Võtad näiteks selle riistapuu kaasa, kirjutab toll aparaadi margi üles, ning õhtul, palun väga, pista neile uuesti nina alla, et siin ta just ongi.

Korhonen kiskus fotoaparaadil kätte ümbert. Siis nõõpis ta lahti särgi ning tõmbas selle üle pea maha. Ta proovis, kas üks jäi sneprisse, ning päästis püksirihma valla. Mees astus pükstest välja ning lõi need ma-suudilõhnalised puldanid jalaga kõrvale. Nüüd olid tal ümber niuetevaid sinised kollase triibuga supelpüksid. Ta väänas peegli sirgemaks ning pistis fotoaparaadi pükstesse. Korhonen sirutas end ning vaatas hulk aega peeglistesse.

Kui juhtub, et tema alaosa vastu hakatakse suuremat huvi tundma, võib ta rahulikult ütelda:

«Neid seal ei käperdata.»

Teiselt tüürilt, kes hästi inglise keelt oskab, peab ta igaks juhuks küsimä, kuidas vajalikud sõnad inglise keeles on.

See mõte oma lihtsa loogikaga rahustas teda, aga kuskil sisemuses igrõtses ometi mingi kahtlus veel uute võimalike variantide suhtes, ning peale selle oli aparaat ikkagi neljanurgeline ja ebamugav.

«Ei lähe,» ütles ta.

Ja veel kord sai ta endale öelda, et Gibraltarisse läheb ta kuue kuu pärast, kui uuel reisil tulles siia taas sisse keeratakse.

Korhonen pistis oma salkus pea illuminaatorisse. Peen vihm kleepus kui liim näole ja juustele ning pani kaela kihelama. Ahter oli tühi ja lige. Seal konutas ainult kõõgitüdruk Laima, tühi ämber kõrvale. Pronksikütt vajutas nüüd uue hooga aerudele, teadmata, et see naisterahvas ei tahtnud siit mingit pronksmutrit alla libistada, ainult ämbritäie kartulikoõri oli ta salamisi merre puistanud.

Veel kuulis Korhonen vanemabi Gorelovi häält. See võis kosta pootsmani kajutist. Küllap seal peeti aru igapäevaste tekitõõde üle.

Korhonen pani käe kõrvale abiks, ja see oli omavärki jutt, mida ta kuulis:

«Elu on nagu heinakuhi . . . Vajub küljeli, ajad jälle õõgeks. On paras jagu õõge, hakkab jälle tasapisi kaldu vajuma. Ajad uuesti sirgeks. Võtad mehed ja malgad appi ja jälle sirgeks. Täpselt nagu heinakuhi on see eluvärk, jah . . .»

Veerand tunni jooksul kuulis ta seda juttu veel kaks korda. Ainult sammude müdin oli segamas — mehed kiirustasid päästapaati, mis neid Gibraltarisse toimetas.

Aeg-ajalt sadu hõrenes ning siis avanes hetkiti kalju jalamil linn — madalast lahesuust kaldu ülespoole kasvav.

Laima oli nõjatunud reelingule, nii et paljastusid põlveõndlad ning läikisid saledad pruunid jalad. Korhonen vaatas teda hulk aega, nagu mälestust millestki kaugelt meeldetulevast.

Nii võis merd vahel vaadata tühimuseni, millelegi eriti mõtlemata, lihtsalt niisama.

Linna, mis Gibraltarist vasakule viie miili peale kirdesse jäi, kutsuti La-Linea. Laima oli seda kuulnud teiselt tüürilt, kui see vahi tõttu söömaajale hiljaks jäi. Mees sõi, Laima aga oli peadpidi illuminaatoris, ja see nimi jäi imelikult helisema, sest too maa seal vasakul ja linn seal oli juba Hispaania, kõige ehtsam Hispaania. Kartulikoored oli ta nüüd parda taha kummutanud ning läbi vihmasaju vaatas ta uuesti Hispaaniat, maad, mis tõepoolest oli Hispaania. Tema kord Gibraltarisse minna oli alles õhtu hakul. Ta mõtles, et ongi parem, et siis ta juba näeb, mis teised ostavad, ja siis on kergem otsustada, mida endale tahta. Üks mõte tal oli — ilus valge kombinee; seda plaani võis muuta, kui midagi targemat ette tuleb.

Ta kõrvu kostis Gorelovi hääl ja jutt heinakuhjast, aga ta ei saanud aru, kellele seda räägiti ja miks seda üldse vaja oli. Pootsmanni kajuti üks näis ristseliti lahti olevat, kuid Laimal polnud põhjust sinna kaema minna. Võis isegi nii olla, et Gorelov kõneles seal jumala üksi, sest siiani polnud keegi talle poolt sõnagi vastanud.

Korhonen võttis laualt paki «Belomori» ja astus laeva siseruumidest välja. Ta läks piki paremat parrast ahtrisse, mööda avatud uksega pootsmannikajutist, nii et nägi üksisilmi seina vaatavat vanemabi ja kuulis veel kord, et elu on nagu heinakuhi, mida aeg-ajalt meeste ja malkade abil sirgeks aetakse.

«Gibraltar on elu,» sähvas läbi Korhoneni pea, kui ta sadama poole põksuvat päästepaati vaatas, musta täppi hämusel veel. Tema masinavaht läks vaipu, välgumihkleid ja nailonjoppe ostma.

Korhonen keeras Laima kooreämbri põhjapidi üles ning võttis sõnalausemata istet, et suits põlema panna.

«Vahetage pesu ära!» kuulis ta nüüd Gorelovi häält. «Vaadake, kui must see on!»

Korhonen tõusis ja kiikas üle pootsmanni kajuti ukse. Gorelov jõllitas üksisilmi kajuti halli plastikseina ja nõudis kategooriliselt linade vahetamist.

«Mees on väsinud,» ütles Korhonen mõttes. «Väga väsinud. Ja natuke ära sätitud.»

«Vahetage linad ära, kallikesed,» ütles Gorelov nüüd vaikselt. «Laev on puhas paik.»

Mingil määral oli see värk Korhonenile huvitav. Vanemabi polnud ta selle viie kuu jooksul märgatavas jooabeseisundis, nagu leht kirjutab,

juhtunud nägema. Joomavärki ei pidanud tema teada laeval enam ammu olema.

«Elu on nagu heinakuhi . . .» ütles vanemabi. «Vajub vildakile, paneb keegi öla alla.»

«Sittagi ta paneb,» ümhahtas Korhonen ning Laima võpatas ringi vaatama.

Masinist Paavo Korhonen istus ta koorteämbril, pabeross hambus.

«Suur mees võib ämbri mõlki istuda,» ütles ta häbelikult, sest selle kimise ingerlasega polnud ta pika reisi jooksul kümmet sõnagi vaheatanud.

«Vaevalt,» arvas Korhonen.

Mees ei tundnud mingit vastikust pikema rääkimise vastu. Tal oli vaid jäik usk, et maises ja merises elus pole seda värki asju, millest pikalt arutada annaks. Kui ta veel Karjalas poisike oli, rääkis hilisööl lumise ja näljasena ulualust palunud võõras, et viietollise noaga saanud ta karust ühe torkega jagu. Hiljem oli ta seda värki endamisi ikka jälle üle mõtelnud, ja selle mehe käest, kui teda kätte leida, oleks pikemalt uurida ta sunnud, kuhu ta nimelt torkas.

Ta puhus suitsu ja tundis sügavamalt hingates kopsudes valu. Õhku ei jätkunud. Taevas oli hirmus madal siin Gibraltari kohal. Tihe hall pilvelasu jäi kinni kaljunurka ja nii sündis katus kogu päevale — niiske, rõhuv ja madal. Siin polnud äkki horisonti, mis oli olnud nondel iga nägu merepäevadel, mil maad tahtnuks näha.

«Selle linna nimi on La-Linea,» ütles Laima.

Et mees selle peale midagi ei vastanud, pidi ta lisama:

«Teine tüür ütles.»

Korhonen ei öelnud midagi.

Uus päästapaadi jagu mehi rühmas mööda trappi alla, kiirustades Gibraltarisse kulutama viie merekuuga teenitud naelu. Uued vaibad, nailonjopid ja välgumihklid pidid õiged omanikud leidma.

Kühmus, kõverate jalgadega hispaanlane vinnas end trappi mööda meestele vastu: tema tilluke kaater puuviljaga kõikus all vastu laeva roostes parrast. Mees tõstis aeg-ajalt pead ja naeratas alatasa. Küllap ta midagi ütleski, sest hambad läikisid viimas.

See seal vasakul oli La-Linea, valge ja madal linn. Kui äkki jumal teab kust serv punast päikest nagu tuli leekis — ainult läbi vihma võib ta sellist ärevust sünnitada —, kiiskas see madal linn nii valusalt, mäed ta kohal hüppasid sekundi jooksul hallist lootusetusest sügavpruuni soojusse; ja see muutus oli jälle hetkepealt kadunud, otsekui ilmutus, mida sulle näha antud.

Laima vanem vend oli kord geograafiatunnist tulles ranitsa nurka viisanud ja kinnitanud:

«Kui suureks saan, tahan Hispaaniasse. Jalgsi lähen, kui raha pole.»

Seal pidid pullid mehi taga ajama.

See oli nii silma ees, kuidas vend kahvliga sibula-soolvest kartuleid õngitses ja kampsuni narmendava käisega nina pühkis.

Seesama Hispaania on nüüd siin, ja küllap ta vennale sellest räägibki. Kui aga jällegi on enne viina järel käidud, tõstab vend vaevaliselt laugusid ja küsib:

«Mis asja?»

Siis ei taha enam teist korda ütelda. Nii imelik on midagi teist korda ütelda. Nagu on imelik ka võõra inimesega nii päris tumma moodi olla.

Laima aimas vaid, et mees teda selja tagant vaatab. Ta pidi midagi rääkima, kuid ei teadnud, kas toda oma laeva meest teietada või sinatada.

Ta küsis seepärast:

«Kas linnaminekut ei tule?»

«Jääb ära,» ütles Korhonen, ning otsekui kahjutundest või halemeelusest lisas veel ühe napi sõna — «seekord.»

«Ei tea, mispäras?»

«Ei puhu klaariks.»

«Mismoodi?»

«Jääb ära.»

Väsimatu pronksikütt aerutas end jälle olematut õngeliini mööda laeva ahtrisse ning heitis pilgu üles, nagu imetleks, kui ilmatu suur on see roostes raudne alus tema laastu kõrval.

«Mis nad tahavad?» päris Laima.

«Kassikulda,» ütles Korhonen.

«Miks?»

«Teevad ehteid ja müüvad kulla pähe.»

Üks paaditais hommikul läinud mehi jõudis juba tagasi. Korhonen nägi oma vahi motoristi, roheline, lukke täis jopp seljas, kapuuts peas. Mehel oli käes püstolikujuuline välgumihkel, millele aeg-ajalt tuli otsa löödi.

«Elu on heinakuhi, just, täpselt...»

Korhonen ümahtas.

«Vanemabi ajab filosoofiat,» ütles Laima.

«Arvata küll,» vastas Korhonen, kuigi tal oli kuri kartus, kas nii keerulise sõna taha sedasorti arutamised mahuvad.

Vend tuleb mootorrattaga, mõtles Laima, sest niimoodi oli ikka olnud, kui ta reisilt tagasi jõudis. Annab kätt, otsib köögitabureti ja küsib:

«Mis siis lapsuke seekord ära nägi?»

Vastust kuulmata, otsekui hirmus kiire oleks, ütleb emale:

«Otsi üks klaas.»

Siis ütlebki Laima:

«Hispaaniat nägin oma silmaga.»

Poiss kallab ja küsib:

«Mismoodi?»

Laima tundis, kuidas keha selle ammuse äratundmise imelikus väri-
nas võppus, ja korraga ehmus ta, et Korhonen seda tähele paneb, ja ta
punastas, tundes nüüd, kuidas kuumus haaras ta kaela ning käsivarsi
mööda allapoole jooksis.

Korhonen vaatas naist ega andnud endale aru, et merel oli ta neid
kõiki, ka kõige vanemaid ja inetumaid *inklusiive*, nagu ütleb radist,
näinud terasemalt, intensiivsemalt. Siin, maaservas, polnud enam tarvi-
dust selliselt vaadata. Maa oli ta äkki lõdvaks ja ükskõikseks teinud.
Seal vee peal oli ta naisterahvaga rääkides otsekui ühe lause puusadele,
teise põlvedele, kolmanda juustele öelnud, ja ta tahtis, et igast lausest ka
selliselt aru saadaks, sest neid polnud niisama lihtne kokku seada; aga
siin praegu käis mingi lauseotste vahetamine naisega, kellel oli kaasas
tühi pang, millel ta istuda sai. Lihtsalt jumala midagi polnud teha, kuni
kogu see punt linnas ära käib. Sadas, ja midagi polnud peale hakata.
Ainult pronksikütt aerutas lähemale.

Korhonen ütles:

«Kahju, et koored on juba ära visatud.»

«See on ju välismaalane,» ütles Laima.

«Kas ta inimene ei olegi?» päris Korhonen.

Laima pidanuks juba tagasi kööki minema, aga ämbril istus masinist
Paavo Korhonen, ning Korhoneni Laima kartis. Kolme tunni pärast lä-
heb Laima Gibraltarisse. Enne seda saab näha, mis teised ostnud. Ja kui
midagi erilist pole, siis ostab ta ikka selle kombinee ära.

«Seal lastakse mägede vahele pullid jooksma, et nad kusagile ära ei
saaks minna, ning julgemad mehed lähevad siis vastu. Ülevalt mäenur-
galt oleks hea vaadata, kuidas see värk käib.»

Nii oli vend kooliajal rääkinud.

Pootsmanni kajutist astus välja vanemabi Gorelov.

Korhonen ja Laima tundsid korraga, et midagi on valesti. Nad ootasid
seda meest enda ette teistsugusena.

See oli ometigi vanemabi Gorelov. Paraadvorm seljas, sirge ja asjalik
nagu alati. Mingi lubamatu omamehelikkusega fikseeris Korhonen va-
nemabi suure tahtepingutuse end sel nivool üleval hoida, sest järgmine
lause reetis ikkagi mehe kaugeloleku igapäevastest laevakäskudest ja
-kohustustest.

«Noored inimesed peavad armastama,» ütles Gorelov, «aga mitte
kummuli keeratud ämbril kükitama või kõhuga reelingut soojendama.»

Ja kui sellele mingit vastust ei tulnud, pidi Gorelov lisama:

«Armastus on noorte inimeste ühendus.»

«Armastus on nagu kusi sukasääres,» ütles Korhonen solgiämbrilt.

«Algul soe ja mugav, pärast külm ja vastik.»

«Mismoodi?» küsis Gorelov.

«Niimoodi ongi,» ütles Korhonen.

Inimene ei tea, kust tulevad ja kuhu lähevad tema mõtted, aga Laima

peast käis sel hetkel jälle läbi toosama otsus siit Gibraltarist osta valge kombinee, nagu ta oli näinud vanemkokal — ilusate siniste õlapaeltega.

«Mis te siin konutate?» päris vanemabi. «Pudenege ka sinna välismaale. Ega seal iga päev käida. Minge paati ja pudenege sinna mäeveerule laiali. Aega ei tohi noores eas kaotada. Pudenege laiali.»

«Nagu Jokise võileivad Riihimäe jaamas,» ütles Korhonen.

«Mismoodi?» päris Gorelov.

«Niimoodi öeldaksegi.»

«Sinul on iga asja jaoks ütlemine,» sõnas Gorelov, ja ta imestas, kui tumm on seejuures Korhoneni nägu. «Iga lause läheb sul õigesse kohta.»

«Nagu Kuopio lõbunaised tööle,» ütles Korhonen, «kes sadamasse, kes raudteejaama.»

Ütles, ja äkki tundis, et midagi on liiast. Lapsepõlve tihedate metsade ja lumiste õhtute sülest olid äkki pudenenud need ütlemised, mille olemasolu ta ei teadnud juba aastate kaupa. Teda vaigistas hirm, et midagi on tas salajast ja varjatut, ja seda pole kohane välja pakkuda. Mees tõusis äkitselt püsti ning keeras sõnalausumata vasakusse poordi. Selja taga kolises ämber. Laima jooksis talle järele.

Korhonen astus trapist mööda, kui järjekordne sats poisse üles astus. Seal oli kuradi vägev nailonpluus, ja mees, kes seda kandis, järas hooliga närimiskummit, sest eelmine kord sama asja küsides oli ta preservatiive saanud, aga nüüd ta enam ei eksinud. Kalameistril ligunes peos patakas värvilisi postkaarte. Ja täitsa vahva oli neid merekundesid ka niimoodi näha, otsekui harjutaksid nad mingit näitemängu ja osad hakkaksid juba välja tulema.

«Ära väsitas,» tunnistas kütja Romkin.

«Vale takti valisid,» ütles Korhonen ning keeras kajutisse.

Kas oli ta tüdinud või jäid kusagile alateadvuse silmateradele kummit järava mehe pikad tõmblukud — igatahes kajutisse minnes laskis ta ukse sneprisse.

Ta kooris end paljaks ja tundis alles nüüd, et särk on niiske ja vastik. Korhonen raputas õlgu ja sellest hakkas kergem. Mees jäi nüüd kogu oma pikkuses seisma laevakajuti kitsa seinapeegli ette. Päev oli madal ja hall, aga Korhoneni keha paistis ometigi seal peegliklaasil kui päikese all — pingul ja erk. Ta oli kord varemgi niimoodi iseennast vaadates tundnud mingit hingevärinat, millele ta ei osanud nime anda, aga ta mäletas, et oli värisema hakanud iseenda nägemisest, nii et tuli peegli eest ära keerata.

Korhonen võttis kohvrast fotoaparaadi ning viskas selle nahkkatte koiisse. Ta pistis fotoaparaadi ettevaatlikult pükstesse ja vaatas end hulk aega peeglis.

«Kolm naela on vähe,» ütles ta valjusti.

Ta vaatas iseendale silma ja viis siis pilgu jälle allapoole. Ta keeras end veidi rohkem küljega peegli poole ja silmitses teraselt oma kontuure.

Ta tundis, kui umbne on kajut, sest illuminaator oli kinni.

«Põrgusse,» ütles ta siis peaaegu täiel häälel, «see pole meeste värk.»

Ta pani end kiiresti riidesse ja kruvis illuminaatori lahti. Vihma tuli ikka madalast taevast alla ja vihmas ei jaganudki ta, kas oli see Gorelov või keegi teine, kes ahtrist karjus alla vee poole:

«Ei ole meil su kuradi kassikulda, ei ole, saad aru. No, понимаешь, neetu, no, no.»

Sinilindu püüdmas

Käis sinilinnu lend mu eel kord noorusea ideena,
mis elu kaugustesse mind viib otse, sirge teena.

Ta kirka vikerkaare alt toon sinilinnu sule,
ja kätte igast laotusest saan iga päiksetule.

Kui võtjana ta minule vaid õnne anda suudab,
kõik varjud helgeks valguseks, kõik mured rõõmuks muudab.

Kõik mered on nii sinised. Täispurjedes seal laevad.
Oo, noorusmaade unelmad, oo, uskumuste taevad!

Ei üle mere viinud mind eal valged purjетиivad.
Ma põlend mullal astusin. Ja valu südant riivas.

Mu kodulävel lehkas tuhk. Sealt tõusis suitsuvina.
Ja üle armsa lauba jäi vaid valge surilina.

Kui algas päev, mind kutsus muld nii tume nagu pigi.
Piisk piisa kõrval jõi see maa mu palgelt vaevahigi.

Mind kastis laine külm kui jää. Peos meresoola hangus.
Mu ümber õõtsus tuuleraev, käel tormirandme kangus.

Lõi vasar kivist sädemeid. Tööst nõtkus selg ja turi.
Kuid süda põles rinnus mul, ta leegitses kui uri.

See tuli hõõgus päiksena, mul andes aina indu.
Ja alles siis, vast alles siis ma mõistsin sinilindu...

Vana tee

On jäänud nüüd madalate leppade vahele
mu külgede kõverikud,
mügerlikud seljakühmud,
kahel pool kaelani kinnikasvanud kraavid.

Aegade Teehöövel on löiganud minust
mu käänulise külje,
kunagise silla kivise küüruga,
mu maadligi lookleva kaela,
mis on läinud metsikuks
ohakatest ja kõrvenõgestest.

Maadligi end hoian,
vana ja kulunud,
auklikud silmad vihmaveeloikudes.
Maast saadud ja maast loodud.
Ärge jätke mind maha!

Astu minule veel jalg, mis omas nooruses,
kihutab sirgete kauguste poole,
sellel uuel, mis on minu kõrval,
mis läheb minust läbi.

Minu raudkivist selg on kulunud.
Aga kord need kivid tambiti sinna
kivikrobeliste kätega,
tuhavärvi küüntega.

Neil kividel on käinud paljajalgne häbi ja alandus.
Viisud ja pastlad,
murenööriidega seotud.

Olen vana tee.
Vana nagu maa.

Puuratastel on veerenud minul aeg,
higiste ja väsinud hobusekronudega.
On põrunud vankrid põhu- ja heinakoormatega,
rehe alt kollase viljaga,
vaevakootidega pekstud.

On kolisenud piimapütid aovalgel,
astjad kala ja soolaga,
vankrid nuumbärgade ja peene lambavillaga,
kibedate viinavaatide ja humalavihaga,
sõe ja tõrvaga,
kõigega, mis maast saadud.

Siin on kihutanud vahuleaetud täkud,
vedades tõldu ja kalesse,
vallutajate naeru alistatute üle.

Seda mööda on põgenenud kuningad.
On värisenud äraandjad
viha ja kättemaksu all.

Mööda minu kivist selga
on mindud kirikusse ja kõrtsi,
jumalate ja elu poole,
sünnitama lapsi ja kaevama haudu,
armastamiste ja vihkamiste poole,
lootmiste selgete lätete juurde.

Minu mööda on tulnud kõik see,
mis liigub täna minust mööda,
sirgelt, uhkelt ja ilusalt,
kiirete tuulte kannul.

Olen vana tee.
Vana nagu maa.

Ehkki kasvan kinni võilillede kollasesse,
raudrohtu ja paiselehtedesse,
tule minu juurde madalate leppade alla.
Ei taha ma kaduda, midagi jätmata
sinusse.

Kadakane laul

Heli Läätsle

Kadakas, mu kadakas,
koduranna haljus.
On su ase kivine,
ümber tuulte valjus.
Oma laulu otsides
käisin ilmas ringi.
Kulutasin südant ma,
kulutasin kingi.

Kadakas, mu kadakas,
armas, saaremaine.
Koltunud ja madal nõmm,
vahust valge laine.
Oma laulu otsisin
päeva laial label.
Üles ent ma kasvasin
kadakate vahel.

Kadakas, mu kadakas,
hea on koju tulla.
Laulud pole valged kõik
üle võõra mulla.

Oma laulu otsisin,
juustes juba halla.
Koitu oli jäänud laul
kadakate alla.

Kadakas, mu kadakas,
süda, muld ja juured.
Sinu kõrval on see laul,
sinu all, su juures.
Oma laulu otsisin
elu laial lahel.
Heliseb see laul kui arm
kadakate vahel.

Kadakas, mu kadakas,
pilved, maa ja taevas.
Igatsevad koduvett
ulgumere laevad.
Oma laulu otsisin
nagu veerev laine.
Kadakane on see laul,
ainus, saaremaine.

Laenatud flööt

I

sa ei tantsinud fokstrotti enam nii kandiliselt nagu vanasti. Tingimused olid ka teised. Moodsas restoranis, viinauimas ja noore naiseiga. Tuli sujuvam ja järeleandlikum olla. Ainult hooples ta nagu vanasti, et tantsib paremini ja meelsamini kui ta süngevõitu poeg. Ta oli esimest korda restoranis, vist sellest ka energilisus ja läbematus. Oleks ta teadnud, et just selles urkas löön ma läbi kõik oma rahad, et just nende laudade taga hüsteeritseb õhtust öösse ja ööst hommikusse mu imeilus naine, vaevalt ta siis nii muretu olnuks. Kuid mis on isal sellega pistmist. Sel ajal, kui ta noore naisterahvaga tantsis, rääkisin emale ja veel paarile külalisele, et vanemad peavad oma lapsi, ainukest poega eriti, vähemalt neljaküm-nenda eluaastani toetama, ja kui ka siis ei suuda poeg ennast ja peret toita, siis isegi kauem. «Mida sa küll ei mõtle,» ütles ema. — «Sinult päritud mõtted, rohkem sinult kui isalt.» — «Ta räägib ka mulle, et vanemad peavad poega aitama, kurdab...» toetas mind naine. «Te peate mulle rohkem raha andma!» ütlesin valjusti, sest isa tuli parajasti tantsimast. «Kas sa vähe oled saanud?» küsis isa. — «Vähe!»

Mulle ei pööratud enam tähelepanu. Orkester hakkas jälle mängima, isa tuli ja võttis mu naise tantsima. See läks meelsasti nagu isagi. Nad tantsisid mitu tantsu järjest. Kui isa jälle lauda istus, tahtis ta kohe mulle midagi öelda. Tegin näo, nagu ei kuuleks teda, ja vaatasin kõrvale. Isa näitas peaga baari suunas. «Mida sa jälle tahad?» küsisin pahuralt. «Lähme!» ütles isa muiates. «Ma ei hooli.» — «Tule, tahan sulle midagi rääkida.» — «Ma ei taha konjakit...» Ta ei andnud järele ja ma tõusin. «Kui sul väga vaja on, siis saad alati, pea seda mees,» ütles isa teel baari. «Mida?» — «Raha.»

Tal oli käsi põuetaskus, igaks juhuks rahakoti juures. Võtsin tal käe alt kinni ja viisin baari. Tellisin kummalegi sada grammi konjakit, maksin ise. Läksime siis tualettruumi. See oli tühi, haises kuse järele. Lähenesin isale, võtsin tal kuuenööbist kinni, ja kui ta mulle imestunult otsa vaatas, lõin talle täpselt lõuga. Ta vajus põrandale ja sinna ta jäigi. Tulin tagasi saali ja ütlesin seltskonnale, et isal hakkas halb.

II

«Isa, palju sul raha on? Hoiukassas? Sa ära hakka jälle jutustama, et ei tea, et ema teab. Suvel teenisid sa kolmsada rubla kuus, sul peaks palju raha olema. Mina, su poeg, olen sellest huvitatud.» — «Käisin teile hommikul kalu otsimas.» — «Isa, palju sul raha on?» — «Kaheksasada rubla.» — «Vähe.» — «Järvel tuiskas, isegi õngitsejad ei saanud kala poegagi.» — «Jäta juba, sa räägid ainult endast.» — «Millest siis veel?» — «Et ikka sina käisid hommikul järvel, sina vooderdasid sauna seest ja väljast, ja miks ainult purjus peaga.» — «Kellele ma neid kalu otsimas käisin? Ikka lastele.» — «Sa ju ei saanud kalu, isa.» — «Ma käisin...» — «Joodik oled!» — «Miks sa minu peale karjud?» — «Peab karjuma.» — «Ütle, poeg, millest muust kui tööst peaksin ma siis rääkima?» — «Räägi teistest inimestest.» — «Pole eluaeg teistest rääkinud.» — «Räägi neist head... Ema, ütle sina, palju teil raha on?» — «Tuhat viissada rubla.» — «Mis sa ütlesid, ema? Isa valetas.» — «Kaheksasada on minu viidud.» — «Ma küsisin, palju teil üldse raha on. Sa valetasid, kuidas sa võisid, ja nõuad veel, et me su vastu head oleksime. Ma ei varja kellegi eest, palju mul hoiukassas raha on. Sina aga salatsed. Sa ei tahtnud isegi loteriipileteid näidata, mispärast, isa?» — «Mul ei olnud päeval aega, ma pidin laudas sõnnikut ringi tõstma.» — «Ema, sa kuuled, tal ei olnud aega mulle loteriipileteid näidata. Ma tahtsin neid juba eile õhtul näha.» — «Mul ei ole haridust.» — «Ema, isal ei olevat haridust! Miks sa ei õppinud?» — «Ei olnud võimalust.» — «Töötanud, kogunud raha, õppinud.» — «Vanaisa jõi, meid oli kaheksa last.» — «Isa! Sa süüdistad vanaisa, oma isa, kadunukest!» — «Keda siis?» — «Mina oleksin sinu pärast küll velskriks jäänud, sina mind ülikooli ei sundinud.» — «Meie külast ei saanud keegi ülikooli.» — «Keegi ei viitsinud. Miks sa autojuhiks ei hakanud? Jälle oli vanaisa süüdi. Sa ei vasta. Sa oled ju haige, isa, sul on närvid haiged.» — «Nüüd olen ma siis haige.» — «Sest et sa kogu aeg endast räägid. Ei, tõepoolest, sa võid haige olla. Su ema läks ka hulluks. Pikkamööda, mäletad? Oli esialgu vanaisa suhtes põhjuseeta kiivas, muutus üleöö usklikuks, nägi ilmutusi, vanaisa olematuid armukesti. Ta surigi segasena, mäletad? Nii võid ka sina lõpetada, kui sa juba polegi... Sest miks sa räägid ainult purjus peaga? Kainelt kogud sa endasse ülekohut, näed seda igal pool ja palju. Kogu oma teadliku elu oled sa ainult kogunud, küll halvaks panu, alandust, rasket tööd, sa oleksid nagu sihilikult vaimuhaiguse vastu valmistunud, loonud selle struktuuri. Saunas rääkisid aina kalatoomisest, sa ju ei toonud kalu. Miks sa siis nüüd ka köögis kaladest räägid? Sa kordad ennast, isa.» — «Tahtsin emale rääkida, et käisin hommikul lastele kala toomas.» — «Kalu käisid sa täna otsimas, ei saanud, kuid miks sa eile mulle uusi loteriipileteid ei näidanud?» — «Ma ei tea isegi...» — «Autojuhiks ei hakanud sa sellepärast, et kukkusid eksamitel läbi... sul on

häbi, sa oled ju traktorist. Ema teab ka, et sa autojuhieksamitel läbi kukkusid, kõik teavad, kogu küla. Miks sa siis minu eest varjasid? Naine, ütle sina ka, oled sa kuulnud, et isa käis hommikul meile kalu otsimas?» — «Käis . . .» — «Ta ju ei toonud kalu . . .» — «Ja siis?» — «Ta valetas mulle, palju tal on raha hoiukassas, ta ei usalda mind. Küsime koos, palju tal on raha hoiukassas, ehk ta ei räägi enam, et käis hommikul kala otsimas. Ema, kas sa oled kunagi isa ostetud loteriipileteid näinud? Ükskord ta peab neid ju näitama. Küsime kooris isalt loteriipileteid näha. Isa, praegu on juba õhtu, su päevatöö on tehtud, ehk näitad nüüd meile uusi loteriipileteid?»

Ei, isa ei näita meile enam kunagi midagi. Ta on surnud. Suri hommikul. Ta pole kunagi järvel käinud. Ta pole ka raha kogunud, ta on surnud.

III

«Mu senine elu on olnud nagu sissejuhatus pikemasse romaani. Olen elanud kirjeldavalt, pidanud maha isegi mitu monoloogi, õppinud tundma tegelasi, kuid pole asunud romaani kandva tegevuse kallale, dialoogi esitamisele,» mõtles hobuseparisnik. Viilul ja hobuseparisnik olid lahutamatud. Ja viisid, mida ta vanast viiulist välja võlus, olid alati uued. Kust ta need tõi, ei teadnud keegi, nii nagu keegi polnud näinud neid hobuseid, mida ta mõneks nädalaks oma koju kosuma tõi. Olin siis liiga väike, et hobustest vaimustuda, kartsin neid, uudishimust rääkimata. Isal hobust ei olnud. Küll aga ootas habetunud hobuseparisnikku Oskarit uute viisidega. Viilul teataski külale, et ta on jälle kodus. Läbi lahtise akna kostis see varahommikul ja hilja õhtul, vahel isegi öösel. Vihmase ilmaga mängis ta lõbusaid lugusid; päikeselõomas, kui küla unne suikus, nukrutses ka viilul. Oskaril oli naine ja lapsed, kuid ta armastas naabri Leenat, seda pikka ja tüsedat naist, kellel armastust alati üle jäi. Nende armastus oli nii siiras, et küla andestas neile, oldi isegi uhked, et keegi meist endist nii kartmatult armastab. Kui Oskar suve lõpul hobusejahilt tagasi tuli, kadusid nad Leenaga mitmeks päevaks rukkisse, ikka valmivasse vilja või kõrgesse rohtu. Sealt oli neid lootusetu otsida. Lapsena kartsin rukist, sest sinna võis ära eksida, seal võis jänest või karu kohata. Jälgisin nüüd teda, hobuseparisnikku, kohvikus. Ta tõmbles, ja eriti, kui hobustest rääkis. Ta ekspressiivsust võinuks kadestada iga näitleja. Eluga ikka veel rahul, nägi ta ometi välja nagu reumahaige laps. Kuidas ta ka ei joonud, tõmblused näost ja kätest ei kadunud. Pöörasin pilgu aknasse, vaatasin mäekünkal kükitavaid maju ja mõtlesin, mis küll annab neile mõtte. Mis kihutab meid taga ka siis, kui suu ümber juba voldid, naeratuskõllased? Mis? Ja varakult väljalangenud esihammas, justkui puuduv kihv, mida kerge varjata. Mis mõte on sõnade järjekorral ja lausejuppidel üldse, kui me mõtleme katkendlikult ja seosetult?

Kuidas ma vanaema lõin? Jootsin ta enne purju, sest vanaema joob

ka. Eksperimenteerisin temaga, viisin ta niikaugemale, sest teadsin, kes ta tegelikult on ja mida ta mõtleb. Küllalt purjus, ütles vanaema, et ma olen nagu Kustas (see tähendab, mu isa), kelle ma aasta tagasi tapsin. Ja siis ma lõin vanaema. Mul on nüüd isast kahju, sest teistel on isa, keegi, kes seisab su eest, minul ei ole, sest ma ise tapsin ta, kuigi ta oli jõhker joodik, terroriseeris ema. Mida enam ma sellest mõtlen, seda rohkem ta mulle meenub. Vahel tuleb ahastus peale — ma ei saa kunagi sellest teadmisest lahti. Jah, ma olen tugevam kui aasta eest, püüan ennast paremaks teha, sisendan endale, et isatappu on võimalik lunastada. Armastan ema, austan teda, kuigi ka tema joob ja on viimasel ajal üsna tihti öelnud, et nüüd on tal isast kahju. Näete, kord räägin mingist ülevast tundest, samas aga pean loomulikult asjaks vanaema peksmist. Olen nukker, kõik arvavad, et isatapmisest. Aga kas see ongi nukrameelsus, ja kui on, kas tuleb siis see sellest, et mul isast kahju on. Ehk on see egotsentrism — teistel on isa, mul ei ole. Ma ei ole nõus Vahingu väittega, et selline kaootilisus on meie noorsoole võõras. Jah, ta ei ole tüüpiline Vahingu lastele, kes konveierilt tulevad, kes ta fantaasiavaese elu lõpupäevi inseneri-, arsti- või mõne teise diplomiga soojendavad. Vahingu arvates on igasugune kohanematus amoraalne, psühhopaatoloogiline. Kuhu aga jäävad siis abiturienti unelmad, millest kirjutatakse, kuid mida avastada pole lubatud, ikka ja jälle mingi mõõdupuuga taunitakse? Mõtlen, et kaua ma selles seltskonnas vastu ei pea, kuid samas tean, et see on mulle vajalik. Teid ei häiri üksnes teisitimõtledjad, vaid juba ka teisititundjad, ja see on kohutav. Isatapjat olete valmis peaaegu õigustama, lasete tal vabaduses elada, kuid variserist vanaema löömist mõistate karmilt hukka. Tegelikult on see üks ja sama. See, kellel ei ole haridust (isatapjana isegi keskharidust) või ehitustöölisena kõrgemat haridust, see ei tohi taotleda mingeid radikaalseid, äärmuslikke eetilisi kriteeriume, ei tohi filosoferida, ennast ülearu harida, sest see oleks eetiline formalism, ebaotstarbekas, mõjuks kaootilisena ja oleks kahtlemata skisofreenia tunnuseks. Ometi on just vähese kooliharidusega autodidaktid ennast suureks harinud, paljudest on kirjanikud ja kunstnikud saanud, julgema, tõrksama ja vabama mõtlemisega, mingile eetilisele ideaalile lähemal. Teie aga surute meid nurka konkreetsuse taotlusega mõtetes ja tegudes, millegagi, milleni me pole veel jõudnud. Oleme ähmase tõe äratundmisel, kuid juba nõuate konkreetseid tegusid. Nii ironiseeritakse tööliste üle tema biitsepsite pärast, et miks ta ikka ülikooli ei astu, kui tahab maailma paremaks muuta, miks ta ootab nii kannatlikult biitsepsite paisumist (nagu asja omaette), samal ajal kui juura tandril võiks juba praegu palju ära teha. Milline keel aga on tal, ehitustöölisel, ja minul, isatapjal, kui täpsed on meie vastused, kui lakoonilised laused. Kas või seegi, kuidas me inimestes väliste tunnuste järgi teotahet määrame, hinnates seda näoilme, hääle ja silmavaate järgi, mis aga teie arvates pole küllaldane. Arvate, et meil on mingi eriline süs-

teem maailma hindamiseks, miks me muidu nii ruttu ja eksimatult inimesi headeks ja halbadeks liigitame. Aga võib-olla on see sellest, et te maal ja minul on reaalse maailmaga, sealhulgas ka teiega, hoopis teised emotsionaalsed suhted, mida teie ei taju. Me unistasime millestki muust. Lootsime, et meile antakse parandada mingi masin, kas või sõiduauto. Et peame esmalt vea üles leidma, milleks on vaja mõelda, arutleda, siis vea ära parandama. Lootsime, et inimesed sellest rõõmu tunnevad ja meie seda näeme. Siis jälle uue auto saame, vea üles otsime, ära parandame ja et jälle inimesed sellest rõõmu tunnevad. Midagi taolist aga ei juhtunud. Meil tuli ainult võlle vahetada, ja ikka tagaratta võlle, ning keegi ei olnud meile otseselt tänulik, me vähemalt ei näinud seda. Vanemad mehed korrastasid alati rooliseadmeid, meie aga pidime rasket füüsilist tööd tegema. Hiljem sundisid needsamad vanemad mehed meid jooma. Kui ei joo, lähed kanalisse ja vaatad, mis järgmisel autol viga on. Ja me jõime, kuigi püüdsime mitte purju jääda. See oli orjatöö ja me hakkasime unistama millestki inimlikumast. Kuskil laboratooriumis midagi uurida, avastada. Mida nimelt, ei teadnud meist keegi. Seda aga ei tohi olla, sest juba sündides peame me teadma, mida tulevikus uurima hakkame. Ja siiski huvitasid mind väikesed olevused, mikroorganismid. Tahtsin teada saada, millest maailm on tekkinud, kuidas kõik neist väikestest edasi areneb. Mida veel? Mõtlesin koguni, et võiksin kirjutada oma lühikesest elust raamatu, kas või lastekasvatusest, et vältida, mis minuga juhtus. Ka see oluks suur töö. Oleksin võinud muidugi ka kantseleis töötada, kus oleks mõtlemiseks aega jäänud, nii töö ajal kui ka pärast tööd.

Raamatut ei suuda ma praegu veel kirjutada, sest kõik on nagu vee-kerä, millest üksikuid molekule välja paiskub. Mis südamikus toimub, on mulle endalegi teadmata. Kindlasti küpseb seal midagi senikogematut, sest ka meisterlikkus ei tule ilma vajaduseta. Ja kui ta (see on jälle Vahing) ikka pärib, mis on või oleks minu kui kirjaniku eesmärk või missioon, siis ei suudaks ma ka praegu sellele vastata. Küsimus on nii banaalne, et sellele vastamiseks pole isegi järelemõtlemise aega vaja, sellele lihtsalt ei vastata, sest nii ei küsita, kui inimesega mererannas jalutatakse. Kui just prooviks, siis ehk nii: mind on alati kelnerid, šveits-erid, baarinaised ja kõrtsilauljad rohkem köitnud kui mõni direktor või funktsionäär. Vist sellepärast, et kelnerite usaldust ja armastust võita. Nad on mulle salapärased nagu lapsepõlv. Mulle tundub, et ukse avamine, mantli nagisse riputamine, laulmine või toidu lauale toomine ei ole nende inimeste peamine töö, et neil on veel midagi, mingi missioon, mida mina ei tea, mida ei tahetagi teada. Kas see tegelikult ka nii on, ei oma ju mingit tähtsust. Aga ehk see kelneritelembus ongi minu kui kirjaniku vastus igale tüütule küsijale. Või nagu igale kogujale, kes isegi linnavaateid ja vabrikuid kogub, ja ajalehe väljalõikeid, neid kaante vahele köidab, mingis historismijanuse, et endast midagi järele jätta.

Sellised inimesed ei hooli, et neist niigi liiga palju hingeprahti maha jääb. Kogumine on ikka psüühilise energia languse tunnus, see loomiskire maskeerimine pseudoaktiivsusega, olemuselt pensionäri hingeeluline. Neil ei teki ka kired niisama, ikka orgaanilise jäikuse tunnusena. Seesama Vahing, psühhiaater, tuli kord minu poole, oli endast väljas ja palus flööti laenuks. Kas või kolmeks päevaks. Pärisin, kas ta ka flööti mängida oskab. Vahing arvas, et oskab, kuigi minu flööti nägevat välja teistmoodi kui see, mida ta lapsepõlves olevat proovinud. Ma usaldasin talle oma saleda flöödi, sõites ise kolmeks päevaks maale, silmade ees Vahingu suured ja ilased huuled mu ahtakese flöödi kallal. Vajadus flöödi järele oli tal nii suur ja inimlik ilming, et äratas minus kaastunnet. Hiljem kuulsin, et tal polnud flöödist kasu, proovinud küll suures tuhinas, kuid kirjutanud oma hingehäda siiski käsitsi üles. Mul oli hea meel, et ta mu flöödi käest kõrvakiilu sai.

Punased purjed

Elas kord printsess, kes oli tavaline tüdruk.
Tal olid saapaviksi värvi juuksed
ja imekenad veidi kõverad jalad.
Tal olid armsad hallid silmad,
tõrges meel
ja sünnimärk vasakul õlal,
mis näitas, et ta tõepoolest printsess oli,
kuigi oli tavaline tüdruk.
Tal olid hellad käed
ja soe süda,
mida ta püüdis kõigest jõust varjata,
sest kuningariigis, kus ta elas,
polnud kasulik nendega silma torgata.
Aga unistada võis, isegi kästi unistada.
Ja printsess, kes oli tavaline tüdruk,
unistas päevad ja ööd.

Ta unistas kaua,
sest seal, kus nii kangesti unistatakse
ja kus kõik printsessid on,
ei jätkugi printse kõigi jaoks.
Liiatigi, kui mõnel on mitu printsi.
Kuid printsess, kes oli tavaline tüdruk,
ei heitnud meelt.

Unistades avasilmi mitu tuhat ööd
ta magas
hallist harjumusest ainult oma hellusi
ta jagas
tundes ähmaselt et elu lõpeb kord
kui lauluridagi
et edasi ei ole mitte midagi

Võib-olla tõesti ta ei tule kunagi
võib-olla ainult mõttes
purjed punasid

Ent lõpuks, kui ta oli
kuus korda töökohta vahetanud,
üks kord abiellunud
ja kaks korda lahku läinud,
saabuski talle tema prints.

Teekond oli tal nii pikk nii pikk
heitles tormides
ta brigantiin või prikk
Kaua laeva kohal säras Lõunarist
kaua Põhjajanaela all ta jätkas otsimist
ikka vale sadam vale rand ja reid
heisata ei saanud
purjesid punaseid

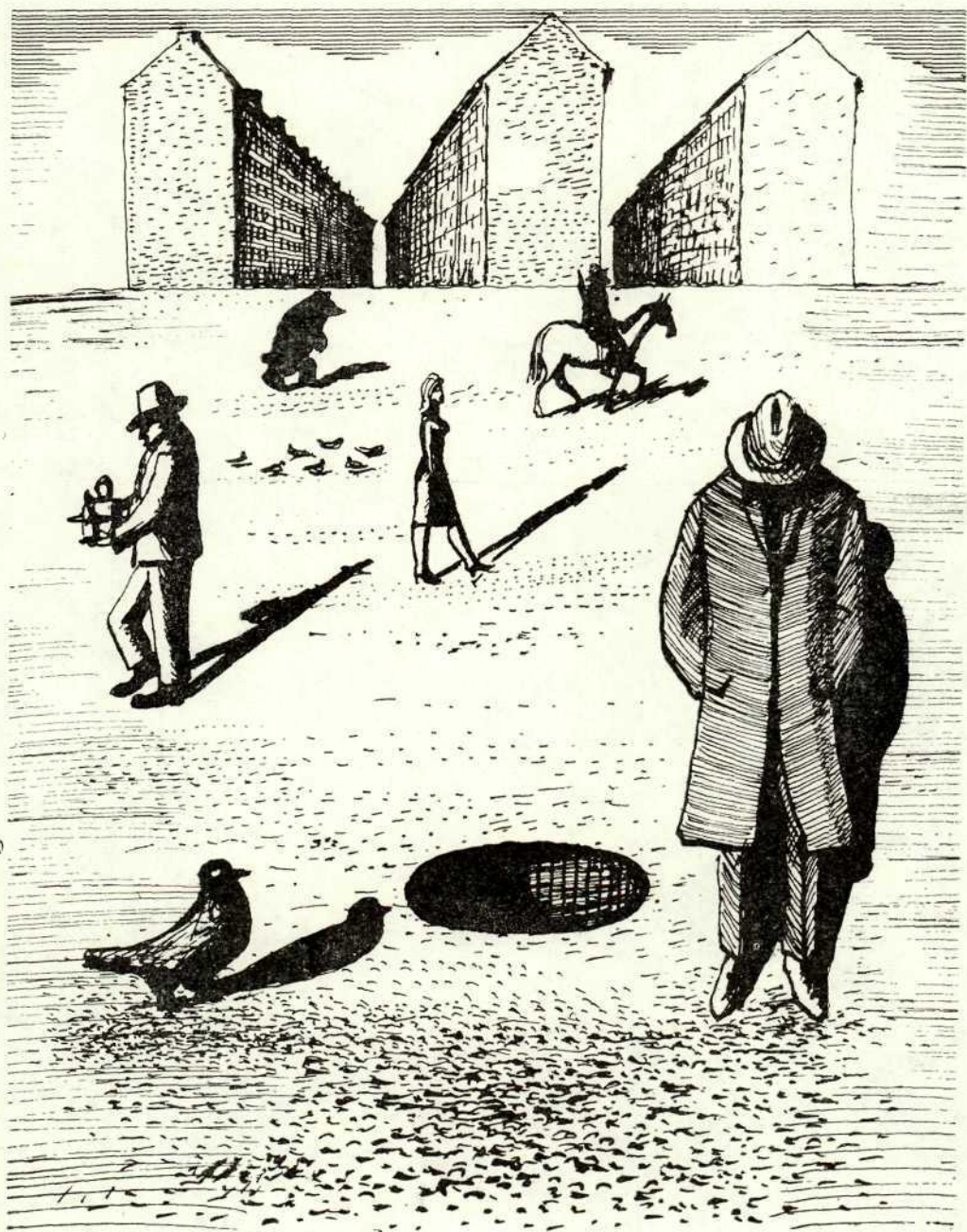
Ausalt öeldes, neid purjesid polnudki.
Isegi laeva ei olnud,
kaljasesest või kanuust rääkimata,
sest see prints, kes saabus,
oli üks üsna tavaline poiss.
Tal ei olnud kuldset mõõka
ega kuldset vööd, mille vahele mõõka pista.
Tema hobusel polnud kalliskividega kaunistatud
sadulat
ega hõbedasi valjaid —
tõtt tunnistades, hobust ei olnud tal hoopiski mitte.

Aga tal oli meeletu armastus südames
ja kullast kett kaelas,
mis näitas, et ta tõepoolest prints oli,
kuigi oli üsna tavaline poiss.
Tal olid õlgadeni ulatuvad tuhakarva juuksed
ja kentsakad mõtted juuste all,
mis olid liiga hullud selleks, et olla valed.
Ta lonkas veidi vasaku jalaga
ja oli pisut kurt paremast kõrvast,
sest ta saabus kuningriigist,
kus liiklus, elu ja töed käisid vasakut teeserva pidi
ning paremat poolt polnud tarviski.

Aga ta istme all mürises «Jaava»,
mis ei olnud üldsegi pärit Jaava saarelt,
vaid hoopis teisest muinasjutust,
mis ei puutu praegu asjasse,
sest meie muinasjutus võttis printsess,
kes oli tavaline tüdruk,
printsil, kes oli tavaline poiss,
kõvasti kaela ümbert kinni,
istus «Jaava» tagaistmele
ja nad sõitsid minema N. suunas.

Oi vastu silmi tormav tee
oi kaelamurdev sõit
Need purjed purjed punased
ja kaotuskibe võit

Kui nad kraavi ei ole sõitnud,
siis kihutavad nad edasi.

Ülo Sooster

Joonistus

Swanni armastus

«Loomingu» avanumbris 1923. aastal ilmus Johannes Semperi artikkel «Marcel Prousti puhul». See ilmus vähem kui aasta pärast suurmehe surma ja on (minu teadmist mööda) esimene ning ainus Prousti-tutvustus eesti lugejale, ehkki suure prantsuse kirjaniku sünnist möödus tänavu 10. juulil juba sada aastat ja tema ülemaailmne kuulsus on pärast 1923. aastat üha kasvanud ning proustologia on mitmekordselt ületanud Prousti mahuka ja kõigisse kultuurkeeletesse tõlgitud loomingu. Näiteks vene keeles ilmus aastail 1934—1938 neli köidet Prousti kogutud teoseid Lunatšarski põhjaliku ja huvitava eessõnaga. Semperi artiklit võib lugeda ja peab lugema («Mõtterännakud» I, 1969, lk. 168—180): aeg on noid seisukohti kinnitanud ja pealegi langevad «Prantsuse vaimu» autori hinnangud paljuski kokku praeguste pädevamate nõukogude kirjandusteadlaste omadega. Semperi määratlus «psühholoogiline realist» on tähtsal kohal niihästi E. Vanslova Prousti-käsitluses, mida hakkame lugema peatselt eesti keeles ilmuvast kõrgemate koolide õpikust «XX sajandi väliskirjandus», kui ka 1970 Moskvas ilmunud raamatu *Marcel Proust. A la recherche du temps perdu. Du côté de chez Swann* («Kadunud aega otsimas. Swanni poolel») eessõnas, mis on pärit Sergei Botšarovi sulest.

Semperi 1923. aasta artiklile pole lühiülevaate korras midagi erilist lisada. Vahest ehk seda, et kui mitte kõik, siis pooled ajaluubilised kirjanduskoolkonnad — eriti need, kelle uudsuse vastu Semper ise 1963. aastal oma «Väitlustes ja võitlustes romaani ümber» Prousti välja mängib («Looming» 1963, nr. 11) — peavad Prousti ja Joyce'i oma suurteks eelkäijateks. Aga sedagi fakti võib Semperilt lugeda — «Väitlustest ja võitlustest».

Et tuua lisa Semperi Prousti-artiklis leiduvaile stiilinäidetele ja anda lugejale võimalus ise veenduda, mis asi see Proust on, olgu siinkohal esitatud katkend tema peateose «Kadunud aega otsimas» I osa «Swanni poolel» teisest jaost, mis kannab pealkirja «Swanni armastus» («Un amour de Swann»).

Katkend on võetud üsna romaani algusest. Sellele eelneb pr. Verdurini pool koos käiva seltskonna kirjeldus. Majaproua on kultuuriambitsioonidega daam, kes jumaldab Beethovenit ja Wagnerit, loeb oma noort pianisti kõrgemaks Rubinsteinist ja oma doktor Cottard'i pädevamaks arstiteaduse tuntumaist tippudest. Sellesse ringi satub poolilmadaami Odette de Crécy vahendusel kõrgemasse seltskonda kuuluv Swann, keskealine härrasmees, kelle elu sisuks on tõeline ja sügav kunstihuvi ning kiired ja kerged armuseiklused.

õik tema vahekorrad, kõik tema flirdid olid olnud mõne näo või keha nägemisel tärpanud unistuse enam või vähem täielik teokssaam, kõigis neis oli Swann spontaanselt, ennast sundimata, võlu leidnud; kui aga üks vana sõber esitles teda teatris Odette de Crécycle, olles talle daamist enne rääkinud kui hurmavast naisest, kelle juures tal vahest võiks edu olla, ent jätnud temast kättesaamatuma mulje, kui see tegelikult õige oli, selleks et rõhutada daamiga tuttavaks tegemise erilist armastusväärst, siis oli Swann leidnud naise olevat — ei, ilutusest kaugel, kuid tema ilu oli seda

sorti, mis jättis Swanni ükskõikseks, ei äratanud temas vähimatki iha, vaid tekitas koguni seda füüsilist vastumeelsust, mida meis äratavad — igaühe puhul erisugused — naised, kes on selle tüübi vastandid, mille poole veri meid tõmbab. Tal oli liiga rõhutatud profiil, liiga õrn nahk, liiga esileküündivad põsenukid, liiga teravad näojooned, et Swannile meeldida. Tema silmad olid ilusad, aga nii suured, et nad oma suurust kanda ei suutnud ja nägu rõhusid, andes sellele ilme, nagu oleks naise tervis või tuju halb. Natuke aega pärast toda teatris esitlemist kirjutas Odette de Crécy Swannile ja palus luba tulla vaatama tema kunsti-kogu, mis teda nii väga huvitas, «teda, kes ta oma harimatuses ilusaid asju armastas», öeldes, et ta usub end Swanni paremini tundma saavat, kui on teda näinud tema «home'is», kus ta kujutleb teda «nii mõnusasti oma raamatute keskel teed joovat», ehkki ta ei varjanud Swanni ees oma üllatust, et ta elab linnajaos, mis tundub olevat nii sünge ja «nii vähe smart tema kohta, kes ta seda ise nii väga on». Ja kui Swann oli lasknud teisel tulla, oli see lahkudes avaldanud kahetsust, et ta sai vii-bida vaid nii lühikest aega kodus, kuhu pääseda on talle suur õnn, rääki-des seejuures Swannist, nagu tähendaks mees talle midagi rohkemat kui teised, keda ta tunneb, ja paistis, et ta ühendab ennast ja Swanni roman-tilise sidemega, mis pani mehe muigama. Ent Swann lähenes juba elust pettumise eale, kus inimene oskab leppida rõõmuga olla armunud armu-mise pärast, vastuarmastust eriti nõudmata; siis pole südamete ühtesula-mine küll enam eesmärk, mille poole armastus ilmtingimata püüab nagu nooruses, see-eest aga jääb ta armastusega mõtteliste assotsiatsioonide kaudu nii tugevasti seotuks, et võib saada armastuse põhjuseks, kui ta sellele eelneb. Algul unistad, kuidas naise süda, kellesse oled armunud, kuuluks sulle, hiljem piisab teadmisest, et ühe naise süda sulle kuulub, temasse armumiseks. Nii võib eas, kus naise ilu peaks olema kõige olulisem kriteerium, sest mees otsib armastusest eeskätt subjektiivset naudingut, võrsuda armastus — kõige füüsilisem armastus —, ilma et tema aluseks oleks olnud eelnev iha. Sel elujärgul oleme armastust juba korduvalt kogunud, meie süda, kui ta tärkab, ei ole nüüd jahmunud ega passiivne, et armastus võiks selles iseene saatuslike ning meile tund-matute seaduste järgi areneda. Me tuleme talle appi, sunnime teda mälu ja sugestiooni varal. Kui tunneme ära ühe tema sümptoomi, meenuvad meile teised ja me kutsume esile needki. Et meil on tema laul peas, meisse tervikuna talletatud, siis pole meil järje leidmiseks enam vaja, et mõni naine meile esimese rea ette ütleks — imetluse läbi, mida ilu esile kutsub. Ja kui naine alustab keskelt — sealt, kus südamed ühte sulavad, kus töotatakse elada veel ainult teineteisele —, siis on meile see muusika küllalt tuttav, et oskame kohe ühineda partneriga viisikäänult, kus ta meid ootab.

Odette de Crécy tuli uuesti Swanni vaatama, siis läksid tema väisan-gud ikka sagedamaks ja kindlasti tundis Swann iga kord pettumust, kui

ta nägi uuesti nägu, mille eripära ta oli vahepeal pisut unustada jõudnud ja mida ta ei mäletanud ei nii ilmekana ega nii luitununa, nagu ta noorusele vaatamata oli; kuni Odette de Crécy Swanniga juttu ajas, kahetses see, et temaga vestlev väga ilus naine polnud ilus nende naiste kombel, keda ta oleks spontaanselt eelistanud. Tuleb muide öelda, et Odette'i nägu paistis kõhnem ja teravam, sest selle ühtlasemat ja lamedamat pinda, laupa ja põsesarnu, katsid paksud juuksed, mida tollal kanti mööda palgeid allarippuvate lokkidena, otsmikule seatud patsikes-tena ning kõrvu katvate vallatute kiharatena, ja tema võrratuid kehavorme oli (tolleaegsete moodide tõttu, ja ehkki ta oli üks kõige paremini riietuvaid naisi Pariisis) väga raske aimata, nii tugevasti tungis korsaaž ettepoole, moodustades kujuteldava kõhu, ja lõppes siis järsku, et maad anda aluskuubedest kummi aetud seelikuosale, tehes naisest mingi halvasti kokkupandud asja, mille tükid omavahel ei sobinud; nii isemeelselt järgisid rüüžid, volangid ja pealkäiv pihik ainult riide mustrist või materjalist sõltuvat joont, mis viis lehvikute, pitside või abhaatripatsite juurde või käis mööda korsetivarbu, kõige vähematki hoolimata elusast naisest, kelle figuur tundus kohati kokkupitsitatud, kohati laialivalguv, vastavalt sellele, kas kõik need sitsid-satsid kehavormidele lähenesid või neist liiaks kaugenesid.

Agas kui Odette oli läinud, naeratas Swann, mõeldes tema sõnadele, et selle päevani, mil Swann tal jälle tulla lubab, tundub aeg talle väga pikk; Swann meenutas üht tema varasemat murelikku ja arglikku ilmet, kui Odette oli palunud, et see ei kestaks liiga kaua, naise ainiti temale suunatud pilku sel hetkel, pelglikke ja anuvaid silmi, mis teda mustade sametpaeltega valge õlgkübara kunstkannikeste kimbu all nii liigutavaks tegid. «Ja kas teie ei tahaks kord ka minu poole teed jooma tulla?» oli Odette küsinud. Swann oli viidanud käsil olevale tööle, uurimusele — mis tegelikult juba mitu head aastat tagasi sinnapaika oli jäänud — Vermeer van Delfti kohta. «Ma saan aru, et teiesuguste suurte teadlaste kõrval ei suuda mina, tühipaljas, midagi,» oli Odette vastanud, «ma oleksin nagu konn areopaagi ees. Agas ometi tahaksin ma nii väga ennast harida, teadmisi omandada, targaks saada. Küll võib tore olla vanu raamatuid uurida, ennemuistsetes dokumentides tuhnida,» oli ta lisanud enesega rahuloleva näoga, mille teeb elegantne daam, kui ta kinnitab, et talle pakub lõbu mõni must töö, et ta, kartmata käsi määrada, «lööb ise köögis kaasa». «Te muidugi naerate mu välja, agas see kunstnik, kelle pärast te ei saa mind vaatama tulla (ta mõtles Vermeeri), ma ei ole temast midagi kuulnud; kas ta on veel elus? Kas tema teoseid võib Pariisis näha, et ma saaksin kujutluse sellest, mida te armastate, ja natukesegi aimaksin, mis on teie kõrge lauba taga, mis nii palju töötab, ja teie peas, millest on kohe tunda, et ta alati juurdleb, ja võiksin endale öelda: «Sellele ta mõtlebki!» Milline õnn oleks teie tööst osa võtta!» Swann oli vabanduseks toonud oma hirmu uute sõprussidemete ees, mida ta galantsusest

oli nimetanud õnnetuks saamise hirmuks. «Te kardate kellesegi kiinduda? Kui kummaline, mina ainult seda otsingi, annaksin oma elu, et seda leida,» oli ta öelnud nii loomulikul, nii veendunud toonil, et see Swannile südamesse läks. «Mõni naine on teile kannatusi toonud. Ja nüüd te arvate, et teised naised on samasugused. Ta ei suutnud teid mõista; te olete nii eriline. Just see meeldis mulle teis kõigepealt, ma tundsin selgesti, et teie ei ole niisugune nagu teised.» — «Ja küllap on teil endal ka igasuguseid tegemisi ja vähe vaba aega, ma tean, kuidas naistel sellega on,» oli Swann kostnud. — «Mul ei ole kunagi midagi teha! Ma olen alati vaba, teie jaoks alati! Ükskõik mis kellaajal, olgu päeval või öösel, kui teil on mugav mind vastu võtta, teatage mulle, ma tulen rõõmuga ja linnutiivul. Jääb nii? Teate mis, tore oleks, kui te la-seksite ennast esitleda pr. Verdurinile, ma käin igal õhtul nende pool. Mõelda! Kui me seal kokku saaksime ja ma tohiksin arvata, et te olete seal nagu natuke minu pärast!»

Nii oma jutuajamisi meenutades ja üksi jäänult Odette'ile mõeldes mängis ta oma romantilistes unistustes seda naist kujutava mälopildiga küll vaid nagu ühega paljude teiste hulgast, aga kui Odette de Crécy kuju oleks mingitel asjaoludel (või vahest koguni ilma nendeta, sest latentse seisundi avalikuks tulekut ei pruugi sugugi põhjustada hetkel ilmnenud asjaolud) vallutanud kõik tema romantilised unistused, saanud tema kujutlusmaailma lahutamatuks osaks, siis polnuks Odette'i keha ebatäiuslikkusel enam vähimatki tähtsust — nagu sellelgi, kas tema keha mõne teisega võrreldes oli vähem või rohkem Swanni maitse järgi, sest muutunud selle naise kehaks, keda ta armastas, oluaks ta siitpeale ainus, mis võis talle tuua naudinguid ja piinu.

Just nende Verdurinide perekonda oli tundnud minu vanaisa, mida ei saa öelda ühegi nende praeguse tuttava kohta. Aga tal olid täielikult katkenud suhted «noore Verduriniga», nagu ta teda nimetas, kes tema pisut pealiskaudset arvamust mööda oli koos oma küll allesjäänud miljonitega langenud boheemlaste ja pättide kilda. Ühel päeval sai ta Swannilt kirja, kus see palus end Verdurinidega kokku viia. «Ettevaatust! Ettevaatust!» hüüdis vanaisa. «See ei üllata mind põrmugi! Sinna pidigi Swann lõpuks välja jõudma. Tore seltskond! Esiteks ma ei saagi seda teha, sest ma ei tunne toda härrat enam. Teiseks peitub asja taga kindlasti mõni naine ja neisse lugudesse ma ennast juba segada ei lase. Ohoo! Saab nalja, kui Swann enese nende Verdurini-nagadega seob.»

Ja vanaisa eitava vastuse peale oli Odette ise Swanni Verdurinide poole viinud.

Swanni debüüdpäeval olid Verdurinide pool õhtusöögil dr. ja pr. Cottard, noor pianist koos oma tädiga ja see maalikunstnik, keda nad parajasti soosisid; hiljem tulid veel mõned äravalitud.

Doktor Cottard polnud kunagi kindel, millisel toonil kellelegi vastata, kas vestluskaaslane teeb nalja või räägib tõsiselt. Igaks juhuks lisas ta

mistahes näoilmele tingliku ja ajutist iseloomu naeratuse: see peen varu- väljapääs pidi ta päästma naiivsuses kahtlustamisest, juhul kui selguks, et oli villast visatud. Ent vältimaks vastupidise võimaluse korral sissekukkumist, ei söandanud ta lasta naeratust kindlalt näole kinnistuda ja nii hõljus ta palgel pideva kahtluse ilme, milles väljendus küsimus, mida ta ei söandanud esitada: «Kas te mõtlete seda tõsiselt?» Niisama ebakindlalt kui salongis, tundis ta end ka tänaval ja elus üldse; möödud- jatele, sõidukitele ja sündmustele astus ta vastu ühesuguse kavala nae- ratusega, mis tegi ette olematuks tema hoiaku sobimatuse, sest kui hoiak osutuski kohatuks, siis tõestas ilme, et ta teab seda väga hästi ja teeb ainult nalja.

Kõigis asjus aga, kus avameelne küsimine talle lubatav näis, ei jätnud doktor kunagi kasutamata võimalust oma kahtluste piirkonda vähen- dada ja oma haridust täiendada.

Nii järgis ta nõuandeid, mis ettenägelik ema oli talle koduprovintsisist lahkumisel kaasa andnud, ega lasknud kunagi kõrvust mööda ühtki seni- tundmatut kõnekäändu ega pärisnime, püüdmata nende kohta andmeid saada.

Kõnekäändude suhtes oli ta väga teadmahimuline, sest ta kaldus neid võtma tähttähelisemalt, kui nad olid mõeldud, ja oleks tahtnud selgusele jõuda, mida mõnedega, mis kõige sagedamini tema kõrvu kuulusid — seitsmendas taevas, sinivereline, elu põletama, vastu seina surutud, moe- kuningas, Achillese kand jne. —, õieti öelda tahetakse ja missugustel teatavatel juhtudel võiks tema neid omakorda tarvitada. Nende puudu- mise tegi ta tasa sõnamängudega, mis ta oli ära õppinud. Uute nimede puhul, mida ta kuulis, piirdus ta sellega, et kordas neid küsival toonil, mida pidas piisavaks, et saada seletusi, jätmata ometi muljet, et ta neid nõuab.

Et tal täielikult puudus kriitiline meel, millega ta uskus end kõike võt- vat, siis oli rafineeritud viisakus, mis paneb sind kinnitama kellelegi, kellele osutad teene, et tema hoopis osutab selle sulle, soovimata, et teine sind usuks, tema puhul mahavisatud vaev, sest ta võttis kõike sõna-sõ- nalt. Kuigi pr. Verdurin oli tema suhtes pimedusega löödud, hakkas dok- tor, keda ta küll endiselt pidas väga teravmeelseks, talle lõpuks siiski närvidele käima. Kutsunud Cottard'i parterilooži Sarah Bernard'i vaa- tama, oli ta tema puhtast viisakusest vastu võtnud sõnadega: «Kui ime- armas teist, et tulite, doktor, kui te niikuinii olete Sarah Bernard'i kind- lasti juba mitu korda näinud ja pealegi oleme vist lavale liiga lähedal,» ent doktor, kes oli looži astunud, huulil naeratus, mis kinnistumaks või kadumaks ootas autoriteetset hinnangut etenduse kohta, oli selle peale kostnud: «Me oleme tõepoolest liiga ees ja Sarah Bernard hakkab juba tüütama. Aga te avaldasite soovi, et ma tuleksin. Teie soov on mulle käsuks. Mulle on suur õnn osutada teile see tühine teene. Mida ma küll kõik teeksin, et teile meelega järele olla, te olete ju nii hea.» Ja ta lisas:

«Sarah Bernard ikka on Kuldne Hääl, eks? Tihti kirjutatakse ka, et tema mäng sütitab saali. Kummaline ütlemine, kas pole?» — lootes seletusi, mida ei tulnud.

«Tead,» oli pr. Verdurin oma mehele öelnud, «mulle paistab, et me teeme vea, kui me tagasihoidlikkusest ise sellest midagi ei pea, mida me doktorile võimaldame. Ta on teadlane, kes praktilisest elust ei tea; ta ei tunne asjade väärtust ja võtab kõike, mis me ütleme, täht-tähelt.» — «Mina olen seda ka märganud, ma ainult ei tihanud sulle öelda,» kostis hr. Verdurin. Ja järgmiseks uusaastaks ostis hr. Verdurin doktor Cottard'ile kildudest kokkupandud kolmesajafrangise kalliskivi, andes mõista, et teist nii kaunist pole kuskilt leida, selle asemel et saata talle kolme tuhande frangine rubiin, öeldes, et see on tühine asjake.

Kui pr. Verdurin oli teatavaks teinud, et täna õhtul tuleb hr. Swann, oli doktor üllatusest ennekuulmatult küsival toonil «Swann?» hüüatanud, sest vähimigi uudis tabas seda meest, kes uskus end pidevalt kõigeks valmis olevat, alati ootamatumalt kui kedagi teist. Ja nähes, et vastust ei tule, möirgas ta: «Swann? Kes see on?», ise täielikus paanikas, mis silmapilk üle läks, kui pr. Verdurin oli öelnud: «Odette'i sõber, kellest ta meile rääkis.» — «Jah muidugi, selge!» reageeris maharahunenud doktor. Maalikunstnikule tegi Swanni pr. Verdurini poole ilmumine rõõmu, sest ta oletas, et too on Odette'isse armunud, ja talle meeldis intiimsuhteid soodustada. «Minu suurim lust on paari panna,» sosistas ta doktor Cottard'ile konfidentsiaalselt kõrva, «olen juba hea hulga abielusid sõlminud, isegi naiste vahel!»

Öeldes Verdurinidele, et Swann on väga «smart», oli Odette pannud neid mõnd «tüütust» kartma. Tegelik Swann jättis neile, vastupidi, väga hea mulje, ja üks selle kaudseid põhjusi, mida nad ei aianud, oli tema kuuluvus kõrgemasse seltskonda. Tal oli nimelt nende inimeste ees, kes pole sinna kunagi jalga tõstnud, isegi kui nad on igati intelligentsed, see eelis, mis on kõigil neil, kes seal veidi liikunud, ja nimelt võime kõrge-
mat seltskonda kõige harilikumaks asjaks pidada, selle asemel et seda ihast või õudusest aetuna kujutleda kõige kummalisemates värvides. Nende sõltumatu armastusväärus, mis on vaba vähimastki snobismist ja hirmust liiga vastutulelikku muljet jätta, meenutab oma loomulikkuses nende inimeste liigutuste graatsiat, kelle painduvad käed-jalad teevad täpselt seda, mida vaja, ilma et kogu keha sellest kohatult ja kohmakalt osa võtaks. Peene mehe gümnastika algmed — lahke käeulatus tundmatule noorurile, keda talle esitletakse, ja reserveeritud kummardus suursaadikule, kellele esitletakse teda — olid saanud Swanni käitumisnormiks igasuguses suhtlemises, ilma et ta selles ise teadlik olnuks, ja see pani teda endast madalama positsiooniga inimeste puhul, nagu olid Verdurinid ja nende sõbrad, instinktiivselt erilist lahkust ilmutama ja agaralt lähemat tutvust taotlema, millest üks tüütus nende arvates oleks hoidunud. Ainult doktor Cottard'i kohtles Swann algul kaunis külmal:

nähes, et doktor talle kahemõttelise naeratusega silma pilgutab, enne kui nad sõnagi vahetanud olid (miimika, mida Cottard nimetas «äraootavaks»), arvas Swann, et ilmselt tunneb doktor teda mõnes kahtlases lõbustuskohas kohtumisest saadik, ehkki ta ise sattus sellistesse paikadesse väga harva, sest ta ei olnud kunagi olnud pummeldaja. Leides, et säärane vihje, eriti Odette'i juuresolekul, kellele see võis temast halva mulje jätta, on kõike muud kui hea toon, manas ta näole jäise ilme. Aga kui ta sai teada, et daam tema kõrval on pr. Cottard, mõtles ta, et nii noor naisemees poleks oma naise ees hakanud seda laadi lõbudele vihjama, ja ta lakkas omistamast doktori teadjailmele tähendust, mida oli kartnud. Maalikunstnik kutsus Swanni kohe koos Odette'iga oma ateljeed vaatama ja Swann leidis, et ta on kena inimene. «Vahest on ta teie vastu armulisem kui minu vastu,» ütles pr. Verdurin toonil, mis tahtis olla puudutatud, «ja näitab teile Cottard'i portreed (ta ise oli selle kunstnikult tellinud). Pidage meeles, härra Biche,» meenutas ta maalikunstnikule, «et te annaksite edasi tema toreda pilgu, kavala ja lõbusa silmanurgast vaatamise. Te teate, et ma tahan kõigepealt tema naeratust, et ma tellisin teilt tema naeratuse portree.» Ja et see ütlus tundus talle endale tähelepanuväärne, siis kordas ta seda hästi kõvasti, et võimalikult palju külalisi kindlasti kuuleks, olles enne mingil ähmasel ettekäändel mõned lähemalegi kutsunud. Swann palus, et teda kõigiga tuttavaks tehtaks, isegi Verdurinide vana sõbra Saniette'iga, kes oma arglikkuse, lihtsuse ja hea südame tõttu oli kõikjal kaotanud lugupidamise, mille ta võlgnes oma arhivaariteadmistele, suurele varandusele ja heale perekonnale, kust ta pärines. Saniette rääkis imetlusväärset pudikeelt, millest oli tunda, et see polegi õieti keeleline puudus, vaid tunnus hingeuüllusest, esimeste eluaastate süütusest, mida ta polnudki kaotanud. Kõik konsonandid, mida ta ei saanud välja ütelda, esindasid niisama paljusid kalkusi, milleks ta polnud võimeline. Paludes, et teda esitletaks hr. Saniette'ile, pööras Swann hr. Verdurini meelest etiketireeglid pea peale (ja seda niivõrd, et ta vahetegemise rõhutamiseks vastas sellele järgmise pöördumisega: «Härra Swann, kas ma tohin teile tutvustada meie sõpra Saniette'i»), äratas aga Saniette'is sooja sümpaatiat, millest Verdurinid küll Swannile ealeski sõnakest ei poetanud, sest Saniette käis neile mõneti närvidele ja nad ei mõelnudki talle sõpru soetada. See-eest olid nad väga liigutatud, kui Swann pidas oma kohuseks otsekohe avaldada soovi pianisti tädiga tuttavaks saada. Mustas nagu alati, uskudes, et mustas kleidis on naine alati hästi rietatud ja et nii on peen, punetas tädi näost mis hirmus, nagu ikka otse pärast sööki. Ta kummardas Swanni ees aupaklikult, ent ajas enese siis majesteetlikult sirgu. Tal polnud üldse haridust ja ta kartis teha keelevigu, seepärast tõi ta meelega kuuldavale arusaamatut kurguhäält, mõeldes, et kui ta sekka ütlebki midagi kirjakeeles olematut, siis oleks see mähitud sellisesse ebamäärasusse, et keegi seda ei tabaks, ja nii kõlas tema kõne

nagu kurku puhastav kõhatamine, mille seest kostis aeg-ajalt üksikuid vokaaleid, milles ta enda kindlana tundis. Vestluses hr. Verduriniga pidas Swann võimalikuks vana daami üle pisut nalja heita, too aga tundis end puudutatuna.

«Ta on suurepärase naine,» kostis hr. Verdurin, «ta ei raba küll, see on õige, aga uskuge mind, temaga on kahekesi väga meeldiv juttu ajada.» — «Ma ei kahtle,» tõttas Swann kinnitama. «Ma tahtsin ainult öelda, et ta ei paistnud mulle «eminentne»,» lisas ta, rõhutades seda omadussõna, «kokkuvõttes on see ju pigem kompliment!» — «Te kindlasti imestate,» ütles hr. Verdurin, «aga teate, tema kirjad on lihtsalt võluvad. Kas te pole tema õepoega varem kuulnud? Ta mängib suurepäraselt, eks ole, doktor? Ma palun teda midagi mängida, kas tahate, härra Swann?»

«See oleks suur au...» alustas Swann, kui doktor teda pilklikul ilmel katkestas. Cottard oli enesele kõrva taha pannud, et vestluses on emfaatilisus ja suured sõnad ajast ja arust, ja niipea kui ta kuulis mõnd pidulikku vokaablit nagu praegu «au» tõsisel toonil kõlavat, arvas ta, et ütleva ilmutas pürjerlikku vaimupimedust. Ja kui see sõna juhtus kõigele krooniks esinema mõnes kulunud fraasis, nagu doktor neid nimetas, siis oletas Cottard, et alustatud lause on naeruväärne, kuitahes levinud see sõna muidu ka oleks, ja ta lõpetas selle iroonilisel toonil stambiga, omistades teisele kavatsuse seda kasutada, kuigi too polnud sellele mõelnudki. «Au Prantsusmaale!» hüüatas ta pilklikult, käsi emfaatiliselt taeva poole tõstes.

Hr. Verdurin ei suutnud naeru tagasi hoida.

«Küll te võite seal kõik naerda, kulla inimesed, paistab, et te oma ringis kurbust ei kultiveeri,» hüüatas pr. Verdurin. «Kas te arvate, et mulle meeldib üksinda nurgas norutada,» lisas ta nõrdinud toonil, lapselikult huuli mossitades.

Pr. Verdurin troonis kõrgel lakitud kuusest Rootsi istmel, mille üks tolle maa viuldaja oli talle toonud ja mida ta säilitas, ehkki see mööblitükk meenutas taburetti ja oli karjuvas vastuolus muu, ilusa vanaaegse sisustusega, sest ta pidas tähtsaks, et kingitused, mida äravalitud talle aeg-ajalt tegid, hakkaksid kohe silma, nii et lahetel andjatel oleks rõõm neid näha, kui nad külla tulevad. Seepärast püüdis ta kõiki veenda, et piirdutaks lillede ja maiustustega, mis vähemalt otsa saavad, aga see ei läinud tal korda, ja nii oli tal terve jalasoojutite, patjade, seinakellade, vahesirmide, baromeetrite ja hiina portselanist vaaside aina kasvav kollektsioon uusaastakinkidele omases kordumises ja kisendavas kokkusobimatuses.

Oma kõrgelt postilt võttis ta innukalt osa äravalitute vestlusest, naudivas nende «kasarmunalju», aga tema lõualuud tabanud õnnetusest saati ei teinud ta endale enam tõeliste turtsatustega tüli, vaid oli selle asemel võtnud tarvitusele konventsionaalse miimika, mis võimaldas vähimagi

pingutuse ja riskita näidata, et ta naerab pisarateni. Hr. Verdurini suu-
reks kurvastuseks — ta oli kaua pretendeerinud oma naisega võrdsele
armastusväärsele, jäi aga oma ehtsast naerust ruttu hingetuks ja oli
pidanud alla vanduma lakkamatule fiktiivlõbususele, mis pr. Verduri-
nile tema ees võimsa edumaa andis — tõi perenaine vähimagi pilkenoole
peale, mille mõni alatine külaline mõne tüütuse või mõne tüütuste leeri
längenud alatise külalise pihta lendu laskis, kuuldavale väikese kilja-
tuse, pigistas kinni oma linnusilmad, millele hakkas kasvama kae, peitis
pea käte vahele, nii et nägu enam näha ei olnud, nagu peaks ta teiste
eest varjama sündsusetut vaatepilti või vältima elukardetavat haigus-
hoogu, ja silmapilk jäi mulje, et ta püüab tagasi hoida ning alla suruda
naeru, mille kätte ta ähvardab minestada, juhul kui ta seda talitseda ei
suuda. Äravalitute lõbususest joobunud, ühtekuuluvustundest, taga-
rääkimisest ja heakskiidust purjus, troonis pr. Verdurin oma õrrel nagu
lind, kellele on kuivikutükk kuuma veini sisse kastetud, ja nuutsus
armastusväärsest.

Küsinud Swannilt, kas ta tohib piipu tõmmata («meie juures tunne-
vad kõik ennast vabalt, oleme ju omavahel»), palus hr. Verdurin noort
kunstnikku klaveri taha istuda.

«Kuule, ära tüüta teda, ega ta selleks siia tulnud, et ennast piinata
lasta!» kuulutas pr. Verdurin. «Ma ei luba teda piinata!»

«Aga miks sa arvad, et see teda tüütab?» ütles hr. Verdurin. «Härra
Swann võib-olla ei tunne fa-diees-sonaati, mille me oleme avastanud,
ta mängib meile seda klaveriseades.»

«Ei! Oh ei! mitte minu sonaati!» hüüdis pr. Verdurin, «ma ei taha
jälle nutmisest näolihaste neuralgiat saada nagu viimane kord; tänan
väga, ma ei mõtlegi seda uuesti läbi teha; olete mul ka parajad, tea-
dagi — ega teil tule nädalaks ajaks voodisse jääda!»

See stseen, mis kordus alati, kui pianist pidi mängima hakkama, vai-
mustas sõpru ikka, nagu oleks ta uhiuus, kui «perenaise» vastupanda-
matu originaalsuse ja muusikatundlikkuse tõend. Lähemal olijad andsid
kaugemal suitsetavaile või kaarte mängivaile äravalituile märku lige-
male tulla, sest midagi oli käimas, öeldes, nagu Reichstagil põnevamatel
silmapilkudel tehakse: «Kuulake, kuulake!» Ja järgmisel päeval kahet-
seti neid, kes polnud saanud tulla, öeldes, et klaveristseen oli veel lõbu-
samalt välja tulnud kui tavaliselt.

«Hästi! Olgu!» ütles hr. Verdurin. «Ta mängib ainult andantet.»

«Ainult andantet! Niisugune sa oled!» hüüatas pr. Verdurin. «Just
andante võtab mu täiesti läbi. Peremees on tõesti võrratu: see on nii-
sama hea kui ütelda Üheksanda puhul: kuulame ainult finaali, või
«Meisterlauljate» puhul: ainult avamängu.»

Kuid doktor hakkas pr. Verdurini veenma, et see lubaks pianistil
mängida, mitte et ta oleks pidanud teeskluseks perenaise väidet, et muu-
sika teeb haigeks — daami neurasteenilisi nähtusi ta ju tundis —, vaid

paljudele arstidele omasest harjumusest oma ettekirjutuste karmust kohe leevendada, niipea kui on mängus miski, mis tundub neile palju tähtsam — mõni seltskondlik koosviibimine, millest nad ise osa võtavad ja kus üks olulisi osalisi on isik, kellel nad soovivad korraks oma düspepsia või gripp unustada.

«Seekord te haigeks ei jää, küll te näete,» ütles ta, püüdes patsiendile silmadega oma veendumust sugereerida. «Ja kui jääte, siis me hoolitseme teie eest.»

«Tõesti ikka?» kostis pr. Verdurin, nagu ei jääks tal sellise õnne lootuses enam muud üle kui alistuda. Võib ka olla, et rääkides kogu aeg, kui väga haigeks ta jääb, ei mäletanud ta mõnikord enam, et valetab, ja omandaski haige inimese hingeelu. Väsinud vahet pidamata valvel olemast, et uut tõvehoogu mõistuse varal vältida, armastavad seesugused uskuda, et nad võivad karistamatult teha kõike, mis neile meeldib ja mis neile tavaliselt kahjuks tuleb, kui annavad end kõikvõimsa isiksuse hooleks, kes sõna jõul või pillide abil nad uuesti jalule paneb, ilma et neil vähimatki valu või vaeva tuleks taluda.

Odette oli istet võtnud klaveri lähedal kanapeel.

«See on minu koht, eks ju,» ütles ta pr. Verdurinile.

Nähes Swanni toolil istuvat, sundis perenaine teda tõusma:

«Seal ei ole teil mugav, minge istuge Odette'i kõrvale. Odette, te teete härra Swannile ruumi, eks ole?»

«Kui ilus Beauvais' kanapee,» tahtis Swann kena olla, enne kui ta istet võttis.

«Rõõm kuulda, et te mu kanapeed kiidate,» vastas pr. Verdurin. «Ja ärge lootkegi kuskil teist niisama ilusat näha saada. Sellega võrdset pole üldse tehtud, võite mind uskuda. Ka väikesed toolid on lausa ime. Pärast võite neid lähemalt vaadata. Iga seljatoe pronksilustis on istmele kujundatud pildi sümbol; seda kõike tasub lähemalt uurida, see on väga huvitav, tõesõna. Juba bordüürid üksi — vaadake seda väikest viinapuud seal, Rebase ja viinamarjade loos, punasel põhjal. Kas see on pilt? Pilte on osanud ju teisedki teha, või kuidas teie arvate? Eks see viinapuu aja suu vett jookksma? Minu mees ütleb, et ma ei armasta puuvilja, sest ma süön neid vähem kui tema. Sugugi mitte, ma olen suurem maiasmokk kui keegi teist, aga mul pole vaja neid suhu pista, sest ma süön neid silmadega. Mis te kõik naerate? Küsige doktorilt, ta ütleb teile, et need viinamarjad puhastavad mu organismi. Teised teevad Fontainebleau valge viinamarja kuure, mina teen oma väikese Beauvais' kuuri. Härra Swann, ega ma teid enne minema lase, kui olete seljatugede pronkse katsunud. Kas on sile? Katsuge julgesti, kahe käega!»

«Kui proua Verdurin pronksi käsile võtab, siis me täna õhtul muusikat ei kuulegi!» õhkas kunstnik.

«Vait! Te olete võimatu! Meile naistele on keelatud mõndagi, mis pole pooltki nii nauditav. Ükski ihu ei kannata võrdlust selle pronksiga.»

Kui härra Verdurin tegi mulle seda au, et oli minu peale armukade — ole vähemalt viisakas ja ära ütle, et sa pole seda kunagi olnud . . .»

«Aga ma ei ole sõnagi öelnud. Doktor, tulge tunnistajaks, kas ma olen midagi öelnud?»

Swann patsutas pronkskujutisi ja suurest viisakusest ei sõandanud kohe järele jätta.

«Aitab küll, te paitate neid hiljem; nüüd hakatakse teid paitama, teie kõrvu paitama; ma usun, et see teile meeldib; näete, see noorur võtab selle enda peale.»

Kui pianist oli lõpetanud, ilmutas Swann tema vastu veel suuremat armastusväärust kui kõigi teiste kohalviibijate vastu. Ja seda järgmisel põhjusel.

Elmisel aastal oli ta ühel pidulikul õhtusöögil kuulnud mingit muusikapala klaveri ja viiuli esituses. Algul oli ta nautinud ainult helikäike, mida muusikariistad kuuldavale töid. Ja juba see oli olnud suur rõõm, kui ta puhta ja visa, võidukalt juhitava viuliheli varjus kuulis klaveril mitmepalgelist ja katkematut, ühtlast ja vastuolulist partiid nagu vetelainetust tõusvat, mida kuupaiste lummas ja bemollide poole kallutab. Aga ühel hetkel, suutmata selgesti eraldada mingit kontuuri, anda nime sellele, mis talle meeldib, oli ta äkki lummatud ja püüdis tabada fraasi või harmooniat — ta ei teadnud isegi, kumba —, mis kordus ja mis oli äkki ta hinge avardanud, nagu mõnede rooside lõhnal on õhtuniiskuses võime paisutada meie sõormeid. Tema elamus oli vahest sellepärast nii piiriteldamatu, et ta polnud muusikas asjatundja; igatahes kuulus see elamus nende hulka, mis on vahest ainsad tõelised muusika-elamused, ootamatud ja täiesti originaalsed ning mistahes muudele elamustele taandumatud. Selline hetkeline elamus on nii-öelda *sine materia*. Kahtlemata püüavad helid, mida me siis kuuleme, manada oma kõrguse ja pikkuse varal meie silme ette mitmesugustes dimensioonides pindu ja arabeske, tekitada meis avaruse, õhulisuse, stabiilsuse ja tujukuse muljeid. Kuid noodid haihtuvad enne, kui need muljed jõuavad neis küllaldaselt juurduda, et mitte uppuda uute alla, mida järgmised või isegi samaaegsed noodid on meis juba äratamas. Ja see elamus imeks oma fluuiidsuses ja «tuunjuses» ikka edasi endasse motiive, mis, vaevalt eristatavad, hetkeks pinnale ujuvad, et kohe põhja vajuda ja kaduda; neid sõnul väljendumatuid motiive, mida võib tunda ainult erilise rõõmu järgi, mida nad kaasa toovad, oleks võimatu kirjeldada ja meenutada, neile õiget nime anda, kui mälu — nagu tööline, kes vetesügavustesse püsivat ehitist rajab — meile nende pagevate fraaside faksiimileid ei fabritseeriks ega meil neid järgnevate fraasidega võrrelda ja viimastest eraldada võimaldaks. Vaevalt oli kaduda jõudnud võrratu mulje, mida Swann oli tajunud, kui mälu oli sellest juba käigu pealt valmistanud pealiskaudse ja ajutise salvestise, millele Swann aga oli pala jätkudes pilgu heitnud, nii et kui sama mulje äkki kordus, ei

olnud ta enam tabamatu. Swann kujutles tema ulatust, sümmeetrilist liigendust, graafilist pilti, ekspressiivjõudu: tema ees oli see, mis pole enam puhas muusika, vaid milles on joonistust, arhitektuuri, mõtet ja mis võimaldab muusikat meelde tuletada. Sel korral oli ta selgesti eraldanud fraasi, mis mõneks hetkeks tõusis helisevate lainete kohale. See fraas oli talle kohe pakkunud erilist seniaimamatut naudingut ja ta tundis selgesti, et miski muu ei suuda talle seda naudingut anda, ning see äratas temas mingi tundmatu armastuse selle fraasi vastu.

Aeglates rütmis juhtis see Swanni enne siia, siis sinna ja veel kuhugi, arusaadamatu ja täpse ülla õnne poole. Ja jõudnud ühte punkti, kust Swann valmistus talle järgnema, muutis ta pärast hetkelist pausi äkki suunda ja uues ning kiiremas, vaikses ning melanhoolses, lakkamatus ja mahedas liikumises viis ta Swanni kaasa tundmatute perspektiivide poole. Siis ta kadus. Swann ihkas kõigest hingest teda veel kolmandat korda kohata. Ja ta ilmus tõepoolest uuesti, kuid ka nüüd ei rääkinud ta selgemat keelt ja elamusel ei olnud enam seda sügavust. Aga koju jõudes tundis Swann temast puudust, ta oli nagu mees, kelle ellu on viivuks nähtud naine toonud uue iluideaali, mis on suurendanud ta tundlikkusskaalat, ilma et tal endal aimugi oleks, kas ta iialgi jälle näeb seda, keda ta juba on hakanud armastama, ent kelle nimegi ta ei tea.

Hetkeks tundus koguni, et armastus ühe muusikafraasi vastu võiks saada Swannile omamoodi noorenemise aluseks. Ta oli lakanud oma elule mistahes ideaalset eesmärki omistamast juba nii ammu ja piirdunud igapäevaste väikeste rõõmudega nii kaua, et oli hakanud uskuma, seda endale kunagi sõnaselgelt tunnistamata, et nii see jääb kuni surmani; veel enamgi: et tema vaim enam kõrgemaid ideid ei hoomanud, siis oli ta lakanud uskumast nende reaalsust, sõndamata seda võimalust siiski päriselt eitada. Nii oli talle saanud harjumuseks pageda tähtsusetute mõtete valda, mis võimaldas tal kõrvale jätta asjade olemuse. Nagu ta endalt ei küsinud, kas poleks mõistlikum loobuda seltskonnas liikumast, seevastu aga teadis kindlalt, et kui ta on kutse vastu võtnud, siis peab ta ka ilmuma, ja kui ta pärast visiiti ei tee, peab ta jätma nimekaardid, niisamuti püüdis ta vestluses ikka, mis asjus tahes vältida väljendamast südamest tulevat isiklikku arvamust, vaid esitada konkreetseid üksikasju, mis kõnelesid ise enda eest ja lubasid tal jätta oma seisukoha avaldamata. Ta oli ülimalt täpne, kui kõne all oli toiduretsept, mõne kunstniku sünni- või surmaaeg või teoste loetelu. Mõnikord ta siiski ei suutnud endale keelata arvamuseavaldust mõne kunstiteose või eluvaate kohta, ent sel juhul andis ta oma sõnadele iroonilise varjundi, nagu ei jagaks ta ise päriselt seisukohta, mida ta sõnad väljendavad. Nagu mõned pödurad inimesed, kelles maakoht, kuhu nad on saabunud, senisest erinev režiim, mõnikord ka spontaanne ja seletamatu orgaaniline muutus paistavad olevat kaasa toonud nii tugeva paranemistendentsi, et nad hakkavad mõtlema ootamatule võimalusele alustada vanas eas senisest täiesti eri-

nevat elu, nii ka Swann, meenutades kuulnud fraasi ja mõnda sonaati, mida ta oli lasknud endale ette mängida lootuses seda fraasi avastada, leidis endas nähtamatuid realiteete, millesse ta oli lakanud uskumast, ent mille puhul ta nüüd tundis taas iha ja peaaegu jõudu pühendada neile elu, nagu oleks muusikal olnud lahustav toime hingekuivusele, mille all ta kannatas. Aga et tal polnud korda läinud kuuluda pala hankida, sest tal ei õnnestunud teada saada selle autorit, siis oli ta oma muusikafraasi lõpuks unustanud. Järgmise nädala jooksul oli ta küll kohanud ühte ja teist inimest, kes olid olnud samal õhtusöögil, ja neid küsitlenud, aga mitmed olid kas tulnud pärast või lahkunud enne muusikat, ühed olid küll ettekande ajal seal, kuid olid läinud kuhugi mujale salongi juttu ajama, teised, kes olid kuulama jäänud, polnud rohkem kuulnud kui esimesed. Mis pererahvasse puutub, siis teadis see ainult niipalju, et oli üks uus helitöö, mida esinema palgatud muusikud olid palunud luba ette kanda; muusikud aga olid ringreisile sõitnud ja Swannil ei õnnestunudki rohkem teada saada. Tal oli küll muusikainimestest sõpru, aga kuigi ta väga hästi mäletas erilist ja väljendamatut rõõmu, mida ta oli tundnud, ja ta silme ees seisis selgesti selle fraasi vormid, oli ta ometi võimetu seda ette laulma. Siis lakkas ta sellele mõtlemast.

Ja nüüd, pr. Verdurini pool, kui noor pianist oli vaid paar minutit mängida jõudnud, aimas Swann pärast üht kõrget, kaks takti kestnud nooti selle pineva ja pika kõla nagu oma inkubatsioonimüsteriumi varjava helikardina vahelt välja tungides lähenevat midagi salapärast, ähmast ning vastuolulist, ja ta tundis ära õhulise ja lõhnava fraasi, mida ta armastas. See fraas oli nii eriline, tema võlu nii ainukordne ja asendamatu, et Swannil oli tunne, nagu oleks ta tuttavas salongis kohanud naist, keda ta oli tänaval imetlenud ega uskunud enam kunagi uuesti näha saavat. Teed näitav ja nobe, kaugenes ta lõpuks oma aroomi lehestikku, jättes Swanni näole oma naeratuse järelkaja. Ent nüüd võis Swann küsida oma tundmatu nime (talle öeldi, et see on andante Vinteuil' sonaadist klaverile ja viiulile), ta oli tal käes, Swann võis teda enda juurde saada nii sageli kui tahtis, võis tema keelt ja tema saladust mõista püüda.

Seepärast astus Swann pianisti juurde, kui too oli lõpetanud, teda tänama, ja ta tegi seda nii südamlikult, et pr. Verdurin jäi väga rahule.

«Milline võlur, kas pole,» ütles ta Swannile, «kas see neetud jõnglane ise ka taipab, missugust imet ta selle sonaadiga teeb? Te kindlasti ei teadnud, et klaveril võib midagi sellist saavutada. See on kõike muud kui klaver, ausõna! Iga kord, kui ma seda uuesti naudin, usun end kuulvat orkestrit. See on isegi ilusam kui orkester, kuidagi täielikum.»

Noor pianist tegi kummarduse, ja rõhutades sõnu, nagu tooks ta kuuldavale mõnd vaimukust, ütles naeratades:

«Te olete väga lahke.»

Ja kuni pr. Verdurin ütles oma mehele: «Kuule, anna talle apelsini-

jooki, ta on selle ära teeninud,» seletas Swann Odette'ile, kuidas ta oli olnud sellesse muusikafraasisse armunud. Kui pr. Verdurin eemalt ütles: «Paistab, et teile räägitakse väga ilusaid sõnu, Odette,» vastas too: «Väga ilusaid,» ja Swann leidis tema lihtsameelsuse hurmava olevat. Kummatigi päris ta andmeid Vinteuil' kohta, tema loomingu, tema elu kohta selle sonaadi loomise ajal, ka selle kohta, mida see fraas võis autorile tähendada, sest eriti seda oleks ta väga teada tahtnud.

Aga kõik need inimesed, kes kuulutasid, kui väga nad seda muusikut austavad (kui Swann oli öelnud, et see sonaat on tõepoolest ilus, oli pr. Verdurin hüüatanud: «Kahtlemata on ta ilus. Aga kuidas te sõandate tunnistada, et te ei tunne Vinteuil' sonaati, seda lihtsalt peab tundma,» ja kunstnik oli lisanud: «See on tõeliselt suur kunst, selge see. See pole see, mis raha ja publikut kokku toob, vabandage väljendust, aga kunstnikele avaldab ta vapustavat mõju, selge see»), need inimesed ei paistnud nende küsimuste üle kunagi mõtelnud olevat, sest nad olid võimetus neile vastama.

Paari detailsema tähenduse peale, mis Swann oma lemmikfraasi kohta tegi, kostis pr. Verdurin koguni:

«Mõtelda, kui huvitav, ma pole selle peale kunagi tulnud; ma pean ütleva, et ma ei armasta heinakuhjast nõela otsida ega sõelaga vett kanda, meie siin ei aja juuksekarva lõhki, see pole meil kombeks.» Doktor Cottard kuulas imetlusest keeletuna ja õpihimuliselt, kuidas perenaise suust mängeldes kõnekäände voolas. Muide oli temal ja pr. Cottard'il küllalt tervet mõistust, mida mõnedel lihtsatel inimestel esineb, hoidumaks avaldamast arvamust või teesklemast imetlust muusika puhul, mille kohta nad koju jõudes teineteisele tunnistasid, et nad sellest niisama vähe aru saavad kui hr. Biche'i maalidest. Et publik tajub võlu, graatsiat ja looduse vorme ainult aegapidi assimileeritud kunstikaanonite kaudu ja et originaalne kunstnik alustab nende kaanonite purustamisest, siis ei leidnud hr. ja pr. Cottard, kes selles asjas täielikult publikut kajastasid, ei Vinteuil' sonaadis ega maalija portreedes seda, mis nende jaoks muusika harmooniat ja maalikunsti ilu kehastas. Neile tundus, et kui pianist sonaati mängib, kõlab klaveril huupi noote, sest tõepoolest ei ühendanud üksikhelisid vormid, millega nad olid harjunud, ja et maalija paneb lõuendile huupi värve. Kui nad tema pildidel mõne vormi ära tundsidki, leidsid nad selle olevat rohmaka, vulgariseeritud (see tähendab ilma jäetud selle kunstikoolkonna elegantsist, kelle pilgu läbi nad isegi tänaval elusaid inimesi vaatasid) ja võltsi, nagu poleks hr. Biche teadnud, kuidas õlg õieti välja näeb ja et naiste juuksed ei ole lillakasroosad.

Prantsuse keelest tõlkinud
LEILI-MARIA KASK

Jurate ja Kastytis

Ju päike ammu õhtuteel.
 Kastytis, aeg on koju minna!
 Sind ema ikka ootab veel
 ja kärsituses vaatab sinna,
 kus õõtsub, hõljub merevoog
 ja purjeis mängleb tuulehoog.

Kuid Kastytist
 ei saa siit vist
 miski ära meelitada —
 kinke andmast veed ei tõrgu,
 kui ta merre heidab võrgu.
 Mõte kuid käib kauget rada.

Nii hilju laine hällib all
 ja kõrgel vilgub tähekesi,
 kui äkki lõhkeb merevall —
 Juratet kaunist kannab vesi;
 kui keerlev vaht on valge ta
 ja piht on laineist painduvam.

— Oi, Kastytis,
 mis sind liitis
 merega, mis pole sinu?
 Miks su võrgus on mu kalad?
 Kõik, mis näed, kõik veed ja alad,
 merekuningriik — on minu!

Kastytisel jäi kindlaks meel,
 ei mehesüda löönud araks,
 ei peljanud ta ohtu teel,
 vaid tundis endas jõudu varaks;
 ta aerudele surus siis
 ja paadi otsejoones viis.

Kui Jurate
 peatas vaate
 kartmatul, kes ohtu tikkus,
 unus ülevus ja karmus,
 päritolu jumalikkus —
 ja ta maa poega armus.

Nii äkki tõusnud tuulehoost
end meri häirituna tundis;
Jurate — jumalate soost —
vist taeva hämmastuma sundis:
Kastytist hellalt embas seal
ja armunult tal paitas pead.

Kirgavatest
unelmatest
õnnejoov on mehepojas!
Ning Jurate istub kõrval
ja ta silmi suudleb õrnalt —
merevaigust lossikojas...

Kuid karm Perkunas raevukaks
sai, näinud taevast ajapikku,
et puudutada inimlaps
Juratet julges jumalikku;
ta võimsad välgunooled tõi
ja vaigulossi rusuks löi.

Ning Kastytist
mereriigist
kaskis lainekiigel kanda
sinna, kus on männid kiiva —
Palangasse, luiteliiva,
surmasuudlus suule anda.

Oo kuulata, kui õhtu käes,
kui laine tuhisedes tuiskab
ning sügaviku salaväel
ju vaigukilde randa puistab, —
seal valkjas vines kuulda võib,
kuis kostab kaeblik nutt ja oig.

Ei seal nutmast,
ei seal kurtmast
õnnetu Jurate väsi —
ikka meeles tal Kastytis
ja et lossi põrmuks niitis
jumalate nuhtlev käsi.

Nüüd leedutaril kaelakees
on merevaik, kui tuleb randa,
kuldkilde kaunilt kalli ees
ta valgel kaelal oskab kanda.
Kui aga laulu algab, siis
nii nukralt sujub armuviis.

Endas neidis
lembust leidis —
vaikib uneleval vaatel.

Kuid see arm, mis südant puutub,
rinnas tihti tormiks muutub —
sama võimsaks kui Juratel.

Leedu keelest tõlkinud MIHKEL LOODUS

MAIRONIS, kodanikunimega Jonas Mačiulis (2. XI 1862 — 28. VI 1932), on leedu suurimaid poeete, leedu uue luule rajajaid. Möödunud sajandi lõpuküm- nendeil kuulus ta leedu rahvusliku liikumise kodanlik-klerikaalsesse tiiva. Üld- rahvaliku tunnustuse võitis ta luuletuskoguga «Kevadhääled» (1895), milles kajastas rahvusliku vabastusliikumise ideid, ülistas leedu loodust. Tema luule on emotsionaalne, romantiliselt tunglev, klassikaliselt lihtne. Maironise poemidest on tuntumad «Noor Leedu» (1907) ja «Meie mured» (1920), ballaadidest aga «Jurate ja Kastytis» (1920), mille loomisele teda inspireeris legend noorest kalu- rist ja merejumala tütrest, jumalate loodud seadusi ja traditsioone trotsivast armastusest.

Vaimujõud

Kildmõtteid automatiseeritud süsteemidest

Teha töid majandusharude ning territoriaalsete organisatsioonide, koondiste ja ettevõtete planeerimise ja juhtimise automatiseeritud süsteemide loomiseks ja rakendamiseks, pidades silmas vajadust riikliku arvutuskeskuste võrgu ja meie maa ühtse automatiseeritud sidevõrgu baasil rajada üleriigiline informatsioonide kogumise ja töötlemise automatiseeritud süsteem rahvamajanduslikeks arvestusteks, rahvamajanduse planeerimiseks ja juhtimiseks.

NLKP XXIV kongressi direktiividest.

simene teaduslik-tehniline revolutsioon, mis algas XVIII ja XIX sajandil mehhaniseerimisega ja kestab praegu industrialiseerimisega, on toonud kaasa suuri muutusi nii majanduses kui ka sotsiaalses elukorralduses tervenisti. See revolutsioon haaras põhiliselt tootmissfääri. Revolutsiooni käigus on inimese lihasetöö asendunud masinate tööga, sest viimased annavad rohkem ja kvaliteetsemat toodangut. Elektrienergia kasutuselevõtmine võimaldas veelgi rohkem rakendada masinaid, eriti kohtades, mis asuvad energiaressursside asukohast kaugel. Transpordi ja side areng (rongid, lennukid, elektroonika) löid eeldused suure hulga inimeste omavaheliseks kontakteerumiseks mitte enam ühe maakonna piirides, vaid riikide ja isegi maailma mastaabis. Suurimaks ettevõtjaks on kujunenud riik. Veelgi enam, on tekkinud riikide majanduslikud ja sõjalised liidud.

Olgugi et esimene teaduslik-tehniline revolutsioon pole kogu maailmas veel kaugeltki lõppenud, on juba praegu lihaste energial tehtava töö osa kahanenud alla ühe protsendi sellest tööst, mida tehakse inimeste käsutuses olevate teiste energiaallikate kulul.

Esimeses teaduslik-tehnilises revolutsioonis oli valdavaks tootmise ekstsensiivne kasv. Käesolevaks ajaks on maailma arenenumad riigid (USA, NSVL, Jaapan, Prantsusmaa, Inglismaa, SFV jt.) edasise ekstsensiivse arengu võimalusi ammendamas, mida näitab sellesihiliste kapitalimahutuste efektiivsuse suhteline vähenemine. Selle nähtuse üheks põhjuseks on olemasolevate ressursside (tooraine, tööjõu, territooriumi, bio-keskkonna) traditsiooniliste võimaluste ammendamine. Teiseks kaasneb tootmise laiendamisega ligikaudu ruutvõrdeline informatsioonihulga kasv, mis on juba sellisel tasemel, et inimene ei ole enam suuteline informatsiooni endisel viisil töötleva ja juhtimise tarbeks mõtestama. Kolmandaks muudab aga tootmise mahu ja keerukuse suurenemine ikka ilmsemaks tema seosed teiste inimelu sfääridega: teaduse, haridussüs-

teemi, meditsiini, teenindussfääri ja kultuuriga. Need sageli «teisejärguliseks» peetud seosed avaldavad üha otsesemat tagasimõju tootmise efektiivsusele ning arengutempole. Informatsioonihulga kasv tootmises eneses, tootmisväliste seoste arvu ja nende osatähtsuse suurenemine seab majandustegevuse eelnevasse sõltuvusse senisest tunduvalt keerulise mate, süsteemset lähenemist eeldavate juhtimisülesannete lahendamise edukusest ja kiirusest. Ühesõnaga, on tekkinud vastuolu tootmise taseme ja selle võimaluste ära kasutamise vahel.

Võtme tootmise edasiseks intensiivseks arenguks annab teine teaduslik-tehniline revolutsioon, mis eeldab juhtimise automatiseerimist, mis seisneb informatsiooni masinaviisilises töötlemises, optimaalsete plaanivariantide leidmises, igapäevases ratsionaalses operatiivjuhtimises jne. — seda kõike töö progressiivse organiseerimise, kaasaegsete konstruktsioonide ja uusima tehnoloogia alusel ning integreeritult ülejäänud inimtegevusega.

Automatiseerimine vabastab inimesed nürist tööst ning nad võivad nii oma vaimsed kui ka füüsilised võimed pühendada loomingulisele tegevusele. Seda muidugi juhul, kui ühiskond on sellest huvitatud ja oskab avanevaid võimalusi ära kasutada. Automatiseerimine vabastab järkjärgult inimese vahetu täitja, registreerija ja reageerija kohustest — mehaanilisest tööst ja konkreetse masina orjamisest. Samal ajal lülitatakse aga inimene suurde impersonaalsesse masinsüsteemi. Need muutused kutsuvad esile mitmeid sotsiaalseid probleeme. Automatiseerimisel ilmnevatest sotsiaalsetest probleemidest õigeaegne arusaamine ning nende arengu arvestamine süsteemide loomisel on ühiskonna stabiilse arengu seisukohast väga oluline.

Automatiseeritud süsteemid * on inim-masinsüsteemid, milles inimestel ja masinatel on süsteemi eksisteerimise seisukohalt võrdne tähtsus. Nende süsteemide eksistents puudutab juba lähemal ajal ikka rohkem ja rohkem territooriume, inimesi, tööalasi, funktsioone ja emotsioone.

Meie vabariigis tegelevad automatiseeritud juhtimissüsteemide loomisega Ehitusministeeriumi, Autotranspordi, Liha- ja Piimatööstuse ning Kergetööstuse Ministeeriumide arvutuskeskused, arvutuskeskused Ekskavaatoritehases ja Pöögelmanni nim. Tehases. Intensiivselt tegeletakse automatiseeritud juhtimissüsteemide teoreetiliste küsimustega ENSV Teaduste Akadeemia Küberneetika Instituudis, Tartu Riiklikus Ülikoolis, Eesti Põllumajanduse Akadeemias, ENSV Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudis, Tallinna Polütehnilises Instituudis, NSVL TA Majandusmatemaatika Keskinstituudi Eesti filiaalis ja ENSV Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis. 1971. a. alguses oli vabariigis üldse 16 arvutuskeskust. Käesoleva viisaastaku kestel automatiseeritud juhtimissüsteemide võimsused vabariigis 5,5-kordistuvad. Varsti «väljuvad automatiseeritud süsteemid üksikute tehaste vära vaist». Juba järgmise viisaastaku teadmiste ja tehnika tase võimaldab asuda suurte inimühiskonna osade tegevuse automatiseerimisele.

Automatiseerimise all mõeldakse enam-vähem terviklike süsteemide loomist, kus maksimaalse (majandusliku, sõjalise või sotsiaalse) otstar-

* Mitte ära segada automaatsüsteemidega, mis on ainult masinsüsteemid ja kuuluvad automatiseeritud süsteemide koosseisu. Automaatsüsteemide arenguga muudub ka suurem osa automatiseeritud süsteeme automaatsüsteemideks, milles puudub inimese vahetu osavõtt. Inimeste hooleks jääb ainult nende süsteemide hooldamine, mis samuti võib toimuda automaatselt.

bekusega on üle viidud tehnilistele vahenditele arveldus- ja arvestustööd, juhtimine ning planeerimine. Põhilisteks tehnilisteks vahenditeks on elektronarvutid, nende juurde kuuluvad liseseadmed ja väikearvutustehnika vahendid. Esialgu on need arvutid

PIMEDAD, KURDID, KÄTETUD, JALUTUD, TUNDETUD

ja töötavad tehisajudena, mis kontakteeruvad väliskeskkonnaga ainult inimeste (spetsialistide) vahendusel. Kui arvutitele võib usaldada suure puhtarvutuslike ja loogiliste operatsioonide kogumiku, mis vabastab tööst hulga mitmesuguseid ametnikke, siis nende asemel on esialgu vaja rakendada peaaegu niisama suur hulk teise eriala spetsialiste — šifreerijaid, perforeerijaid ja operaatoreid, kes oma tööga hüvitavad arvutite esialgse ebatäiuse. Automatiseerimise efekt seisneb sel puhul mitte niivõrd informatsiooni töötlemise kulude vähenemises, kuivõrd samade kulutustega operatiivsema ja mitmekülgsema informatsiooni saamises juhitavast objektist, selle täiuslikumas analüüsis ning paremate otsustusvariantide leidmises.

Teadlaste ja inseneride töö tulemusel saavad arvutid pikapeale nägi- jaiks, kuuljaiks, neile pannakse külge käed-andurid, nad ühendatakse omavahel ja süsteemi kõikide osadega nõnda, et nad tajuksid süsteemis toimuvaid muutusi. Arvutite täiustamisel kaovad järk-järgult ka need spetsialistid-vahendajad, keda arvutid ise olid oma ebatäiusega tinginud.

Nii see, et automatiseerimise tulemusel kaob vajadus mõnede inimtöö liikide järele, kui ka see, et tekib uute ajutiste spetsiaalsuste vajadus, tingib nõude vastavate töötajate kategooriate mobiilseks ümberkvalifitseerimiseks. Taoliste muudatuste ajajärgul, võrreldes eelmise perioodiga, on oluline erinevus. Kui eelneval, suhteliselt stabiilsel perioodil oli sotsiaalse keskkonna ja üksikinimese elujõulisuse peamiseks garantiiks nende kinnipidamine aegade jooksul kujunenud traditsioonidest, siis edaspidi osutuvad elujõulisemaks just need sotsiaalsed keskkonnad ja inimesed, kes on võimelised kõige kiiremini kohanema uute tingimustega. Automatiseerimise ajajärgul rakendatakse uut ja loobutakse vanast isegi mitu korda ühe põlvkonna vältel. Teadmiste kiire uuenemine muudab traditsioonilise «õppimise eluks» «õppimiseks kogu elu jooksul». Juba praegu keelduvad nii mõnedki Ameerika Ühendriikide kvalifitseeritud insenerid sõitmast teistesse riikidesse, sest isegi Euroopa arenenumate kapitalistlike maade firmades töötades jäävad nad oma teadmiste kasvu poolest tunduvalt maha USA-sse jäänud kolleegidest, ja hiljem, pöördu- des kodumaale tagasi, on neil juba raske head töökohta saada.

Teisiti öeldes, automatiseeritud juhtimissüsteemide tähtsaimaks tuumaks — tooraineks ja toodanguks — on

INFORMATSIOON,

mis iseloomustab juhitava objekti olukorda süsteemis, selles toimuvaid muutusi, mille alusel töötatakse välja käsud eesmärgipäraseks juhtimiseks ja uued eesmärgid (plaanid) süsteemi arenemiseks. Informatsiooni, ükskõik mis kujul ta ka ei avalduks, võib vaadelda kui k a u p a. See

kaup on spetsiifiline, sest teda võib kasutada mitmekordselt ja erinevate tarbijate poolt, ilma et tema tarbimisväärtus sellest muutuks. Põhimõtteliselt võib informatsiooni töödelda objektist hoopis kaugemate vahemaade tagant, kui seda saab teha ükskõik missuguse teise kaubatootmise puhul. Ainult aeg võib informatsiooni ebaaktuaalseks muuta. Informatsiooni võib aga säilitada mälus nii kogemusliku kui ka ajaloolise väärtusena süsteemi arengu ja dünaamika uurimiseks, futuroloogiliste otsuste tegemisel, uute eesmärkide püstitamiseks. Tehnika ajalugu ja ajalooline sotsioloogia hakkavad tehnika, kultuuri ja ühiskonna ajaloo süsteemipäraselt selgituselt üle minema katsetele tuleviku teaduslikuks ettenägemiseks.

Teisest küljest: peegeldades üksiku tööpingi, tsehhi, tehase, majandusharu või terve riigi reaalset olukorda, muutub informatsioon kõrvuti tootmisvahendite ja tootjatega tootlike jõudude arenemise üheks otsustavamaks teguriks. * Ega ilmaasjata ole viimasel ajal püütud hinnata riikide olemasolevat ja potentsiaalset arenemistaset nende käsutuses oleva ja kasutatava informatsioonihulga ning selle kvaliteedi järgi. Mida täpsemat ja kõikehõlmavamalt informatsiooni omatakse, seda suuremad on riigi arengu võimalused nii majanduslikus, teaduslikus kui ka sotsiaalses sfääris.

Informatsioonivaeguse olukorras on riik nagu pime, kes ei saa kasutada nägijate abi. Pimeda edasimineku lõpeb tihti vastu posti jooksmisega. Automatiseerimise käigus saab riik ikka rohkem ja rohkem informatsiooni, saab ikka rohkem nägijaks. Automatiseeritud süsteemide võrkude läbi, milles on integreeritud kogu ühiskonna informatsioon, hakkab riik rohkem nägema ja on võimeline võrratult paremini ette planeerima oma järgmisi samme ning ette nägema nende sammude tagajärgi. Ta on võimeline tegema otsuseid isegi üksikinimese kohta ning jälgima selle inimese reaktsioone käskudele ja korraldustele. Seetõttu püüavad reaktsioonilise ühiskonna monopolistlikud jõud saada informatsiooni tarbimist ainult enda kätte (USA totaalsed spionaaži- ja nuhkimis-süsteemid). Vastavalt töödeldud ja suunatud informatsioon on suurepärane vahend nii sotsiaalseks kui ka psühholoogiliseks manipuleerimiseks.

Seetõttu puudutab informatsiooni omamine ja kasutamine enamiku inimeste eksistentsi, ja seetõttu tekibki antagonistlike ja üksteist välistavate põhihuvidega sotsiaalsete kihtidega ühiskondades võitlus ühiskonna demokraatlike ja reaktsiooniliste jõudude vahel informatsiooni võrdväarse kättesaadavuse eest ühiskonna kõigi liikmete tarvis. Taoline võitlus on välistatud ainult lõplikult võitnud kommunistliku ühiskonna tingimustes, kus puuduvad objektiivsed põhjused informatsiooni monopoliseerimiseks. Kui püüda endale ette kujutada tulevikku, kus töötavad üleriigilised automatiseeritud süsteemid, siis peaks olema tehniliselt võimalik igale riigi kodanikule garanteerida kogu selle informatsiooni saamist, mis on vajalik kas tema teaduslikuks tööks, isikliku elusuuna

* Informatsiooni osatähtsuse tõusu võib märgata ka veel toodete tarbimisväärtuse kujunemisel. Võrreldes näiteks kahte pesupesemismasinat. Nende mõlemi tootmiseks on läinud ühepalju materjali, arvatavasti ka ühepalju elektrienergiat ja ühepalju inimtööjõudu. Ometi on üks masinatest töökindlam, ilusam, kergendab rohkem perenaise tööd kui teine — esimese tarbimisväärtus on suurem. Kõik seletub esimese masina konstruktsiooniga või teiste sõnadega, temasse talletatud inserimõtte (informatsiooni!) hulga ja kvaliteediga.

määramiseks või teadlikuks osavõtuks ühiskonna arengusuundade määramisel. Praegusajani determineerivad selle, kas iga kodanik võib oma informatsioonivajaduse ise määrata, siiski kehtivad sotsiaalsed suhted ja süsteemid.

Tähtsuset pole ka asjaolu, kas ühiskond on õpetanud oma liikmeid informatsiooni iseseisvalt kasutama, kas neil üldse tekib vajadus informatsiooni järele, kas inimesi on lapseeas peale õpetatud oma peaga mõtlema. Vastuse nendele küsimustele võib leida juba praegustest kooli- ja haridussüsteemidest.

Automatiseeritud juhtimisele üleminek tähendab juhtimisobjektist ja selle juhtimissüsteemist formaliseeritud mudeli olemasolu.

MUDELID

peegeldavad reaalsete süsteemide huvipakkuvaid külgi objekti uurimise või mõjutamise seisukohast. Kui luuakse päris suured territoriaalsed automatiseeritud süsteemid, näiteks mitme majandusharu vahel ja kui need süsteemid hõlmavad suure osa elanikkonnast, siis peavad mudelid olema väga täiuslikud, et nende alusel saaks mõistlikke otsuseid teha. Näiteks peaks kaubandussüsteemi mudel sisaldama andmeid kaubatootjate võimsusest, nende ümberkohanemise võimest tarbijate ostuüldusest, nende kultuuritasemest, rahvuslikust iseärasusest, väärtussüsteemidest, konkureerivatest teenindustevõtetest, transpordisüsteemist, tervishoiusüsteemist, kodukäsitööst, rahvusvahelisest olukorrast jne. Selleks, et kõiki niisuguseid tegureid arvestavaid mudeleid koostada, on vaja paljude asjatundlike inimeste ühist tööd. Eelkõige on vaja suurte süsteemide spetsialiste-süsteemiurijaid, kellele sekundeeriks kitsamate erialade esindajad. Automatiseeritud süsteemi masinosa spetsialistideks on harilikud operatsionalistid, matemaatikud, elektroonikud, sideinsenerid, automaatikud, telemehaanikud, füüsikud, keemikud, programmeerijad, operaatorid jt. Kogu ühiskonna totaalset mudelit ei olegi võimalik koostada, kuna ühiskond on oma mitmekesisuses ammendamatu. Võib proovida mudelleerida ühiskonna üksikuid olulisi löike või külgi sel määral, nagu seda võimaldavad ühiskonna kasutuses olevad teadmised ja olemasolevate arvutite võimsused.

Praegu on need võimsused veel ebapiisavad suurte, väga keeruliste ülesannete lahendamiseks. Ent täiesti reaalne oleks olnud juba kas või 1970. aastal prognoosida näiteks konjaki ja šampuse tarbimist ja seda, missugune elanikekiht jätkab nende ostmist isegi kolmekordse hinnatõusu puhul, missugune läheb üle puskariajamisele, missugune eelistab juua rohkem kuiva veini ja missugune muutub päris karsklaseks...

Mudelite peal on võimalik otsida kavatsetavate muudatuste arvatavaid tagajärgi enne nende muudatuste tegelikku toimumist elus ja vältida seega neid muudatusi, mis viivad ebasoovitavatele tagajärgedele. Mudel reageerib kiiremini kui originaal, ta elab kõhkluste ajajärgu kiiremini üle.

Automatiseeritud juhtimissüsteemide loomine elektronarvutite baasil eeldab kindlaid mängureegleid. Mängureeglid tähendavad kindla-piiriliste tingimuste (käitumisreeglite) olemasolu. Selleks et neid saaks arvestada, peavad need reeglid olema avalikult formuleeritud. Mängureeglid kuuluvad mudelisse. On loomulik, et mudel ise võib täieneda või

et teda aja jooksul täiendatakse. Automatiseeritud juhtimissüsteemide puhul ei saa aga mängureeglid sõltuda inimeste subjektiivsetest kalduvustest, tujudest, sümpaatiatest või antipaatiatest. Kindlate mängureeglite väljatöötamine, nende range formuleerimine ja avalikustamine loob nende reeglitega kokkupuutuvatele inimestele võimaluse teadlikult planeerida oma käitumist vastavalt kujunenud olukordadele.

See on oluline tegur, mis lubab optimistlikult rääkida ühiskonna edaspidisest demokratiseerimisest.

KEDA ASENDAB ARVUTI?

Automatiseerimisega kaovad ära mõned liiki vaimsed tööd. Eelkõige puudutab automatiseerimine neid töötajaid, kelle töö toimub rangete ettekirjutuste järgi. Nendeks töötajateks on iga liiki ametnikud. Ametniku töö antakse üle arvutile, kes teeb seda «ja»-«ei»-«või» keeles. Kui on võimalik programmeerida inimesi, siis veelgi lihtsam on programmeerida arvuteid.

On loomulik et selline tööfunktsioonide üleandmine ei toimu korrapealt, vaid analoogiliselt ekskavaatorite ja traktorite rakendamisega. On ju veel tänapäevalgi säilinud labidamehi — unikaalsetel töödel oma kapsamaal või kohtades kus pinnas on suurte masinate tööks mäda.

Teine osa inimesi keda automatiseerimine küll puudutab aga esialgu ei asenda, on administraatorid, kelle intuiitvne juhtimismaneer asendatakse järk-järgult industriaalse formaalloomilise maneeriga. Selleks antakse administraatoritele, vastavalt nende ametkohtadele, kätte näitajad, mille normisoleku eest nad peavad vastutama, ja küllaldane informatsioon intuiitvseteks otsusteks ja isegi otsustusvariandid, mil viisil objekti näitajaid etteantud piirides hoida. Administraatorite hulk väheneb võrdeliselt arvutite tehniliste võimaluste kasvuga, s. o. administraatorite otsustuste formaliseerimisega arvutite tarvis ja täiuslikumate automaatsüsteemide rakendamisega. Üleminekuperioodid on tõenäone ühest küljest administraatorite töö loominguks muutumine, teisest küljest aga nende «hammasratastamine» suurte elektronarvutite võrgus, samuti nagu töölised on praegu hammasratastunud konveiersüsteemides.

Administraatorite töö loominguiline osa puudutab uue avastamistemale nüüd kättesaadavas operatiivinformatsioonis, selle alusel uute formaalloomiliste otsusevariantide loomist ja seoses sellega iseenda töö hulga koondamist.

Automatiseerimisele nagu mehhaniseerimiselegi kaasneb teatud töötajate spetsialiseerumine. Põhiliselt puutub see neisse, kes jäävad tööle automatiseeritud inim-masinsüsteemi ja kellel pole kalduvusi iseseisvaks loominguks tööks. Töötaja, kes seni oli aheldatud ainult ühe masina või mehhanismi külge, muutub vastupidiselt laialt levinenud arvamusele just mobiilseks seeläbi, et uued ametikohad eeldavad lihtsaid operatsioone, mis on igaühele kergesti omandatavad. Muidugi eeldab iga süsteem nendelt töötajatelt vastavat üldhariduslikku ja kultuurilist taset. Kasvab süsteemi teenindavate spetsialistide osatähtsus. Mehhaniseerimise ja industrialiseerimise ajajärgul moodustasid taolised spetsialistid 6—10% töötajate arvust. Automatiseerimise etapil kasvab nende osatähtsus 50—60 protsendini. Nii nagu kasvab masina teeninda-

jate osatähtsus masinsüsteemis töötajate üldarvus, ilmneb praegu kogu ühiskonnas teenindusala töötajate osatähtsuse kasv töötajate üldarvus.

Automatiseerimise käigus on tõenäone juhtimissüsteemi vaheastmete koondamine. Ühe tootmisharu astmetest — ministerium, valitsus, koon-dis, ettevõtte — võiks näiteks ära jääda valitsus. See on võimalik eel-kõige läbimõelduma ja operatiivselt kättesaadavama informatsiooni ole-masolu ning koondistele ja ettevõtetele laiemal iseregulatsiooni süsteemi võimaldamisega, mis ei nõuaks «lapsehoidja — beebi» vahekordi.

Omaette sotsiaalseks probleemiks töötavad üleminekuperioodil kuju-neda automatiseerimise ebaühtlusest tingitud erinevused töö organiseer-imises. Mis siis juhtub, kui kahest kõrvuti seisvast tehasest on üks juba automatiseeritud, teine mitte? Kumbas on inimestel parem töö-tada? Missuguse tehase missuguse vastu on inimesed nõus ümber vahe-tama? Automatiseerimise ebaühtlusest tingitud lisaprobleemid nõuavad tähelepanelikku suhtumist ja veel põhjalikke uurimisi.

KES LOOB SÜSTEEMI

Nagu öeldud, on automatiseeritud süsteemid inim-masinsüsteemid. Seepärast peaksid süsteemi loovate paljude tehniliste erialade esindajate kõrval täie hääleõigusega seisma ka «inimeseteaduste» spetsialistid — psühholoogid, sotsiaalpsühholoogid, sotsioloogid, hügieenikud, arstid, semiootikud ning teised humanitaarteaduste esindajad. Võib arvata, et nende osavõtuta ei hakka loodavad süsteemid tööle või töötavad kaht-lase kasuteguriga. Insenerid võivad luua tehniliselt täiesti korrektse süs-teemi, humanitaaralade spetsialistid peavad aga hoolitsema selle eest, et see süsteem oleks inimestele vastuvõetav ja nendega koostööks võime-line. Probleem seisneb masinsüsteemi «humaansuses» üldse, temasse spetsialistide poolt «projekteeritud» humaansuse määras.

Automatiseeritud süsteemid peaksid inimeste tööd kergendama, võib aga juhtuda vastupidi, s. t., et hiljem osutub primaarseks täiuslik masin-süsteem, mida just inimesed peavad orjama. See teine külg paneb auto-matiseeritud süsteemi loojatele, teadlastele ja inseneridele, suure s o t -siaalse vastutuse.

Erinevalt eelnevate perioodide spetsialistidele omasest empiirilisest teadmiste pagasist hakkab uuemal ajal tekkima vajadus üldteoreetiliste teadmiste järele. Viimast on intuiitiivselt juba tunnetatud ja seda ten-dentsi illustreerivad kujukalt ülikoolides laekunud vastuvõtuavaldused. Nii tehnika- kui ka humanitaaralade spetsialistide kvalifikatsioon tõuseb ainult koos üldharidusliku haridustaseme ja kultuuritaseme tõusuga. Selle kaudu on teine teaduslik-tehniline revolutsioon otseselt seotud ka arvatava uue kultuuri-revolutsiooniga või vähemalt tema uue etapiga.

Nii saab üldtendentsiks töötajate ületulek tootmissfäärist mittetoot-likku sfääri, kus avanevad suuremad võimalused loominguliseks tööks. Tootmissfääris endas kasvab tootmise ettevalmistamise, projekteerimise ja uurimistöö osakaal. See ilmneb insener-tehnilise kaadri arvu kasvus. Kui käesoleval ajal võib arenenumates maades (NSV Liit ja USA) inse-ner-tehniliste töötajate arvuks fikseerida umbes 10—15 protsenti töös-tuses töötajate üldarvust, siis 1980. aastaks tehtud prognooside kohaselt on see 50—60 protsenti.

Tõenäoliselt ongi inimeste juurdevool teaduse ja kunsti aladele tehni-

lise progressi kõige olulisem tagajärg, sest teadus ja kunst on inimeste loominguilise tegevuse viljakaim ala. Kuigi neil aladel ei looda vahetult tarbimisväärtusi, on nad tootlike jõudude arengu ja laiendatud taastootmise tingimusteks.

Seejuures võivad olulised muutused toimuda ka haritlaste seas. Nende kasutuses oleva informatsioonihulga suurenemine ja vajadus erinevaid näitajaid omavahel võrrelda, sidestada ja mõtestada tingib haritlaste tesauruse suurenemise. Haritlaste vaba aeg kattub järjest rohkem sundajaga, mis vastastikku mõjutades kutsub esile teadmiste laviinse arengu. Ühiskondlike protsesside tunnetamise poolest on haritlased teistega võrreldes eelisolukorras. Seniajani haritlane üksnes teadis, kuidas ühiskonda paremaks teha. Automatiseeritud juhtimissüsteemid aga on vahendid, millega ta oma põhimõtteid saab järele proovida, tõestada ja realiseerida. Seejuures ei pruugi haritlane ise juht olla. Juhtideks peavad olema eriettevalmistuse saanud inimesed, kes töötavad automatiseeritud süsteemis. Automatiseeritud juhtimissüsteemide loomine võib soodsalt mõjuda haritlaste sotsiaalsele integreerumisele. Sisuliselt võivad integreeruda kõikide nende teadusharude esindajad, kes on haaratud kaasa uute süsteemide loomisel. Kuna uute ideede levik teaduses on internatsionaalne, siis võib toimuda ka haritlaste integreerumine maailma masstaabis. See on suuresti sõltuv võistlevate sotsiaalsete süsteemide ja riikide konfliktistmest.

Teadlaste ja inseneride integreerumine kunsti-, kirjanduse-, teatri- rahvaga jt. on võimalik vastastikuste sidemete tihendamise ning üksteise eesmärkidest ja probleemidest arusaamise puhul.

KATASTROOFID

Automatiseeritud süsteemid võivad ühiskonna või tema osad viia katastroofideni. Inimesi, kes jäävad süsteemi, spetsialiseeritakse üha kitsamalt, umbes nii, nagu kaasaegsete tehaste töölisi, kelle ülesandeks on jäänud kangidele, hoobadele, nuppudele vajutamine, paremal juhul silmade ees tulemus, aga teadmatust sellest, mis nuppude taga toimub. Kitsas spetsialiseerumine tekitab inimestes abituse nendel juhtudel, kus rikutakse harjumuspärasest stereotüüpset olukorda. Näiteks eelmisel aastal New Yorgis elektrienergiaga varustamise häirete puhul ei tekitanud nii palju pahandusi see, et inimesed pidid istuma pimedas või minema jalgsi üheksakümne üheksandale korrusele, kui see, et töö katkes ka automatiseeritud süsteemides. Suleti suured ja väikesed toiduainete-kauplused, sööklad, restoranid jt. inimeste esmaste tarvete rahuldamise asutused, mille funktsioneerimine polnud mõeldav arvutite vahendusega. Põhjus oli selles, et nende asutuste töötajate funktsioonidesse ja väljaõppesse ei kuulunud käsitsitöö, millega meie siin nii väga veel harjunud oleme.

Süsteemi rivist väljalangemist võib põhjustada mitte ainult arvutite elektrienergiaga varustamise katkemine, vaid ka süsteemis töötavate inimeste suhtumine sellesse süsteemi. Inimeste kiire vaheldumine, süsteemi autorite lahkumine (suured süsteemid on aga unikaalsed), varjatud tööseisakud (streigid) võivad esile kutsuda seda suuremaid sotsiaalseid katastroofe, mida rohkem inimesi süsteem haarab või kaudseltki mõjutab. Mõningates maades on seda potentsiaalset hädaohtu tunnetatud ja püü-

tud automatiseeritud süsteemi spetsialiste palgaga üles osta. Mittetäielike andmete alusel on süsteemispetsialistide palk mõnes USA firmas kaks-kolm korda suurem sama järgu tootmisinseneri palgast. Meie maal on automatiseeritud juhtimissüsteemide töökindlus rajatud mitte palgale, vaid inimeste teadlikkusele. Kas ainuüksi sellest on küllalt või on vaja arvestada ka veel midagi muud, näiteks prestiižifaktorit, näitab juba lähim tulevik.

ARENG KESTAB

Küsimus, kes loob automatiseeritud juhtimissüsteeme, on põhimõttelise tähtsusega. Oma olemuselt on uusi süsteeme kutsutud looma teadlased, kelle ideid rakendavad eriharidusega poolteadlased-poolinsenerid — süsteemispetsialistid, niisugused inimesed, kes oleksid võimelised olemasolevatest süsteemidest abstraheruma ja tuletama uusi süsteeme, kellel poleks kahju olemasolevatest süsteemidest lahti öelda ja kellel poleks eelarvamusi uute ideede rakendamisel. Inseneriloogika seisukohast tuleks luua uued süsteemid võimalikult suure kasuteguriga — saada kõige otsemat teed kaudu objektist ainult õiget informatsiooni, kasutades selle informatsiooni töötlemiseks rängeid analüüsimeetodeid, töötada välja ainult eesmärgile vastavaid käske, arvestades seejuures eelnevate kasutatütmiste kogemusi.

Sisuliselt on see võitlus uue eest. See uus nõuab ohvreid. Otsesteks ohvriteks on ametnikud ja administraatorid, kelle tööfunktsioonid kas kaotatakse või muudetakse. Võib juhtuda samuti nagu esimese teaduslik-tehnilise revolutsiooni ajal — oma hädade põhjusteks pidasid töölised uusi masinaid ja hakkasid neid stiihiliselt purustama. Automatiseeritud juhtimissüsteemi puhul võib toimuda midagi analoogilist. Töökoha kaotuse kartusest meeletehetele viidud ametnikud hakkavad kunstlikult takistama uue süsteemi loomist. Kõige tavalisem takistamisviis on informatsiooni salastamine või peitmine nende poolt, kelle töö- ja otsustamisfunktsioone uurivad süsteemispetsialistid.

Samuti võivad tahtlikult saata arvutisse valeandmeid need, kes juba uues inim-masinsüsteemis töötavad, selleks et diskrediteerida uut süsteemi kõigepealt kõrgema juhtkonna silmis, kes andis nõusoleku automatiseerimiseks. Küllalt ohtlikuks võib kujuneda näiliste automatiseeritud süsteemide loomine. Sel puhul luuakse uus süsteem vana teisenäina, milles iga ametnik kindlalt säilitab oma senised harjumuspäraseid funktsioonid, automatiseeritud süsteemi autoriteet võib neile kujuneda aga pikaajaliseks kaitsekilbiks. Hädaoht seisneb siin vana süsteemi konservatiivsuse säilitamises progressiivsuse sildi all ja progressiivse blokeerimises. Näilised automatiseeritud süsteemid tekivad olukordades, kus süsteeme loovad need inimesed, kes ise jäävad edaspidi sellesse süsteemi tööle. Sel puhul on loodavas süsteemis optimiseeritud vaid seal töötavate inimeste mugavused. Inimene on võimeline välja mõtlema veel teisi võitlusmooduseid oma *status quo* säilitamiseks.

Automatiseerimine toob kaasa olulisi muutusi sotsiaalsetes kihtides. Ametnikke ja administraatoreid jääb vähemaks, nad töölistuvad funktsionaalselt. Teadlaste ideed leiavad hea vastuvõtu süsteemispetsialistide hulgas. Kuid süsteemi projekteerimise mitmekihilisusest ja suhtelisest pikaajalisusest tingituna etendavad need spetsialistid ka dempferi (summutaja) osa liiga kiiresti genereeritavatele uutele ideedele, mille ots-

tarbekus pole mudelite peal järele proovitud ja mille juurutamispind on puudulikult ette valmistatud. Selle ettevalmistuse hulka kuulub kõige muu hulgas ka süsteemis paiknevate inimeste psühholoogiline ümberorienteerimine. Ümberorienteerimise kestus ei ole mõõdetav üksikute päevadega, vaid nädalate, kuude ja aastatega. Ettevalmistus kestab seda kauem, mida rohkem inimesi muudatusteks ette valmistada tuleb. Automatiseeritud juhtimissüsteem ise kõigi oma loendamatu vastastikuste sidemetega ja mitmekihilisusega on oma olemuselt konservatiivne ega võta vastu midagi uut, seda olemasoleva süsteemi osadega pedantselt sidestamata. Süsteem ise tingib operatiivsete ja konservatiivsete jõudude uue tasakaalu.

Automatiseeritud süsteemi masinosa töötab tähenärijalikult täpselt. Selles suhtes on ta hullem kui tuhat bürokraati kokku. Vahe on arvata-vasti ainult erinevate süsteemide potentsiaalsetes võimetes. Kui bürokraat on võimeline korraga kaalumisele võtma maksimaalselt kümme-kond otsustusvarianti, siis arvutisse võib panna neid variante sadu, tuhandeid, miljoneid. Oskaks neid vaid üles leida!

Ent ka automatiseeritud süsteemi korral tuleb arvestada valede otsustuste võimalikkusega. Valede otsustuste avastamiseks ja kõrvaldamiseks peab töötama efektiivne tagasisidekanal. Üheks garantiiks on süsteemi mudel ise oma arvukate sisemiste sidemetega. Mudeli õigsuse korral selguvad süsteemi puudused. Kui aga mudel on vale? Ka siin ilmnevad vead mudeli kasutamise tagajärgedes. Nagu juba eespool öeldud, proovitakse mudelil enne tema juurutamist ühiskonda kõikvõimalikud piirsituatsioonid läbi.

Muidugi ei välista eelnimetatu ka ühiskondliku arvamuse mõju tagasisidena. Kriitika tagasisidena võib automatiseeritud juhtimissüsteemide puhul isegi rohkem mõjule pääseda, sest vähenevad psüühilised barjäärid. Süsteemi võib kritiseerida — see ei vihastu, ei vallanda kritiseerijat. Kuna automatiseeritud süsteem on kollektiivne looming, siis ei puuduta kriitika otseselt ühtegi tema loojaist või õigemini puudutab igäüht võrdväärselt, nii et üksik end üldise silmis alandatuna ei tunne. Kollektiivi pihta suunatud kriitika mõjub tema prestiižile, oma au eest on aga iga uue loojad hingega väljas.

Seepärast ongi automatiseeritud süsteeme kõige hõlpsam luua kindlate mängureeglitega, s. t. majanduse, ühiskondliku ning demokraatliku elukorralduse ratsionaalselt põhjendatud kriteeriume arvestavas ühiskonnas. Automatiseerimine eeldab optimaalsete lahenduste leidmist paljude võimaluste hulgast. Organisatsiooniliselt on automatiseerimist kõige kergem läbi viia tsentraliseeritud juhtimisega ühiskonnas — riigikapitalistlikus või sotsialistlikus. Siinjuures peab tähelepanu juhtima kapitalistliku ja sotsialistliku süsteemi erinevale sihifunktsioonile, mida ka automatiseeritud süsteemid peavad järgima. Esimestes on peamine laiendatud taastootmine ja kasum, kusjuures inimest ja tema vajadusi vaadeldakse vahendina. Teises on peamine ühiskonna kõigi liikmete kui isiksuste arendamine ja nende vajaduste rahuldamine tootmise läbi.

Ka kontsentreeritud monopolide puhul on automatiseeritud süsteemid võimalikud — monopolisestest süsteemidena. Üksikutele väikestele ettevõtetele ei ole unikaalsete süsteemide loomine harilikult jõukohane. Uued süsteemid elavad formaalloomika maailmas. Seal, kus selline loogika on nõrgalt arenenud ja otsustused sõltuvad üksikute inimeste tujudest või emotsioonidest, pole automatiseeritud süsteemidega midagi peale hakata.

Automatiseerimise puhul langeb ära bürokraatiale iseloomulik «informatsiooniline nõiaring». Elektronarvutid annavad välja töödeldud informatsiooni nii, nagu see on. Neil puuduvad emotsioonid, et ilustada andmeid oma eksistentsi huvides. Veelgi enam: andmete omavahelise vastandamisega (loogilise kontrolliga) eristavad nad õiged andmed valedest. Valed andmed pörkavad vastu raudse loogika müüri ja need heidetakse kõrvale. Langeb ära ka andmete ühekülgne serverimine. Objekti olukorda iseloomustatakse andmete kompleksiga, mis on nomenklatuuriselt stabiilne. Süsteemis väljatöötatavad käsud ja korraldused baseeruvad seetõttu objekti tegelikul olukorral.

Automatiseeritud juhtimissüsteem toimib avalikustatud käitumisreegleid arvestava vahekohtunikuna, kelle käe läbi valemängija kindlalt karistatud saab.

Avalik arvamus automatiseeritud süsteemidest realiseerub endiselt olemasolevate kommunikatsioonikanalite kaudu ja annab avalikkusele võimaluse avaldada oma arvamusi süsteemispetsialistide töö sotsiaalsete tagajärgede kohta.

*

Automatiseeritud süsteemide arendamine töötab lahendada inimese ja masina vastuolu, vabastades inimese masina otsesest teenimisest, kusjuures kerkivad aga esile uued sotsiaalsed probleemid: informatsiooni väärtuse tõus, uut laadi sotsiaalne hierarhia, haridussüsteem jne. Paljusid võimalikke sotsiaalseid mõjusid on praegu raske isegi ette näha, ent automatiseerimisega kaasaskäivaid sotsiaalseid probleeme on juba praegu vaja põhjalikult analüüsida, et tulevikus mitte seista otsustusvõimetult mingi halvasti üllatava tõsiasja ees.

Automatiseeritud juhtimissüsteemide loomine on oma olemuselt sügavalt inimlik tegevus. Kuid teatud tingimustel võivad need süsteemid olla ka inimvaenulikud. Inimestel ei ole ükskõik, kas automatiseeritud süsteemid viivad kogu ühiskonna demokraatiale ja progressile või teenivad nad kitsa kildkonna huve.

Haritlastele on automatiseeritud süsteemide loomisega antud võimalus kasutada oma vaimujõudu. Kas nad on selleks valmis?

Kirjanduskriitilise mõtte liikumisi 1917 – 1940

astail 1917—1923 oli kriitika üldilme subjektiivne ja poleemiline. Tingitud oli see mitmetest asjaoludest: paljude kirjanike ja arvustajate maailmavaatelisest heitlikkusest, mis omakorda sõltus tormilistest ajasündmustest; kirjanduse, eeskätt luule sisu ja vormi järsust muutumisest, mis põhjustas mittemõistmist konservatiivse maitsega arvustajate seas; modernistliku laadiga teoste suhtelisest rohkusest (mille käsitlemine kriitikas on paratamatult subjektiivsem); ajajärgule omasest rühmituste ja sõpruskondade kiirest moodustumisest-lagunemisest, mis tõi kaasa ka isiklikkust, tahtlikku erapoolikust; sellest, et kriitikat kirjutasid valdavalt kirjanikud, kuna arvustajaid esindas peaaegu ainult vanem generatsioon, kelle seisukohad ja hinnangud uuema kirjanduse analüüsimiseks ebapiisava ettevalmistuse tõttu ei olnud enam pädevad. Kirjanike aktiivsus arvustamisel tõi positiivse nähtusena kaasa kriitika žanrirohke, stiililise erkuse, üldse — ilukirjanduse-läheduse.

Etapi algusaastail keerdus kriitika eeskätt siurulaste loomingu ümber, mis kutsus välja vastandlikke hinnanguid, ärritatud reageeringuid ja ägedaid vaidlusi, nagu noorte kultuurrahvaste juures nende kirjanduse ja kunsti äkilise teisenemise puhkudel tavaline.

Kitsale ning iganenud platvormile toetuvad arvustajad (A. Jürgenstein, M. Kampmann jt.), kirjanduse kasvatuslikku funktsiooni lihtsustavalt mõistes ja kirjanduse tagasimõju tegelikkusele üle tähtsustades, ei olnud suutelised nägema uute talentide elamus- ja muljevärskust, samuti mitte seda väärtuslikku, mida siurulased tõi eesti luule kujundikeelde ja värskikultuuri. Nende pilku paelusid peaaegu kõike muud varjutades M. Underi lembesonettide aval sensuaalsus ja H. Visnapuu epateeriv «Mõnitus». Konservatiiv-moralistliku arvustuse äärmuslikuks näiteks oli P. Põllu «Mõned Siuru kultuurilised konsekventsid» (1918). Avarama kunstimõistmisega K. A. Hindrey ei keeldunud tunnustamast M. Underi täisverelist annet, ent vaimuaristokraadi kõrgi enesekindlusega kvalifitseeris temagi J. Oksa, H. Visnapuu ja A. Gailiti pigem seksuaalpatoloogilisteks kui kirjanduslikeks nähtusteks. Samuti vanema generatsiooni eetilise-esteetilisest vaatepunktist, kuid häirimatu, mõnusa talupoegliku huumoriga jälgis noorte luulepürgijate eneseteostust A. Kitzberg.

Siurulaste «pornograafilisuse» vägisõnalisest taunimisest ei küündinud sügavamale ka poliitiliselt pahempoolne kriitika. H. Visnapuu «Amorese» arvustuses laiendas R. Kook oma jäägitult eitava hinnangu kogu tolleaegsele kodanlikule kunstile, millest proletariaadil ei olewat midagi pärida; niisiis avaldus selles ka juba teatav eelproletkultlik hoiak.

«Siuru» loomingu heatahtlikult tutvustav arvustus, mis suurelt jaolt pärines rühmituse liikmete eneste sulest, aetas — vastukaaluks moralistlike kriitikute ühekülgsusele — pearõhu oma repertuaari vähem šokeerivatele külgedele. Ena-

masti ei vastanud interpretatsiooni tase loomingu omale. Rohkem kui tabavaid iseloomustusi ja määranguid pakub see ilutsevaid refereeringuid ning apologetikat. Tuli ette, et «Siuru» kirjanike esteetikat absolutiseerides ja kindlasti ka rühmapoliitikast lähtudes ignoreeriti realistlike teoste väärtusi (näiteks H. Visnapuu 1917. a. proosaülevaates). R. Kangro-Pool nõutas kirjutises «Siuru ja moraal» teesklusvaba suhtumist erootikasse elus ning kunstis, kuid ei tabanud vajalikult karget tooni. Hiljem arendas ta teoses «Kunst ja moraal» (1921) maailmakirjanduse ja -kunsti näidete taustal mõtet, et kunsti ja ametliku moraali vahel valitseb igavene konflikt, et kunst, mis allub momendil valitsevatele moraalinõuetele, ei vii tunnetust edasi. Varasemast kriitilisemalt käsitles R. Kangro-Pool siin «Siuru» ja moraali vahekorda, märkides, et amoraalsus on muutunud mõnel luuletajal poosiks, mille najal ei sünni tõelist kunsti.

Ka A. H. Tammsaare vaatles («Instinktide pillerkaar» 1920) «Siuru» erootilisi tendentse laiemas kontekstis, seostades neid samalaadsete nähtustega Euroopa kirjanduses, samuti eesti teatris. Nende sotsiaalsühholoogilist alust nägi ta sõjaatmosfääris lõõgastunud instinktidest ja suhtus neisse eitavalt nagu üldse sõja ja tema demoraliseerivate kaasnähtuste mõistusevastasusse.

Tollal kriitikuna eriti viljakas Fr. Tuglas, ajajärgu kirjandusnähtuste kõige läbinägelikum hindaja ning autoriteetsem maitsejuht, oli sõja-aastail heitnud kindla estetismile ja sümpatiseerinud taas müüti, s. o. tema käsituses elu kontsentreeritult peegeldavat realismi (essee «Arthur Valdes» 1918, jm.). Nähes J. Oksa loomingus «Siuru» kirjanduslikku eelkäijat ja oma realismikontseptsiooni sisusügavat kehastust, võttis Tuglas selle kohta tunnustavalt sõna ja koostas 1918. aastal Oksa teoste valimikud. Tollastest arvustajatest kõige täpsemini määratles ta vägagi eriilmeliste siurulaste olemasoleva ning kujuneva isikupära ja nende loomingu väärtuskeskmed. Sotsiaalselt mitte vähem tundlik kui esteetiliselt, süvenes Tuglas kaasaja ühiskonna ja kirjanduse vahekordadesse («Revolutsioon ja kirjandus» 1917, jm.), püüdis ette näha lähema tuleviku kirjanduse peateed, kirjutas esseed realistidest A. H. Tammsaarest (1918) ja Mait Metsanurgast (1919), millest eriti esimeses leidub pädeva sotsiaalse ja kunstilise analüüsi kõrval ka kirjaniku kavatsust ja eripära mitte küllalt arvestava, veidi normatiivse lähenemise jälgi. Raamatusse koondatult ilmusid Tuglase intellektuaalselt teritatud ja tihendatud, sageli aforistlikud, hüürlisse vormi valatud marginaalid elu ja kunsti seoste ning mitmesuguste muude loomingupsühholoogiliste ja -teoreetiliste probleemide kohta («Marginaalia» 1921).

1919 jõudis trükki Tuglase paljutsiteeritud passaaž eesti kirjanduse lilleaiast, lõbumajast, kõrtsist ja kaubakojast ühes kibedalt süüdistava kokkuvõttega, milles sisaldub ühtlasi kaasaegsuse, ühiskonna uute ülesannete teenimise nõue sellisena, nagu seda mõistsid tollal eesti kirjanduslikku mõtet ja loomepraktikat mõjutama asunud saksa ekspressionistid: «...aeg ei ütle meile midagi ja meie ei ütle midagi ajale. Meie ei jäta midagi järeлмаaailmale, milles see meie nagu võiks näha. Me oleme palge- ja hingevaesed.» Samast aastast kandus kirjandusliku poleemika raskuspunkt «boheemkonna»-siseseks, «Siuru» seesmine monoliitlus polnud algusest peale kuigi stabiilne, nüüd hakkas ka välispind murenema. Kindlate maailmavaatelistel seisukohtadel puudumine, rabelev poolalateadlik rahulolematuse enese ja kirjanduslike ajakaaslaste väheütleva rolliga dramaatilistes ühiskondlikes sündmustes kihutas A. Allet, A. Gailit ja mõnda teistki oma tegutsemistarvet huupi hoopides välja valama kõikjale, ka senise sõpruskonna liikmete pihta. Oma osa oli sealjuures erinevatel loomingulaadidel ja kirjanduslikel maitsetel, puhtisiklikel motiividil, ka kärsitul temperamendil ja teadlikult kultiveeritud «santlaagerdamisel». 1919. a. arvustuse üldpildis tõusid silmatorkavale kohale kriitiline följeton, grotesk ja pamflett. Eriti palju ilmus neid «Postimehes» ja A. Allet toimetatud «Odamehes». Žanri algataja A. Gailit

kemples juba 1918. aastal A. Jürgensteini, A. Kitzbergi ja K. A. Hindreyga («Kui me Jeerikus käisime» jt.), peagi aga tungis kallale M. Underile («Sinises tualetis daam»), A. Adsonile, R. Rohule, J. Barbarusele, Fr. Tuglasele ja A. Kivikale, kusjuures paljukasutatud relvaks oli mõnitav *argumentum ad hominem*. 1919 ilmus tema följetonikogu «Klounid ja faunid». A. Alle alustas Gailitit sõbralikult parodeeriva «Lilla elevandiga» ja «Siurut» šaržeeriva «allegoorilise müüdiga» «Targad neitsid» (mõlemad 1919). Mõned puudutatutest reageerisid ärritatult, tekkis uusi vihaseid duelle (näit. R. Roht — M. Under), mõned vaidlejad langesid tasakaalu kaotades kirjandusliku käsitähmluse tasemele, ja peagi käis kriitikas «kõikide sõda kõigi vastu». «On midagi halba sündinud Eesti arvustusega. [— — —] On haige, katkumürgis, marutõves Eesti arvustus! [— — —] Ta süütum vorm on verevaene retsensioon. Ta jutustab raamatu sisu viiel veerul ja lisab siis omalt poolt viis rida kiitust või laitust ning loeb seda esteetiliseks hindamiseks. [— — —] Kuid ta viimane ots on jõledam kui esimene: sest tas on kehastunud skandaali, huliganismi ja suurerusika ideaal. Teda edustavad arvustuslikud indiaanlased, päevakajade kannibaalid ning paroodiate bumerangipildujad,» kirjutas Fr. Tuglas juba 1919. a. detsembris ning jätkas võitlust kärarikka ja siivutu «kõrtsiesteetika» vastu, kriitika kohuse- ja vastutus-tunde, asjalikkuse ja väljenduskultuuri eest 1920/21. a. vahetusel kulmineerinud nn. kõrtsi- ja kafee-esteetide sõjas, kus tema liitlaseks oli B. Linde. Alle ja Gailiti följetonide, epigrammide ning paroodiate laaviinis ei puudunud palju mõnitamisrõõmu kõrval ka mõnede ajajärgu tendentside tabavad iseloomustused. Följetonis «Koketteriist Issandaga ja mõnest muust» (1920) naeruvääristas Alle sädelevalt, kuid ekspressionismi lähemalt tundmata tolaeagse ajaluule stampkujundeid ja moetõbesid, kusjuures ekspressionismi ideelise paatose eitamine viis ta enese nihilismi lähiste. Teisal seadis ta groteski kõverpeegli ette H. Visnapuu voolutsevaid uperpalle («Poeside kuningas» 1922) ja «Tarapitast» väljajäänud Gailiti, oma senise mürglikaaslase poseeriva tõsisamaalisuse («August Gailiti enne ja pärast surma» 1922). Följetonile «Jaanalinnu sulgedega» (1924), mis oli sihitud kirjandusliku enesereklaami vastu, kuid milles Alle ühtlasi pisendas peaaegu olematuks Aino Kalda loomingu tähenduse, sai osaks kõmuline kuulsus. Kummatigi on Alle «Lilla elevant» (1923) eesti vaimukamaid kriitikaraamatuid.

Kõrvuti följetonistlik-subjektivistliku arvustusega eksisteeris kümnendite vahetuse kriitikas ka objektiivsem ning asjalikum laad. 1920-ndate aastate alguse kirjanduse kaine ja kriitilise hindajana paistab silma H. Raudsepp (Milli Mallikas), kes kirjanduseluainelisi võllanaljalisi vesteid avaldades võttis vähesel viisil osa ka arvustuslikust «klounaadist». Temalt ilmus eeskätt «Vabas Maas» ja «Tallinna Teatajas» arvukalt retsensioone, aastaülevaateid ja probleemartikleid. Tülinud sinna-tänna visklevaist, ennast absolutiseerivaist manifestidest, milles töötatud uued loomingusuundumused jäid poolikuteks või hoopis tulemata, kirjutas H. Raudsepp: olgu meie kirjanduses kõike — šokolaadi, värsket sõnnikut ja karbonaadi; oleks hirmus, kui 30 kirjanikku teeksid valmis 30 karbonaadi. Tunustades niiviisi põhimõtteliselt kõiksuguste eri voolude ja laadide olemasoluõigust, konstateeris ta konkreetset kirjanduslikus situatsioonis küllastumust estetiismist, lüüriliste elamuste ja muljekirjanduse ning moeharrastuste galanteriikaubast, ootas midagi kandvamat ja suuremat — filosoofilist süvenemist, kapitaalsete žanride (romaani, draama) esiletõusu. Rahulolematult osutas ta ka noorte kirjanike sotsiaalsele kandepinnatusele, deklasseerunud boheemlikkusele, soovis sammupidamist ajasündmustega, tervitas ajakirja «Murrang», mille sisus nägi tendentsi reaalelule ja ajaideedele lähemale astuda. Korduvalt ning teoreetilise asjatundmisega on H. Raudsepp kirjutanud romaanist, selle arengutingimustest ja -võimalustest, arvustanud nõudlikult nende aastate kesist romaanitoodangut. Tema nõuded sotsiaalse ja filosoofilise kaalukuse, olulisi elu-

probleeme käsitlevate suurvormide järele sattusid resonantsi kirjanduse arengu-
protsessis peagi küpsevate tendentsidega.

H. Raudsepale neil aastail suunitluselt lähedase J. Kärneri kriitilistes töodes on
veelgi tungivamalt toonitatud kirjanduse tihedat kontakti realiteediga ja osavõtu
ühiskonna elu kujundamisest. Ka oma esimese kriitikaraamatu «Lehed tuulde»
(1924) läbiva kontseptsioonina nimetab Kärner põhimõtet «kunst elu pärast».

«Tarapita» ilmumise ajal puhkes poleemika uue ägedusega, küll rühmituse
ideoloogilise suuna, küll uue kirjanikepölvkonna loomingu kunstilise laadi ümber.
Suurema arvamustevahetuse kutsus välja Joh. Aaviku teos «Puudused uuemas
eesti luules» («Eesti Kirjandus» 1921—1922, eri raamatuna 1922). Õigustatult krii-
tiline oli Aavik sõnaga ja kujundiga maneerliku ilutsemise, literatuursete võrd-
luste kuhjamise ja muude ülepingsatutud rafinemenditaotluste suhtes. Sensuaalse
intiimluule ja ekspressionismi kalduva ajaluule temaatikat ning juhtmotiive
ründas ta heakodanlikult-tõsiisamaalikult platvormilt, leides need olevat rahvus-
likus mõttes indiferentsed ja koguni kahjulikud. Suurem väärtus puudub ka tema
värsitehnilistel erilustel, sest Aaviku lähtekoht — rangete klassikaliste meetrika-
reeglite absolutiseerimine — oli liiga kitsas selleks, et paindlikult analüüsida
uuemaid ning vabamaid värsistruktuure. Viimasele asjaolule osutas õigusega
H. Visnapuu («Minu vaidluskiri Johannes Aavikule» 1923). Fr. Tuglas ja J. Kär-
ner, vastukaaluks Aaviku ideoloogilistele etteheidetele, tõlgitsesid luulet kui oma
vastuolude- ja vapustusrohke aja meeleolude tõepärasest esteetilisest peegeldusest.
Kärner visandas ühtlasi (ülevaates «Eesti uuema lüürika arenemisteedelt» 1922,
eri raamatuna «Eesti uuemad luuletajad» 1925) M. Underi, J. Semperi, A. Alle ja
teiste portreed, milles nende poeediisiksus on esseistliku teritatusena küllalt
õnnestunud esile toodud. Aaviku sõjalis-patriootilise luule nõude üle polemiseeris
ka A. H. Tammsaare («Kahekõne heast ja halvast» 1922), märkides, et juba rahva-
laulust peale on eesti luule sõjakoleduksi vältiv. Samuti tõi ta ära suurte kirjanike
mõtteid, mille kohaselt võib hingestatud sõjaluule sündida vaid nende poetide
sulest, kes on ise rindel võidelnud.

Paralleelselt arenesis vaidlused «Tarapitasse» kuulunud ja sinna mitte kuulu-
nud kirjanike vahel. Nii sattus tarapitalaste risttule alla rühmitusest eemale-
jäänud H. Visnapuu: halastamatult ja põhjalikult kritiseeriti tema vastuvõtlik-
kust välismõjudele, sensatsioonijanu, esteetiliste vaadete heitlikkust ja poliitilist
paremale kaldumist. Terav ideoloogiline poleemika arenes 1922. a. lõpul J. Kärneri
poliitilise tragikomöödia «Ainus idealist» ümber, mida parempoolne kriitika tõl-
gendas vastu autori kavatsust kui sisemist paljastust kogu pahempoolse liikumise
diskrediteerimiseks.

Legaalset töölisajakirjanduse harvadel arvustuseveergudel tauniti kirjanikke,
kes suurte ühiskondlike sündmuste ajajärgul kapseldusid isiklike elamuste ringi,
ja nõuti uue, proletaarset kirjanduse loomist, mille sisu ja laadi probleemid jäid
esialgu välja arendamata.

Uudisteoste arvustuse ja poleemiliste materjalide kõrval ilmus kümnendite
vahetusel esseid kaasaja ja lähema mineviku kirjanike kohta. Kunstitundlik,
avarate teadmiste ja treenitud sõnakäsitsusega Aino Kallas kasutas oma teoses
«Noor-Eesti. Näopildid ja sihtjooned» (1921, tõlgitud soome keelest: «Nuori Viro»,
Helsinki, 1918; ositi ilmunud «Siuru» I ja II albumis) erinevate kirjanikuisiksuste
reljeefseks esiletoomiseks julgeid aktsente ja paralleele, lennukaid kujundeid.
Biograafiliste andmete esitamist omaette eesmärgina on välditud, selle asemel
jälgitakse kirjaniku poolt kogetu transformeerumist teostesse, kirjaniku suhet
ainega ja muid loominguühholoogilisi momente. Eriti lähedale on A. Kallas
jõudnud V. Ridala, Fr. Tuglase, G. Suitsu ja J. Oksa loojanatuurile. Vähem õnnes-
tunud on A. H. Tammsaare stiliseeritud «näopilt», samuti pole tulevikule olulist

pärandada olnud Noor-Eesti liikumise juurte ja kandepinna, sotsiaalsete ja esteetiliste taotluste kohta tehtud üldistustel. H. Visnapuu 1916—1920 valminud kirjutistest koosnevas raamatus «Vanad ja vastsed poeedid» (1921) valitseb pinnaline ümberjutustav-tsiteeriv esitus. Uusi aspekte ja aktsente, omaaegselt Tuglase hinnangust märksa tunnustavamaid, on toodud E. Enno luule vaatluses. Poeditüüpide liigitamise aluseks on F. Nietzsche antud jaotus dionüüoslikeks ja apollonlikeks. Käsitletavate luuletajate loomingu analüüsi süvendamisele lisab teos vähem kui noore H. Visnapuu enese kujunemist mõjutanud tegurite ja kirjan-duslike sümpaatiade valgustamisele (poolehoid sümbolismile, I. Severjanin).

Vaba esseistlik vaatlusviis valitses ka teoreetilise taotlusega töödes. Sagedasti olid siin huviobjektideks modernistlikud voolud, loomispühholoogia ja -protsess, kunsti tajumine, mille eritlemisel on tuntav intuitivismi mõju. Teoreetilisi origi-naaluurimusi ei olnud, piirduti peamiselt Lääne-Euroopa esteetikute ja teoreeti-kute enam või vähem õnnestunud vahendamisega (J. Semperi esseekogu «Näo-katted» 1919, H. Raudsepa «Euroopa uuemast kirjandusest» 1921 ja «Ekspressio-nism» 1922). Loov mõte, eesti luulekeele võimaluste laiendamise püüd kannab see-vastu Naata Naela (J. Semperi) arutlusi riimist, muuseas ka ebapuhta riimi tead-likust rakendamisest, samuti rütmist ja instrumentatsioonist («Lahtised lehed», «Postimees» 1920).

* * *

Kui aastate 1917—1923 arvustusele andis ilme poleemiliste kirgede ristlaineta-mine, subjektiivsete kriteeriumide ülekaalus-olek, siis etapil 1923—1928 kulges kriitika areng objektiivsuse ja professionaalsuse suunas. Enesestmõistetavalt seos-tub see teisenemine muutustega ühiskondlikus ja kirjanduslikus atmosfääris. Sot-siaalsed tormid ja tungid olid sedapuhku möödumas, kirjanikud seisid silm silma vastas kodanliku vabariigi tegelikkusega, mis ennast kümnendi kestel üha kind-lamini maksma pani. Kogu kirjanduselu rütm muutus rahulikumaks. Vaibusid eri voolude manifestatsioonid ja poleemiline ärplemine. Objektiivsema kriitika kujunemist soodustas kirjanduse suundumine ühtsemasse, valdavalt realistlikku voolusängi, samuti proosa domineeriv asend luule ees. Vaidlusi põhjustasid enam teoste ideestiku ja sotsiaalse sisu lahknevad tõlgitsused kui erinevad esteetilis-kunstilised arusaamad. Seejuures argumenteeriti hoolsamalt, järelekaalutumat; isiklikud motiivid taandusid. Sotsiaalsed kriteeriumid omandasid tähendusrik-kama osa kui eelnenud aastail, mis jällegi oli kirjanduse enese süvenevast sot-siaalsest sisurikkusest tingitud. Enamasti ei olnud see võitlev, selginud sotsia-listlikust maailmavaatest lähtuv hinnang. Valdav osa kriitikast kaitses demo-kraatlikke ideaale.

Arvustuse liikumist objektiivsuse ja professionaalsuse poole põhjustas ka kor-raliku ettevalmistuse ning kaasaegse kirjandusemõistmisega puhtkriitikute kaadri osatähtsuse suurenemine kirjanike-arvustajate kõrval; samast johtus kriitika žanripildi ahenemine ja sõnastusstiili kuivus, võrreldes eelneva etapiga. Kum-matigi olid need alles esimesed sammud professionaalsuse suunas. Kriitika oli sageli pinnaline, ei suutnud rahuldavalt avada oma aja parimate teoste väärtusi ega mõnikord neid isegi vääriliselt hinnata. Ka oli kriitika valdavalt analüütiline; sünteesivõimet ja eriti filosoofilise mõtlemise kultuuri kohtas haruharva. Mõnede kirjanike ja kriitikute kontaktid kaasaegse välismaise kirjanduse ja kirjandus-teadusega avardasid nende vaatevälja ning andsid kõrgemaid kriteeriume.

Kriitika üldilme ja -laadi muutumist põhjustanud tähtsamate tegurite hulka kuulus ka ajakirja «Looming» ilmuma hakkamine aprillist 1923 tasakaaluka ja tolerantse, eri voole ja stiile tundva ning respektieriva Fr. Tuglase toimetamisel. «Looming» ei olnud rühmituse ajakiri nagu varasemad kirjanduslikud välja-

anded. Riigi toetusel ilmuvana pidas ta oma kohuseks avada veerud kõigile eesti kirjanikele, sõltumata nende sotsiaal-poliitilistest ja esteetilisest tõekspidamisest. Avaldamise kriteeriumiks oli teoste kunstiline tase. Haruharva trükiti ära äärmisi parempoolseid, riigivõimu avalikult toetavaid mõtteavaldusi. Valdav osa «Loomingu» sisust oli neil aastail kodanlusega opositsioonis või sotsiaalselt indifferente.

«Loomingu» parlamentaarne iseloom kajastus peagi ka tema artiklites ja kriitikaosas. Ühest küljest ilmus rohkesti arvustusi, milles võeti demokraatlik hoiak teoste sotsiaalse sisu suhtes, tõsteti tunnustavalt esile nende ühiskonnakriitilist suunitlust. Eriti paistis selles mõttes silma E. Hubel, kes tegi ka täpseid tähelepanekuid kirjanduse arengutendentside kohta, hoiatas estetismi umbeede eest, taunis tegelikkuse ilustamist, toonitas kirjanduse humaansust. Mitmes tema arvustuses on keskseks küsimuseks teose elulisus, usutavus ja aktuaalsus. J. Kärner jälgis aastaülevaadetes eeskätt teoste ideestikku ja probleemistikku. Temagi nõudis kirjanduselt tunnetuslikku usaldatavust, temagi töödes on tuntavat poolehoidu sotsiaalselt opositsioonilistele realistlikele teostele, kuid selle kõrval kohati ka objektivismikallakut. Nende kahe, samuti Fr. Tuglase töödes etendas hinnangute kujundamisel vajalikku rolli andekuse- ja elamusekriteerium, kuna mitmed teised kriitikud, eriti nooremad, otsisid õnnestumise ja ebaõnnestumise kõige olulisemaid põhjusi pahatihti ainult kompositsiooniliste, süžeealiste, sõnastuslike ja muude kunstiliste puudujääkide seast.

Rohkesti ilmus «Loomingus» selliseidki arvustusi, mis kunstilise külje kõrval eriflesid asjatundlikult ideestikku, ent mitte hindavalt, vaid konstateerivalt.

Kandev osa «Loomingu» kriitilistest materjalidest muutus eelneva etapiga võrreldes objektiivsemaks, analüüsis ja hinnangutes professionaalselt pädevamaks. Kriitikakuriioosumeid, nagu seda oli avanumbri avaldatud A. Kivika nihilistlik arvustus Tammsaare «Kõrboja peremehe» kohta, hiljem enam ette ei tulnud. Sellest tingitult taltusid tagasihoidlikumaks poleemilised kired. Kirjanike avalikud vastuvaidlused kriitikutele jäid harvemaks; ka olid need laadilt rahulikumad ja toonilt oponenti suhtes lugupidavamad kui eelmisel etapil. Ainus suurem ekstsess leidis aset V. Adamsi esikogus «Suudlus lumme» puhul. Raamatut eitavalt, mõnel määral ka mittemõistvalt arvustanud A. Jürgensteini, E. Hubeli ja A. Alle väidete ümberlukkamiseks ning V. Adamsi luuleande ja -novaatorluse mõõdutundetuks ülistamiseks ilmus Inno Vase pseudonüümi all ligi 100-leheküljeline brošüür «Meie kirjandusliku kriitika pankrott» (1925).

«Loomingu» arvustuste rubriik ei olnud mahukas; antud ajavahemikul tuleb aastakäigu kohta 14 retsensiooni. Siiski jõuti arvustada peaaegu kõiki kaalukamaid algupärandeid, mõnda («Tõde ja õigus» I, M. Metsanurga «Kindrali poeg» ja «Jäljetu haud», A. Kivika «Punane ja valge») isegi kahe kriitiku poolt, kes teost eri rakurssidest vaadeldes teineteist täiendasid. Lisaks retsenseeriti üksikuid silmapaistvamaid kirjandusteaduslikke, memuaar- ja tõlketeoseid. «Loomingus» pidevalt esinenud retsensentide arv polnud suur. J. Kärneri toimetamisaastail (1927—1929) oli «Looming» algajate kirjanike ja arvustajate suhtes reserveeritud, omajagu isegi klikiline: «... eesti praegusel parnasil sa võid kirjutada 15 romaani, aga kui Kärner-Alle-Visnapuu sind ei tunnista — oled ikka igavene noorur ja sellega loril lõpp.» nentis R. Sirge ühes erakirjas 1928. Selles teravdatud süüdistuses sisaldub tõetera.

Arvustusi kirjutavate kirjanike kõrval kasvas üha suuremaks ja produktiivsemaks puhtkriitikute kaader. Kõige sagedamini retsensioone avaldanud E. Hubeli, H. Visnapuu ja A. Kivika kõrval olid viljakad D. Palgi, N. Andresen, E. Raudsepp (pseud. Ado Kalamees), 1927. aastast ka O. Urgart. Noored kirjanduslikud jõud said «Loomingus» sõna siiski suhteliselt harva, mitmed ainult ühekordselt. Nende

peamiseks tribüüniks kujunes honoraritingimuste poolest tagasihoidlik ja osalt just seetõttu kaastöö eest tänulikum «Eesti Kirjandus».

Nimetatud kuukiri paisutas vaadeldaval ajalõigul oma arvustuste-osa «Loomingu» omast märksa ulatuslikumaks. 1923. aastakäigus ei leidu mitte ühte ilukirjandusliku teose arvustust, 1924 — üksainus, 1928 aga 41 algupäraste ilukirjanduslike, kirjandusteaduslike, memuaar- ja koguteoste retsensiooni. Sellise mahu juures suudeti väärtuste kõrval läbi retsenseerida ka hulk vähem silmapaistnud raamatuid, lisaks avaldati rohkesti tõlketeoste kriitikat, mistõttu oli arvustatavate teoste ring tunduvalt laiem kui «Loomingul». Kriteeriumidelt ja lähenemisviisilt oli «Eesti Kirjanduse» kriitkarubriik heterogeensem, professionaalselt tasemel ebaühtlasem ja mõnevõrra madalam «Loomingu» omast. Suure sagedusega (kuni 16 retsensiooni ühes aastakäigus) esinesid siin viis-kuus noorema generatsiooni kriitikut ja kirjanikku, kes andsidki kandva osa «Eesti Kirjanduse» arvustusest. Sisseelamisvõime ja tuntava teoreetilise pagasiga I. Reiman tabas olemuslikku nii realistlikes kui ka fantastilis-sümbolistlikes teostes. M. Sillaots asetas pearõhu tegelaskujude psüühika avamisele ja analüüsile, jättes probleemid ja filosoofilised aspektid tagaplaanile. R. Sirge esindas algusest peale realistliku, sotsiaalselt suunitletud kirjanduse programmi. Arvustajaisiksustena vähem ilmekad olid K. Ehrmann, A. Roose ja põhiliselt ümberjutustavat retsensiooni viljelnud A. Raag.

Ajalehtedes ilmunud arvustused olid enamjaolt pinnapealsemad ja arvustatavate teoste valik süsteematum kui ajakirjadel. Hoolsaim retsensioonide avaldaja oli «Postimees», kelle kriitikute kaader langes suures osas ühte «Loomingu» omaga. «Vaba Maa» kirjandusveergude kaalukust tõstis G. Suitsu, Fr. Tuglase, A. H. Tammsaare ja H. Raudsepa harv kaastöö, eriti mõned seisukohavõtud kirjandusliku oleviku teravate probleemide kohta; toimetaja E. Laamani sõnavõttud lähtusid kroonuplatvormilt. See ajaleht, nagu tema lisa «Esmaspäevgi», andis vahetevahel kõmutateid kirjanikest ja kirjanduselust. «Postimehes» ja «Vabas Maas» elas edasi kirjanduslik fõljeton (A. Alle, O. Luts, Milli Mallikas) — mitte enam nii lärmakas ja pretensioonikas kui eelnenud aastatel, vaid tagasihoidlikum, vestelis-nükkeline. «Kaja» retsenseeris enamasti tõsiselt võetavat kirjandust, ka kirjandusteaduslikke ja kriitikaraamatuid. Mitmete teoste ideestikku serveeriti aga maaliitlike moonutustega.

Ainsana ajalehtede seast suutis oma arvustuste rubriigile kindla ilme anda «Rahva Sõna». Pidevalt, olgugi mõnikord pisut lihtsustavalt, rõhutati kirjaniku sotsiaalse ja poliitilise aktiivsuse vajalikkust. Retsensioone avaldati eeskätt ühiskondlikult tendeeritud teoste kohta, kusjuures hinnang anti proletaarselt või demokraatlikult positsioonilt. Opositsiooniliste kirjutistega esinesid siin ka mõned silmapaistvad kirjanikud. J. Barbaruse «Minu väitekirj» (1928) on selle aja ägedamaid väljaastumisi kodanliku kirjanduspoliitika vastu; see põhjustas poleemika, mis kandus «Rahva Sõnast» ka «Päevalehe» veergudele. Informatsiooni kirjanduselu ja -võistluste kohta valiti ajalehe suunilusele vastavalt ja serveeriti soliidset, sensatsioonimaiguta.

Nende aastate «Rahva Sõna» viljakaim ning tooniandvaim kriitik N. Andresen avaldas juba 1919. aastast mitmesugustes väljaannetes kirjandus- ja teatriarvustusi. Tema tööde taga on tuntav suur väliskirjanduslik lugemus. Eriti rikastas tema kriitilisi meneflusi vene «formalistide» teoste tundmine. N. Andresen paistis silma peene luulemaitse ja žanritunnetuse, kõrgete kunstiliste ja selgete eesrindlike sotsiaalsete kriteeriumidega. Ta võttis sotsiaalkriitilised väärtused dialektiliselt arvele ka nendes teostes, millel positiivne paatos puudus või oli ebamäärane. Proletariaadi võitlusi kajastava või toetava temaatika pärast N. Andresen teostele mõõndusi ei teinud, kui neil ei olnud kunstilist kandvust. Ta andis läbinägelikke iseloomustusi ka tolaeagse kirjanduses avalduvaile tendentsidele.

«Rahva Sõna» teine produktiivne kriitik K. Freiberg (pseud. O. Kurmiste) oli Andreseniga võrreldes konformistlik, pealiskaudne ja lihtsustav.

Retsensioone, kirjanduselu kroonikat, üksikuid temaatilisi ja probleemartikleid töid ära veel «Üliõpilasleht», «Päevaleht» ja tema lisad, «Agu», «Lilulii», «Kratt», «Uudisleht», «Eesti Naine», «Kirjanduslikke Uudiseid», «Külvaja» ja teised.

Zanrinihetest väärrib mainimist, et kirjanduse aastaülevaated, mida varem oli avaldatud sporaadiliselt ajalehtedes, hakkasid «Loomingus» selle asutamisest peale ilmuma regulaarselt. Juhuslikumalt, ammandamata kõiki kirjandusliike, andis neid ka «Eesti Kirjandus», samuti üksikjuhtudel mõni ajaleht. Kirjutatud enamasti kogemustega kriitikute poolt (Fr. Tuglas, H. Raudsepp, J. Käerner, E. Hubel jt.), korrigeerisid need retsensentide ühekülgstust, üle- ja alahinnanguid, süvendasid analüüsi ning määratlesid sageli väga täpselt teose koha ja funktsiooni aruandeaasta või pikemagi ajalõigu kirjandustoodangu korrelatsioonis. Ent nad jäid pigem resümeevivateks kui sünteesivateks vaatlusteks. Et nende aastate kriitika oli rohkem analüütiline kui üldistav, sellest kõneleb ka kaasaja kirjanduse sõlmküsimustele pühendatud probleemartiklite vähesus. Ainult üksikutes E. Hubeli, J. Semperi ja N. Andreseni ulatuslikumates artiklites on tõstatatud teravaid probleeme ja tabatud ajajärgu iseloomulikke tendentsid.

Palju viljeldi «Loomingus» ja «Eesti Kirjanduses» autoriülevaadet — enamasti juubelite puhul. Fr. Tuglase «Eduard Vilde» («Looming» 1925, ilmunud ka eri brošüürina) oli esimene käsitus, mis määras ajaleoliselt põhjendatud hinnangute varal Vilde koha kirjandusloos. Samalaadseid väärtusi on Tuglase artiklil Anna Haavast («Looming» 1924) ja O. Urgarti omal E. Aspest («Looming» 1927). I. Reimani artiklis O. Lutsust («Eesti Kirjandus» 1927) on esiplaanil kirjaniku isiksus ja tema loomingut läbivad jooned ning tüübid, mille analüüsis on leitud hea tasakaal sotsiaalse ja kunstilise kriteeriumi vahel. G. Suits tegi artiklis «Noor Nalja-Vilde» («Looming» 1925) sissevaate ühesse juubilari kitsamasse loomingulõiku. Avaldati ülevaateid ka vähem tuntud kirjameeste kohta.

M. Sillaotsalt ilmus jooksva arvustuse ja lühemate kirjutiste kõrval kolm esseed eri raamatutena. Tema töödes sageli ilmnunud huvikallak naiskujude vastu avaldus ka kirjaniku 60. sünnipäeva puhul kirjutatud teoses «Eduard Vilde naistüübid» (1925). M. Sillaots jälgis Vilde naistegelaste evolutsiooni sotsiaalsest, psühholoogilisest, autorisuhtumise ja kujutusvahendite aspektist läbi terve tema loomingu kui haritud, emantsipeerunud naine ja nõudlik, objektiivne ning hea maitselise kriitik, kellel piisas eelarvamusteta mõistmist väga erineva elutunnetuse ja psüühikaga naistüüpide jaoks. «A. Kitzbergi toodangus» (1925) tõi M. Sillaots välja loomingutervikut ühendavad olemuslikud ja isikupärased jooned, taandades seejuures sotsiaalsed ja psüühilised kollisioonid vahest liiga otsejooneliselt eri «tõugude» konfliktile. Vähem uut on teoses «A. H. Tammsaare looming» (1927). M. Sillaotsa esseid ja artikleid lahjendab kohati ülekoormamine refereeriva elemendiga.

Kirjanduse arenguteede ja -tendentside kohta ilmus vaid paar arvestatava üldistustasemega artiklit. E. Hubel («Üldjooni viimaste aastate eesti kirjandusest», «Eesti Kirjandus» 1925) ennustas realismi peatset domineerima tõusmist, kaitses kirjaniku õigust kujutada elu varjukülgi, taunis kirjanduse kaldumist distantsituse päevakajalisusse, soovis objektiivsust ja filosoofilist rahu, mis lubaksid luua kunstiliselt jäävamaid lehekülgi. J. Semper («Meie kirjanduse teed», «Looming» 1926) konstateeris, et eesti kirjanduse tee on viimasel paarikümnel aastal olnud rabelev, otsiv, katkendlik, analüütiline, romantiline; arvas nägevat sünteetilist, rahulikuma, monumentaalsust ja eepikat eelistava ajajärgu algamist kuulatavaid märke. Mingis ulatuses realiseerusid mõlema autori ennustused.

Reaktsioonilisi seisukohti esindasid avalikkuse ees enamasti kirjanduslikult

vähe kaaluvad nimed; nii kirjanike kui ka kriitikute valdav ja tooniandev enamik püsis demokraatlikul positsioonil. Seetõttu oli ideoloogilisi piigimurdmisi vaa-
 deldava ajavahemiku kriitikas suhteliselt vähe ja need ei arenenud äärmise tera-
 vuseni. «Kaja» kriitik B. Linde oli järjest retooriliselt nõrkinud noorte luuleta-
 jate isamaalise vaimustuse puudumise üle. Korrutasid mõned teisedki, näiteks
 E. Laaman, vanu tuttavaid etteheiteid kirjanikele, et need ei kirjuta riiklik-
 positiivseid ja rahvuslik-ülesehitavaid teoseid, kusjuures argumendina kasutati
 sageli kirjanike finantseerimist kultuurkapitali ja «Loomingu» kaudu. Avaldati
 imestust, et «Dünamise» väljaandjad, kes ülikooli stipendiaatidena, s. o. ühiskonna
 kulul, välismaal õppimas käinud, sellesama ühiskonna vastu nii tänamatud on,
 jms. Fr. Tuglas selgitas juba «Loomingu» avanumbris, et kroonutellimuse täitmise
 korras pole ühelgi maal loodud jääva väärtusega teoseid. Ka protestis ta («Loo-
 ming» 1925), kui Metsanurga «Kindrali poeg» «Vanemuise» repertuaarist maha
 võeti, mis oli nende aastate kõige brutaalsemad võimu vahelesegamisi kultuuri-
 ellu. Katsete vastu kasutada kultuurkapitali olemasolu loomingu riiklikuks suu-
 namiseks võtsid hoiatavalt sõna A. H. Tammsaare, J. Barbarus ja teised.

Läbi nelja- viie aasta hargnes «modernistide» ja «külarealistide» vaidlus, mille
 ümber keerdus laiemgi probleemikompleks. A. Kivika ja R. Rohu viljeldud
 nn. asunikuromaanid kui ideeliselt kõige «positiivsemad», ainealalt (külaelu kujut-
 tus) kõige tuntumad, kujutusviisilt kõige traditsioonilisemad leidsid soeja vastu-
 võttu «Kajas», said aga terava eitamise objektiks J. Barbaruse, J. Kärneri, A. Alle
 ja H. Visnapuu kirjutistes, kus toonitati, et nende teoste positiivne paatos raja-
 neb tegelikkuse sotsiaalsete vastuolude mahavaikimisel ja moonutamisel. Asuniku-
 romaanide kirjanduslikuks antipoodiks vormiuudsuse otsimise mõttes oli poliiti-
 liselt radikaalseima J. Barbaruse tolleaegne luule ja sellele vastavad teoreetilised
 seisukohad, mis ta esmakordselt esitas artiklis «Meie kirjandusloomingulik staatus
 quo» («Lilulii» 1924) ja mida hiljem täiendas ning edasi arendas. Barbarus heitis
 kaasaja luulele ette seiskumist ja akademismi, soovis oleviku- ja tulevikuluule
 urbaniseerumist ja väljendusvahendite moderniseerimist. Uue luule propaganda
 ühendas Barbarus poleemikaga asunikuromaanide konservatiivse «külarealismiga»
 vastu. Tema seisukohtade resolutsus provotseeris sekkuma teisi kirjanduslikke
 jõude, peagi põimusid «modernistide» ja «külarealistide» vaidlusküsimused «euroo-
 palikkuse» ja «rahvusluse» probleemiga ning asi omandas ideoloogilise kokku-
 pörke iseloomu. E. Hubel hindas Barbaruse artikleid, samuti tema ja J. Semperi
 luulet kui peakaotust Lääne ees, kutsus vahet tegema euroopaliku tsivilisatsiooni
 ja kultuuri vahel ning suhtuma esimesse kriitilisemalt; esitas rahvusliku oma-
 pära sügavama väärtustamise nõude. E. Hubelit toetas aruka argumentatsiooniga
 ka H. Visnapuu, kuna Juhan Libe, Sophia Vardi jt. profaneerisid selle nõude nor-
 matiivseks sõjakas-rahvuslikuks või «pastlakultuuri» programmiks. A. Kivika
 opositsioonis «modernistide» vastu oli enam tasakaalutud enesekaitset kui objek-
 tiivset ja asjalikku kriitilisust. Suure kirjanduse arenguseadusi kõige sügavamini
 arvestavalt filosoofiliselt platvormilt lähenes vaidlusprobleemile Tammsaare oma
 tuntud kirjas kirjanik A. H. Tammsaarele («Vaba Maa» 1927). Siin on ees-
 märgiks seatud kirjanduse vabanemine päevakajalisusest, suundumine üldinim-
 likele, «igavestele» aspektidele, lülitumine Euroopa kultuuriprotsessi mitte
 sealsete mudelite kopeerimise, vaid euroopaliku kultuuri suurimate loojate
 mentaliteedi ja tööviisi omandamise teel. Loomingupraktikas oli nende põhimõ-
 tete järgimine jõukohane väga vähestele peale A. H. Tammsaare enese.

Seoses vaidlustega modernismi ja külarealismiga üle puudutati ka kirjanduse
 retseptiooni ja adressaadi probleemi. H. Visnapuu tõstis artiklis «Jooni läind
 aasta kirjanduslikust elust Eestis» («Looming» 1927) esiplaanile kunsti klassili-
 suse, kirjutades, et ei ole olemas ühtset rahvust, kellele meeldiks samalaadne
 kirjandus. Rahvas jaguneb sotsiaalseteks kihtideks ja klassideks, kellel on eri-

nevad nõuded. Ta tõi ka värskaid näiteid tolle aja kirjanduselust, kus rahvusliku omapära nõudjad tervitasid hõisetega talupojaelu kujutusi, kuid olid jahedad küll eestilike, ent proletariaadi elu kujutavate teoste suhtes. J. Semper toonitas teist kunsti vastuvõtu väga olulist aspekti («Ajaviitest, kunstist, rahvast»), nimelt seda, et rahvas, s. o. lugeja, jaguneb mitmetesse lahtritesse ka oma kunstimaitse ja dispositsioonide alusel, mille juures ei ole määrav ei klassi-ega haridusastmik, vaid kultuuriinstinkt, esteetiline tajus.

Arvustuse tasemest räägiti neil aastail vähe ja juhuslikult. Aeg-ajalt kurtis mõni vähe edukas kirjanik kriitika subjektiivsuse ja jõhkru üle, kusjuures sellise üldistuse lähtepunktiks oli enamasti tema isiklik solvumus. «Eesti Kirjanduses» esinevatele noortele kriitikutele heideti ette, ilmselt põhjendamatult, ülemäärast enesekindlust ja pretensioonikust. Ühe osa arvustajate ükskõiksust teoste ideestiku-probleemistiku suhtes ning piirdumist ainult vormivõtete pinna-pealse vaatlusega parodeeris Milli Mallikas (H. Raudsepp) vestes «Punjabu patitehas» («Vaba Maa» 1926). Ta märkis ära ka kriitika jõuetuse parimate teoste eritlemisel ja filosoofilise küündimatuse.

Väljapaistvamate teoste ilmumisele reageeris kriitika aktiivselt. Nii arvustati 1927. a. märtsis tehtud statistika andmeil «Tõe ja õiguse» I osa 17 kerral ning «Jäljetut hauda» 9 korralt. Hinnangud ja mõistmised olid küllalt erinevad, osalt lausa vastupidised. Nagu Tammsaarega juba korduvalt juhtunud, nii tuli seegi kord ette autori kavatsuse ja isikupära ning teose struktuuri mittetunnetamist (A. Alle jt.), valeaktse analüüsi (näiteks sadismi ja pessimismi otsimine A. Kivika ja J. Kärneri poolt), naiivseid lugejahüüatusi («liha meie lihast ja veri meie verest»), üks katse teha «Tõe ja õiguse» autor maaliitluse ideoloogiks, ka üks jäägitult eitav arvustus (Joh. Aavik). Ainsa sügavuti mineva interpretatsiooni andis J. Semper. Teised kaks elevatsiooni tekitanud teost, A. Jakobsoni «Vaeste-Patuste alev» ja M. Metsanurga «Jäljetu haud», provotseerisid vaidlema eeskätt oma sotsiaal-poliitilise suunitluse üle. Jakobsoni romaanis nähti kord raevukat vihapurset kodanliku ühiskonna, kord süüdistusakti kommunistide vastu. Ühed kiitsid teose elulisust, aktuaalsust, usutavust, teised heitsid ette tegelikkuse mustamist ja rahvuslikku nihilismi. Üsna üksmeelselt tervitati autori annet, romaani ainevalla uudsust ja kujutamise värskust.

Tõlkekriitika, mida ilmus eriti rohkesti «Eesti Kirjanduses», pidas silmas eeskätt maailmakirjanduse tähteoste eestindusi. Oma parimates avaldustes (A. Oras, A. Annist) ei piirdunud ta ainult tõlke kvaliteedi hindamisega, vaid vaatles ka teoste probleemistikku, karaktereid, kunstilist eripära. G. Saare ajaloolis-teoreetilises ülevaates tõlkimisprintsipi kujunemisest («Kunstipärasest tõlkest», «Looming» 1927) on ideaaliks seatud tõlke sisemine, mitte sõnasõnaline adekvaatus. Joh. Aaviku soovitus — «mitte kirjastada ühiskondlik-rahvuslikult kahjulikult mõjuvaid raamatuid oma moraalse või maailmavaatelise külje tõttu» («Looming» 1927) — toetas kodanlik-moralistliku kirjanduspoliitika huve.

1920-ndail aastail ilmus «Loomingus» rohkesti Euroopa maade uuemat kirjandust ja ka klassikat tutvustavaid artikleid. Algul oli nende hulk, võrreldes eesti kirjandust käsitlevate artiklite arvuga, isegi ebaproportsionaalselt suur (näiteks 1923 ilmus 12 artiklit väliskirjanduse, üks eesti kaasaja kirjanduse ja kolm eesti kirjanduse ajaloo alalt). Kasutades artiklite koostamisel välismaal ilmunud kriitikat ja esseistikat, tõid populariseerijad sisse uusi rakursse, analüüsimeetodeid jne. Süstemaatiline tegelemine väliskirjandusega rikastas oluliselt populariseerijate eneste esteetilisi vaateid ja kujundas kriitikukäekirja. Mitmed nendest näitasid üles suhteliselt kõrget kultuuri ja nõudlikku maitset ka oma kirjanduse arvustamisel. Välisuudistest rääkimisel leiti sageli põhjust kodumaiste kirjanduspoliitiliste ja -teoreetiliste paralleelide tõmbamiseks (J. Barbarus, J. Silvet, A. Annist).

Kirjandusteooria ja esteetika alal töötati endiselt vähe. Ilmus üksikuid üldistustaatlusega kirjandusfilosoofilisi arutlusi ja paar-kolm väljatöötatud metodoloogiaga originaaluurimust, tehti algust meetodikindla stiilianalüüsiga.

A. Annist (1936. aastani Anni), esimesi põhjaliku ja mitmekülgse ettevalmistusega kirjandusteadlasi, populariseeris ning rakendas ka omaenda töödes vaimuajaloolist suunda. Tema sünteesijulge esse «Elu ja luule põhijõud» («Looming» 1928) toetus F. Strichi teosele saksa romantikast ja klassikast; suurel eruditsioonil rajanes ka tutvustusartikkel kaasaja prantsuse ja saksa kirjandusteaduse kohta («Looming» 1927). Korduvalt on A. Annist käsitlenud kirjanduse funktsioonide probleeme, pidades eriti tähtsaks teoste filosoofilist sisukust ja elamuslikkust. Omades head sisseelamisvõimet eri laadi teostesse ja avarat, sallivat maitset, on ta andnud pädevaid hinnanguid hulgale eesti ja soome kirjanduse uudistele. A. Annist eitas järsult üksnes selliseid teoseid, mille autoripositsioon on madal, skeptiline. Nii oli ta äärmiselt kriitiline näiteks 1920-ndate aastate lõpul ilmuma hakanud romaanide suhtes, mis sisaldasid naturalismi sugemeid.

Ainulaadseks teoseks kogu eesti kirjandusteaduses on jäänud J. Semperi «Kalevipoja» rahvaluule-motiivide analüüs» (1924). Autori eesmärk ei olnud anda mitte rahvaluulemotiivide traditsioonilist ajaloolis-geograafilist vaatlust, vaid psühholoogilist. Raamatu esimene, metodoloogiline osa sisaldab väärtuslikke mõtteid allegooria ja sümboli olemuse, psühholoogilise tõe ja loogilise mõtlemise vahekorra kohta kunstiteoses, polemiseerib piiratud ratsionalistliku kunsti-käsitusega. Toetudes Jungi õpetusele kollektiivsest alateadvusest, käsitab Semper loominguprotsessi pigem passiivse «sünnitamisenä» kui aktiivse tegevusena. Raamatu teine osa, «Kalevipoja» motiivide konkreetne lahtimõtestamine, taandub aga valdavalt vulgaarfreudistlikuks ega paku huvi.

J. Semperi teoses «Meie kirjanduse teed» (1927) on mahukaim ja kaalukaim esse «Meie uuema proosa stiilist». Käsitades sisu ja vormi kui ühtsust, mida saab lahutada vaid analüüsi tarbeks, avab autor huvitavalt mitmeid olulisi jooni silmapaistvamate prosaistide individuaalsuses, jälgib puhtisikupärase põimumist eri vooludele tunnuslikuga, domineerivate mõiste- ja sõnavaldkondade seostumist kirjanike elutunnetusega, häälikulise külje kooskõla väljendatava meeleoluga. Uurimuse «André Gide'i stiili struktuur» (1929) kvaliteedile on kasuks tulnud erinevate meetodite kompleksne rakendamine. See ei ole «puhas», üksnes teose tekstiga piirduv ning sellesse sulguv stiilianalüüs: Semper on silmas pidanud ka loomingu jaoks tähendusrikkaid biograafilisi fakte, autori eluvaatelist ja loomispsühholoogilisi iseärasusi ning neid kujundanud mõjutegureid, sealhulgas süvapsühholoogilisi seiku, mida on esitatud ja interpreteeritud mõõdu-tundeliselt, võrreldes «Kalevipoja» rahvaluule-motiivide analüüsiga». Gide'i vooluloolisele kuuluvusele suuremat tähelepanu pööramata, jälgis Semper ta loomingus väljenduvat isiksuse struktuuri ja elutunnetuslikku sisu antinoomiate klassika — romantika seisukohast, nagu seda käsitasid saksa kirjandusteadlased O. Walzel, F. Strich ja teised. Analüüsi tulemused tõestavad Gide'i kuuluvust romantilisse põhitüüpi, s. t. vastupidiselt mitmete prantsuse Gide'i-käsitluste väidetele.

D. Palgi oli Semperi kõrval teine, kes tutvustas ja rakendas uudset stiiliuuri-mise metodoloogiat. Oma artiklis «Stiili-uurimustest» («Eesti Kirjandus» 1926) ja teoses «Eduard Wilde «Mäeküla piimamehe» stiil» (1929) on ta toetunud eeskätt O. Walzeli, E. Utitzi ja E. Winkleri poolt väljatöötatud printsiipidele. Stiili uurimise eesmärgiks seadis ta teaduslikult korraldatud analüüsi, mis avaks teose vormiomaduste sünteetilise pildi. Proosateose stiili eritlemise lähtekohta nägi D. Palgi autorisuhtumuse väljaselgitamises, sest selles sisaldub kirjaniku kavatus ja kujutamise suund. Siit algab ka «Mäeküla piimamehe» käsitlus, edasi on

jälgitud sõnastusstiili ja tektoonika erijooni. Teost kui elavorgamismi ei tajunud D. Palgi küllalt tundlikult, ta käsitles teksti sageli formaalse, statistilis-kvantitatiivse masinlikkusega. Uurimisobjekti piiramine üheainsa teosega, aga ka kitsalt mõistetud meetodikindlus on vähemalt osaliselt tinginud selle, et Palgi vaatlus jääb üldistusvaeselt empiiriliseks.

* * *

Suure amplituudiga võnked kolmekümnendate aastate Eesti sotsiaal-poliitilistes sündmustes ja neis tegutsevate-toimivate jõudude vahekorras kajastusid teravalt ka kirjanduses, andsid alatasa vastupeegeldusi kirjanduselus ja -hindanguis, esteetilise mõtte liikumises. Need hoidsid virge kirjanduslike jõudude sotsiaalse tähelepanu, sundisid seisukohavõttudele, kutsusid esile korduvaid ümbergrupeerumisi nende asetuses, põhjustasid tõusu, langust või siksakke kriitikute ja kirjanike maailmavaates. Ühiskonna elu ja kirjandusliku mõtte kontakt, mis vahepeal oli lõtvunud, pingustus taas, andes ilme kirjanduslikele võitlustele ja kriitika arengule. Samal ajal kerkis kriitika teoreetiline, analüüsi- ja sünteesimeisterlikkuse tase läbi kogu kümnendi küllalt ühtlaselt ning kindlalt.

Perioodiliste väljaannete seas oli kriitika arenguprotsessi jaoks juhtiv ja kõige edasiviivam osa endiselt «Loomingul». J. Kärneri viimasel toimetamisaastal (1929) pisut alla käinud, kaotanud ka arvustuste ja artiklite osas mõnda oma mitmekesisusest nii käsitlusobjektide kui ka kaastööliste mõttes, tõusis ajakiri järgmisel aastakümnel autoriteetse kirjandusehindaja J. Semperi korrektsel, kindlakäelisel toimetamisel taas heale tasemele, edestades muud perioodilist kriitiliste materjalide rohkuse, vaheldusrikkuse ja haardeulatuse, sisukuse ja kompetentsuse poolest veel enam kui 1920-ndatel aastatel. Võimekamaid kriitikuid aitasid «Loomingu» ümber koondada tema kui Kirjanike Liidu häälekandja maine ja stabiliseerunud demokraatlik põhisuunitlus, mille J. Semper säilitas, pareerides targalt kultuuripoliitika tasalülitamiskatseid.

«Loomingus» avaldatud artiklite ja esseede temaatika, arvustuste omast rääkimata, keskendus eesti kirjanduslikule kaasajale. Ajakirja kriitikaosa peegeldab küllaltki täielikult olulisemaid maitse-suundi, esteetilisi ja kirjandusfilosoofilisi otsinguid, neid sünnitanud, rikastanud või risustanud välismõjureid, erivaateliste kirjanduslike jõudude teoreetilisi seisukohti ja kriteeriume, suhtumist üksteisesse ja riiklikusse kultuuripoliitikasse, enamikku vaidlus- ja tüliküsimusi — üldse kirjanduse põhiprobleemistikku. Võrreldes eelmise aastakümnega, vähenes «Loomingus» kirjanduslooliste tööde osakaal. Need ilmusid enamjaolt «Eesti Kirjanduses», kujundades selle ajakirja profiili ja moodustades ühtlasi tema väärtuslikuma osa. Uudisloomingu tutvustamisel ja hindamisel jäi «Eesti Kirjandus» ka nüüd «Loomingust» vähenõudlikumaks ja esteetiliselt alalhoidlikumaks.

Professionaalse arvustuse ja kirjandusteaduse taseme kõrval peegeldasid need kaks ajakirja kõige ilmekamalt ka kriitika žanrilist palet. 1930-ndate aastate algupoolel ei harrastatud kuigivõrd olulisel määral uusi või vahepeal unustusse jäänud žanre. Küll aga on täheldatav juurdunud žanride sisene ja nende vaheline dünaamika, milles mõneti väljendub ka kriitika kui terviku sisuline muutumine.

Retensioonide arvu jõudus suurenemine (1930-ndatel aastatel ilmus «Loomingus» aastakäigu kohta 29 retensiooni, s. o. kaks korda rohkem kui eelmisel kümnendil, «Eesti Kirjanduses» koguni 55) kõneleb sellest, et mõlemad kirjanduslikud ajakirjad püüdsid arvustamisel sammu pidada raamatutoodangu paismisega. 1934. aastast peale hakati reformima «Loomingu» arvustuste rubriiki:

siitpeale avaldati põhiliselt lühikesi, 1—2-leheküljelisi retsensioone. Enamiku arvustajate tihe esitusviis võimaldas teose kohta niisama palju olulist ära öelda kui varasemates, kuni kümmeleheküljelistes retsensioonides. Arvustatavate teoste nomenklatuur säilis mõlemal ajakirjal põhijoontes sellisena, milliseks see oli kujunenud 1920-ndatel aastatel. «Eesti Kirjanduses» tutvustati-hinnati üks-naaval või kimbukaupa ka mitesilmapaistvaid ja perifeerseid tooteid, mida «Looming» heal juhul mainis ainult aastaülevaates. Hoolsasti peeti silm peal näiteks tolleaegsel, nimetuste arvult suurel, kuid alakvaliteedilisel näitekirjandusel, järjekindlalt retsenseeriti noorsoo- ja lastekirjandust. Tõlketeoseid arvustasid originaali keele head tundjad, kellest mitmed olid ise tõlkijad: M. Sillaots (prantsuse k.), Aug. Palm (soome jt. k.), J. Silvet (inglise k.), K. Aben (läti k.), B. Linde jt. Tõlketeose arvustus oli eeskätt populariseerivat tüüpi; tõlke kvaliteedile ja probleemidele osutati tähelepanu möödaminnes. Ka lastekirjandus jäi sel alal loovalt tegutsevate või kindlaskujunenud huvisuunaga arvustajate hoolde (J. Parijõgi, A. Vaigla, L. Palm).

«Loomingu» produktiivsemad retsensendid olid O. Urgart, H. Paukson, P. Ambur, A. Oras, M. Sillaots ja A. Suik, «Eesti Kirjanduses» M. Sillaots, P. Ambur, A. Vaigla, O. Urgart, B. Linde ja H. Paukson. Enamik nendest on 1920-ndate aastate lõpul või 1930-ndatel aastatel tegutsema hakanud kriitikud ja kirjandusteadlased. Järjekordsete unustlukkade seast väljapaistvamate ühisjooneks on, eriti retsensioonis, distsiplineeritum keskendumine teose tekstile ning loomingu-pühholoogiliste ja muude teoseväliste aspektide tagaplaanile või sootuks tähelepanuta jätmine. A. Annistile, D. Palgile, A. Orasele, H. Pauksonile ja A. Aspelile andis süstemaatiline filoloogiline haridus teoreetilise baasi kunstiliste vahendite pädevaks eritlemiseks ja pilkenime «magistrid», millega osa kirjanikke väljendas umbusaldust nende pisut eluvõõra raamatutarkuse ja pedantsevõitu lahkamiskalduvuse suhtes, aga ka kõhedust haritud, jahedama kriitikutüübi ees. Kõik uued kriitikud ei olnud võrdvõimelised ega võrdset nõudlikud enese vastu, mõni, näiteks P. Ambur, patustas liigproduktiivsuse ning pinnapealsusega. Uus kriitikute generatsioon ei salanud oma esteetilisi sümpaatiid maha, kuid väljendas neid talitsetult, ei lasknud isiklikku maitset hinnangu andmisel määravalt kaasa rääkida, respektteeris igasuguste laadide eluõigust. Teose sotsiaalse ideestiku suhtes avaldati poolehoidu, skepsist või eitust üldiselt resoluutsemalt, ka «vaikiva oleku» ajal, mil otsiti ja leiti kaudeütlemise võimalusi. Just tollal hakkasid oma opositsioonist võimule ja lojaalsele kirjanikele märku andma ka need kriitikud, kel varem näisid sotsiaalsed huvid puuduvat (A. Oras, A. Aspel).

Kirjanike aktiivsus retsensentidena oli 1930-ndatel aastatel kriitikutega võrreldes vähene. J. Semperilt ja J. Kärnerilt ilmus häid arvustusi, ent oma kaalu-kaima andsid nad sel aastakümnel üldistavates žanrides (probleemartiklites, esseedes). Kaasaja kirjanduse hindamisest ja probleemide diskuteerimisest võttis aeg-ajalt osa Fr. Tuglas, kelle põhialaks oli aga juba 1920-ndate aastate teisel poolel saanud kirjandus- ja kultuuriajalugu. Oma mahuka, kolme aastakümne kestel sündinud kriitilise loomingu korraldas ta uustrükiks; 1935—1936 ilmus Tuglase 8-köiteline «Kriitika» — eesti kirjandusarvustuse kapitaalsemad ning esinduslikumad väljaanded. A. Adson ja H. Visnapuu esinesid ligikaudu endise sagedusega ja endisel tasemel, mis aga ei võimaldanud enam oluliselt rikastada uue kümnendi kirjanduslikku mõtet. Ka kahandas mõlema kriitiliste otsustuste paikapidavust nende ideoloogiline vähikäik. 1930-ndate aastate lõpupoole hakkasid kriitikas kaasa rääkima arenenud esteetilise kultuuriga ja tõsiste humanitaarhuvidega, ent sotsiaalselt passiivsemad nooremad kirjanikud peamiselt arbu-jate ringkonnast. Arvustamise meetodeisse töid kõige rohkem uut siiski tugevamad professionaalsed kriitikud (A. Aspel, A. Oras, O. Urgart, H. Paukson, D. Palgi), kelle tegevuse najal juurdusid ka nõudlikumad hindamisalused.

Ehkki üksikud kriitikud paistsid silma väljenduskultuuri viimistletud elegant-siga (A. Aspel), isegi barokse dekoratiivsusega (A. Oras), on 1930-ndate aastate kriitika sõnastuslik külg eelmise kümnendi omast kuivem, üksluisem, ühtlasi ökonoomsem, asjalikum. Kirjanike vähenenud arvustamisviljakusega laseb see ennast seletada vaid osaliselt, sest mitte ainult andekamad arvustajad, vaid ka noorema generatsiooni luuletajad ja prosaistid ei taotlenud oma kriitilistes esinemistes niivõrd väljenduse belletristlikku piltlikkust, kuivõrd mõtte täpset, selget fikseerimist.

Filoloogilise ettevalmistuse ja kirjandusliku põhitegevusalaga arvustajate kõrval kasutasid «Eesti Kirjandus» ja «Looming» retsensentidena ka inimesi teistelt erialadelt, nii seoses ajaloolise romaani moodimine kuga ajaloolasi. Viimased ei pretendeerinud esteetilise hinnangu andmisele, mõnikord kiitsid nad heaks teose, mis illustreeris kodanlikku ajalookäsitust, kuid olustikureaalides eksimistele ja muudele anakronismidele osutamiseiga tuletasid nad ajaloovaimustusse sattunud prosaistidele meelde, et teatava aja järgu kujutamiseks on vaja seda tunda.

Kolmekümnendate aastate esteetilisest mõtet rikastanud kriitikutüüp ei ole arvustaja-kõigesõja. Ta oli olemas, ent tema kaudu ei ilmutanud ennast kõikehaarav sünteesijõuline vaim, vaid laialivalgumus, sissetöötatud sule mõttepingest koormamata jooks. Autoriteetsemad, tugevama isiksusega kriitikud spetsialiseerusid teatavale osale kirjandusest. Kriitikasiseses tööjaotuses etendasid taas tähtsat rolli kirjanduslikud sümpaatiad, platvormiühendus. Ehkki rühmapoliitika ei lakanud enam «Siuru»-aegseis mastaaipides ja vormides, eelistati sageli valida arvustamiseks teosed, mis olid kriitikule meetodilt ja laadilt lähedased, mille autoriga teda ühendas esteetiline ja sotsiaalne mõttekaasus. Kriitika süvenemispüüdlustest kõneleb ka kirjandustoodangu jagunemine arvustajate vahel liigiti ja žanriti, mis on eriti nähtav aastaülevaadete puhul.

Põhiliikide ülevaateid avaldasid «Looming» ja «Eesti Kirjandus» nüüd juba enesestmõistetava korrapärasuse ning operatiivsusega, üksnes näitekirjandus kui kõige verevaesem jäi mõnikord arvele võtmata. Mahukaks paisunud proosafoodangu kohta ilmus järjekindlalt kaks ülevaadet aastast (romaan ja lühiproosa eraldi); kirjutasid Fr. Tuglas, O. Urgart, E. Hubel, M. Sillaots jt., J. Semper eelistas novelli, D. Palgi romaani. Peamiselt luulega tegelesid A. Oras ja H. Visnapuu. Heaperemeheliku hoolega inventeeriti mõnel aastal ka memuaari, reisikirjeldust, noorsoo- ja isegi biograafilist kirjandust. Paremates aastaülevaadetes ilmes kümnendi arvustusele iseloomulik tahe mõjutada kirjandusprotsessi kulgu. J. Semper, O. Urgart ja A. Annist tavatsesid grupeerida vaatlusmaterjali ainevalikulist, ideeliste ja kujunduslik-kunstiliste ühistunnuste alusel, sel viisil esile tuua olemasolevaid ja tekkivaid tendentse, neid toetada või tõrjuda. J. Kärner jälgis konjunktuuri- ja moenähtusi, kirjanduse ja poliitika seoseid, A. Oras süvenes autorite isikupärase, eesmärgiks piiritleda igäühe andelaadile, temperamendile ja maailmanägemisele kõige töötavam eneseteostustee.

Aastaülevaadete üheks funktsiooniks oli kainestada innukaid, kuid eeldusteta kirjandussepürgijaid. Sedasama eesmärki pidasid silmas kirjandusvõistluste kohta intervjuude andjad ja artiklite kirjutajad, eriti seoses «Looduse» 1930—1934. a. romaanivõistlustega, mis jäid tulemusvaeseks. Kriitika püüdis jahutada ainekuliste uudismaade otsimise palavikku, mida oli õhutanud ainevärskuse kui plusspunkti arvestamine esimestel auhinna jagamistel. Peagi hakati tõrjuvalt kohtlema ka kirjandustehnilise miinimumi kätteõppinud autoreid, kel polnud ei annet ega oma probleemi.

Autoriülevaate- ja portreežanri märgistas suund retoorikavabale konkreetseusele ja tihedusele. Ilmunud küll valdavalt tähtpäevade puhul, olid need sagedamini asjalikum, uurimusliku kallakuga käsitlused kui üld- ja tühisõnalised viisakusarvustused. Polnud haruldus, kui juubilari nõrkadest külgedest räägiti karuse-

otsekoheusega, kibekriitiliselt, või kui juubeliartikkel koguni poleemikaareeniks muudeti. Traditsiooniliste «elu ja tegevuse ülevaadete» arv vähenes, informatsioonihulk suurenes: tõsteti välja mõni varem varjujäänud või taas aktuaalseks saanud osa loomingust, süvendati analüüsi ja interpretatsiooni, täiendati fakte. Parimaid selles laadis on Fr. Tuglase «Karl Rumor» («Looming» 1929), O. Urgarti artiklid A. Saalist, M. Metsanurgast ja O. Lutsust ning M. Sillaotsa oma H. Raudsepast. 1933. aastast hakkas «Looming» väljapaistvamate kirjanike tähtpäevade reageerima mitme lühikirjutisega, milles arendati sügavuti mõnda kitsamat teemat, esitati memuaarset materjali jms.; osa nendest ilmus ka brošeeritult, äratrükidena. Isiku- ja loomingulooliste artiklite aineks valiti tihti autori varasema kujunemise aastad, mis võimaldasid uurimuslikku lähenemist. Loomispsühholoogilisi eritluskatseid tehti harva, kainelt ja ettevaatlikult, toetades neid usaldusväärse andmestikuga. Etapi kriitikale põhitunnuslikult haakus suure osa autorimonograafiliste artiklite temaatika kirjaniku ja ühiskonna suhete kompleksiga. J. Kärneri, O. Urgarti ja N. Andreseni käsitusobjektideks oli korduvalt kirjaniku maailmavaate evolutsioon, ühiskondlik-poliitiline tegevus ja selle vastupeegeldused loomingus, sotsiaalkriitiline motiivistik ja paatos. A. Annisti huvitas enam kirjanike filosoofilise mõtlemise võime ja haare, teoste eetilisel väärtustav potents («Tammsaare kui kultuurikriitik ja intellektualismi agonia», «Akadeemia» 1938). Jälgiti ka autori kunstiliste vahendite süsteemi — enamasti teatava žanri piirides —, sõnastusstiili ja selle funktsionaalseid seoseid väljendatavaga, püsivõtte ja -tüüpe ning nende mutatsioone (A. Aspel, A. Oras, B. Kangro, M. Sillaots), teatava esteetilise kategooria isikuomaseid esinemisvorme (näit. H. Pauksoni «Metsanurga iroonia ja huumor», «Looming» 1939). Paljud autorimonograafilised kirjutised on säilitanud väärtuse hilisemate aegade jaoks. Leiame nendest teravmeelselt seatud ja hästi disponeeritud teemasid, püsima jäänud hinnanguid ja ümberhinnanguid, tihedaid, meetodikindlaid eritlusi, taidelist sõnastust.

Kümnenäi kirjanduskriitikale ilme andjana ning kirjandusprotsessi dünaamikale toimijana on eriti oluline tähendus probleemartiklidel, mille koguarv 1920-ndate aastatega võrreldes tunduvalt suurenes («Loomingus» ilmus neid ligi 40, «Eesti Kirjanduses» poolteistkümmend, üht-teist lisasid «Olion», «Tänapäev», «Varamu» ja «Akadeemia»). Nende kaudu avaldas ennast ajajärgu tooniandev, kliimat kujundav kriitikutüüp — demokraatlik ühiskondlik võitleja, kes luges oma esmaülesandeks eristada perspektiivituid, sotsiaalselt tagurlikke ja kunstlikult väljahautud suunaandmisi ja -võtte elujõulistest, kirjanduse ja ühiskonna arenguloolikaga kooskõlalistest tendentsidest, rünnata esimesi ja toetada teisi, mõjutada sel viisil kirjanduse teisenemist oma ideaalide kohaselt. Seda laadi sotsiaalselt teritatud probleemartiklite viljakamad kirjutajad olid J. Kärner, O. Urgart ja J. Sütiste; harvemini, kuid väga kaalukalt esinesid J. Semper, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas ja A. Annist. Väitluste keskmeks olid kaasaja realismi teed ja võimalused; iga autor aktsentueeris vastavalt oma huvikallakule kas sotsiaalseid, psühholoogilisi või filosoofilisi väärtusi. Põhjalikult argumenteeritud järeldusi esitavate kõrval oli ka kärsitumaid, kelle üldistused ja hoiatused toetusid väiksemale tõestusmaterjalile, ent seda tugevamale situatsioonitajule, kes aga teinekord ka mõne tendentsi levimisele ja ohtlikkuse määra ületähtsustasid. Viimast tingis osalt see, et probleemartiklid kujutasid endast kõige poleemilisemat žanri: üksikeid kummutavate, diskrediteerivate, täiendavate ja toetavate arvamuste ahelreaktsioonis teravdati probleemi vahel äärmuseni, eemalduti sellest sootuks ja jõuti antinoomilistesse möödarääkivustesse, kust mõni tasakaalukam sõnavõtja vaidlemisenergia taas viljakamale rakendusale juhtis. Poleemika tulipunktidest jäid eemale L. Anveldi ja M. Sillaotsa artiklid: nendes on jälgitud teoste- ja kirjanikevahelisi ühisjooni tüpaažis, motiivistikus ja temaatikas.

Kõmekümnendate aastate probleemartikli ja esse e vahel puudub terav eraldusjoon. Kui näha esse e põhitudunust ilmutumiskoordinaatidest kaugemale küündivas probleemiasetuses ja selle julgelt isikupärases arenduses, sügavas ning originaalses mõttekultuuris, probleemartikli mõistet aga seostada konkreetsete kirjandusnähtuste küljes püsimisega, päevaküsimuste diskuteerimisega, siis kirjutasiid näiteks Tammsaare ja Semper pigem esseid, millele äratõukepinna või impulsse päevaprobleemseteks kõrvalepõigeteks andis lähem ümbrus, Kärner ja Urgart aga esseistlike kõrvalepõigetega probleemartikleid.

Essee žanripuhtamas mõttes leidis vähe harrastajaid, ehkki kümnendi lõpul, täpsemalt 1938. aastast, hakati selle viljelemist õhutama otse süstemaatiliselt ning kirjutati esse e kohta rohkem ja põhjalikumaid ajaloolisi ning žanriteoreetilisi ülevaateid kui ühegi teise kriitikažanri kohta. Essee vastu tõusnud huvil ei puudunud sotsiaalsed juured, millele juba tollal osutas üsna avameelselt H. Paukson: «Esseed harrastades me mitte üksi ei teosta oma kultuuriorientatsiooni Lääne demokraatiate suunas, vaid aitame ka vähendada õhustiku teatavat umbsust endi ümber. Ehtsa esse e tegumood on nimelt vastandlik kõigele doktrinaarsele, kivi-nenule, vägivaldsele, ebainimlikule ja barbaarsele. Ta koolitab tõetsimist, eritlust, inimese igakülgset arvestamist, isiksuse eneseväärtuse tunnet; käskimise ja käsutäitmise asemel ta arendab «katsetamise», s. t. edu vaimu.» («Looming» 1939, lk 516.) Niisiis, esse e kultiveerimises nähti üht võimalust vabamaks eneseväljenduseks ning passiivseks vastupanuks diktatuurivõimu survele vaimuelus. Neid võimalusi otsiti nüüd seda aktiivsemalt, et kõige vaikivamad aastad olid seljajaga, uus sotsiaalne virgumine tulekul, ja seda ei teinud hoopiski mitte ainult Läände pööratud pilguga literaadid, keda esindas H. Paukson. Ka näiteks J. Kärner, kelle kirjandusfilosoofiline areng sujus 1939. aastast vene revolutsioonilis-demokraatliku kriitika ja marksistliku esteetika mõju all, saavutas samal ajal esseistina uue, kõrgema taseme. Teisest küljest loodeti klassikalise esse e kujunduskultuuri õppetundidest abi tollase kriitika kuiv-asjalikult ühetoonilise ilme värvirikastamiseks.

Essee propageerimise ülesannet täitis A. Aspeli koostatud ja tõlgitud mahukas «Valik prantsuse esseid» (1938), mis hõlmab autorkonda Montaigne'ist France'ini, ja prantsuse uusimat esseistikat esitlevad tõlked «Loomingus». A. Oras («Esseest, selle olemusest ja vajadusest», «Akadeemia» 1938) ja H. Paukson («Vaatlusi eesti esseest», «Looming» 1939, «Kreutzwald esseistina uut ajastut kuulutama», «Looming» 1940) läksid eesti esse e traditsioone ja algeid otsides tagasi kuni O. W. Masinguni, eritlesid parimate esseistide, ennekõike Tuglase loomingut ja kritiseerisid oma kaasaegse esse e kidurust. Lisaks žanriteadlikkusele oli A. Orasel ja A. Aspeliil (ka H. Pauksonil) loova esseisti võimeid, mis ilmnesid mitmetes nende ulatuslikumates välis- ja kodumaa kirjanduse käsitlustes. Oma laadilt ning olemuselt olid need lähemal pigem teaduslikule kui «puhtale» esseele. Sagedasti võtsid need autoriid lähtekohaks mõne Lääne-Euroopas parajasti diskuteeritava esteetika-probleemi, uudse teoreetilise käsitlusaluse või muus mõttes huviäratava teose, mille tutvustamisega ühenduses ja mille valguses nad tegid originaalväärtusega esseistlike sissevaateid eesti kirjandusse (näit. A. Oras, ««Bestsellerite» kultuur mujal ja meil», «Looming» 1932; «Naiskirjanikest mujal ja meil», «Looming» 1939; A. Aspel, «Puhast luule», «Looming» 1935; H. Paukson, «Juhulüürikäst», «Looming» 1938). Esseistlike allüüridega kirjutasi kunstide vahekorradest avaldasid A. Adson ja V. Adams; viimane asus kultiveerima ka vahepeal unustuses olnud marginaali, milles kramplik vihutimõtlemine lämmatas mõnikord toekat isemõtlemit.

J. Semperi «Prantsuse vaim» (1934), tolle aja harvu esseekogusid, kujutab endast varem «Loomingus» ilmunud portreid kaasaegsetest prantsuse kirjanikest, kelle elutunnetuse ja stiili olemust on pretsiisselt edasi antud. 1930. aastatel kan-

dus Semperi kui esseisti ning kriitiku tegevuse raskuspunkt väliskirjanduslikult ainelt kodumaisele. Tema esinemistele, ka poleemilistele, oli iseloomulik paljunäinud, sügavalt kultuurse inimese avarus, rahulik üleolek kitsama vaimuga opponentide provintslikust ärritatusest.

Uudse töövormina hakkas «Looming» praktiseerima ankeetide korraldamist. 1930. aastal tehti neid tervelt kolm, kümnendi jooksul järgnes veel kuus. Paarile esimesele, mille eesmärgiks oli kirjanikelt loominguuloolise ainese kogumine, reageeriti loiult. Hilisemate kirjanduspoliitiliselt orienteeritud küsimustik ärgitas elavamalt vastama, andes demokraatlikele kirjanikele ja kriitikutele eriti dikta-tuuriaastail võimaluse hulgakesi korraga demonstreerida ametliku kultuuripoliitika loosungite vastu. Selleks kasutati näiteks ankeeti kultuuripoliitilisest välis-orientatsioonist (1933—1934, 27 vastust), raamatuaasta puhul korraldatut (1935, 32 vastust) ja eriti üksmeelselt ankeeti «Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses» (1937, 24 vastust). Vastati üldiselt asjalikult ja siiralt.

Ringküsitlusi panid toime ka teised väljaanded, näiteks «Kirjanduslik Orbiit», «Postimees» ja «Rahva Sõna» 1930. aasta algul mõttevahetuse laiendamiseks kaasaja kirjanduse suundade ja taseme üle, ent küsitletavate ring oli neil kitsam ja vastused tendentslikumad.

Ajalehtedes ilmuva kirjanduskriitika väärtus ja tähendus jäi suhteliselt veelgi tagasihoidlikumaks kui eelmisel kümnendil. Kaalukamaid kirjutisi ilmus nendes vähe, põhiliseks täitematerjaliks olid populariseeriv arvustus ja informatsioon kirjanduselu sündmustest, mis meeleldi keskendus kõmulistele seikadele, garneeris neid pahatahtlike kommentaaride, ässitavate oletuste ja kontrollimata faktidega. Vastutulelikult ja operatiivselt avaldati poleemilisi repliike, mis olid sageli kirjutatud tigesas mahalaadimistuhinas, argumente ja väljendusi valimata. Arvestatavama panuse kriitika ajalukku andsid ajakirjad «Tänapäev», «Akadeemia» ja «Varamu», mille mõju ei küündinud aga «Loomingu» ja «Eesti Kirjanduse» omani juba ainuüksi lühikese ilmumisaaja tõttu. Mõne väljaande («Uue Eesti», «Tänapäeva», «Akadeemia») kirjandusideoloogiline ilme, viljakamate kaastööliste ring, arvustatavate raamatute ja meelisprobleemide valik vormus kooskõlaliseks väljaande üldise suunaga.

Tartus ilmuv, territoriaalselt ülikooliringkonnale ja Kirjanike Liidule lähemal asuv «Postimees» sai osa ka nende suhtumistest ja atmosfäärist. Kirjanduselu informatsioon oli siin soliidsem ning faktiliselt usaldatavam. G. Suitsu, V. Adamsi, O. Urgarti ja A. Orase siinsed artiklid olid aga visandlikumad, vähem viimistletud, nagu ajalehtedes tavaline. Aeg-ajalt võeti «Postimehes» üles kriitika-probleeme, avaldati meelt bulvarikirjanduse vastu.

«Päevaleht» jätkas kirjandusliku lisa väljaandmist, mis seletab pealehe enese kriitikarubriigi juhuslikku, hajuvat täidet. Kord nädalas ilmutat «Kunsti ja Kirjandust» sisustasid kümnendi algul, nagu «Vaba Maadki», suurelt jaolt elu-läheduslaste kirjutised. Nende hulgas olid mõttekäigult loogilised, omas ajas progressiivsed E. Hubeli artiklid realismist, kirjanduse ühiskondlikust missioonist, kirjaniku maailmavaate tähtsusest. 1938. aastal tõusis ning ühtlustus «Kunsti ja Kirjanduse» tase tänu P. Viidingu pingsale kaastööle. Arbujuatega, kelle anto-logias ilmus ka valik tema luuletusi, ühendas P. Viidingut samaväärselt tugev esteetiline ja intellektuaalne kultuur. Ent ta oli publitsistlikum kui näiteks A. Oras või H. Talvik, ta huvitus elavalt kirjanduse ja ühiskonna suhetest ning eritles mõnd osa sellest probleemide kompleksist sügava mõistmisega. Analüütiliste artiklite kõrval viljeles P. Viiding (Mikrofoni varjunime all) välisvormilt koseriile lähenevat dialoogi, mille aineks olid nii kirjandusfilosoofilised kui ka päevateemad.

Diktatuurivõimu häälekandja, 1935. aastast ilmuv «Uus Eesti» oli järjekindla-

maid kirjanduskriitika avaldajaid. Tema programm langes põhijoontes ühte eelkäija «Kaja» omaga, ent selle kuulutamiseks ning sisendamiseks kasutatavad vahendid olid märksa delikaatsemad senikaua, kuni toimetuses töötas ja kriitika-rubriigis tooniandvalt esines E. Hubel (1935—1937). Tema kirjutistest ilmes küll poolehoid «uuele jonele», kuid kogenud, aruka kirjandustegelasena ja küllalt isepäiselt mõtleva kirjanikuna ei laskunud ta selle primitiivse apologiseerimiseni ega drastilise pealesurumiseni, vaid respektieris kirjaniku õigust luua oma siiraste tõekspidamiste alusel. Ehkki «Uues Eestis» retsenseeriti eelistavalt rahvustervikluse ideele ülesehitatud teoseid, ei teinud E. Hubel tavaliselt tendentsi nimel kunstiväärtuse suhtes hinnaalandust. Lihtsustamisteni, elujaatuse ja riikliku ülesehituspaatose reglementeerimiskatseteni jõudis ta hiljem «Varamus». Algusest peale pidas «Uus Eesti» hoolega silma peal «Loomingul», informeeris pidevalt — esiotsa sõbralik-nõuandvas toonis — võimu soovidest ajakirja ilme ümberkujundamise asjus, märkis ära tema vigu ja puudusi. Hiljem aga ei kokkunud A. Kivikas tõstmast «Loomingu» vastu ka valesüüdistusi, kuna H. Visnapuu püüdis edutult tõrjuda «visalt liikuvaid kuuldusi» kirjanduse riiklikust suunamisest. Mõlema nimetatut, samuti A. Mälgu kirjanduspoliitilised ja poleemilised sõnavõtud olid lamedalt demagoogilised, ka pealekärkivad. Riiklik-ideoloogilise tegevuse ühendasid nad isiklike arvete õiendamise, taotlesid luua ringkaitset natsionalistlike tendentsteoste ümber, selleks kompromiteerida terve «Loomingu» arvustuse analüüsimeetodeid ja hindamisaluseid. Enam või vähem võimulähedaselt orienteeritud materjalide kõrval leidis «Uues Eestis» üksikuid vastassuunalisi esinemisi J. Sütistelt ja L. Soonbergilt (Soonpäält), ka poliitilises mõttes indifereentseid arvustusi nooremalt kriitikutelt.

H. Visnapuu toimetatud «Varamu» oli ideoloogiliselt vähem monoliitne kui «Uus Eesti». Ühiskondlik-poliitiline õhustik polnud tema ilmuma hakkamisel (1938) endiselt umbne, olid tekkimas mõrad. Teisalt oluiks võimatu ka leida mahuka ajakirja täitmiseks vajalikult suurt ühes suunas mõtleivate kaastööliste ringi. Arvustajaskond langes ainult osaliselt ühte «Uue Eesti» omaga ja kuigi see grupp juurutas sama joont ka siin, esinesid «Varamus» mitmed sellised kriitikud, kelle kirjanduspoliitiline tegevusliin oli demokraatlik, kellel vastavad ambitsioonid välja kujunemata, väikesed või sootuks puudu. «Varamu» ideoloogiline konformism avaldus mõnel määral juubelireageeringuis: lojaalsete kirjanike omi tähistati pidulikumalt, suurema arvu artiklitega. Rohkesti ja erinevatest rakursidest kirjutati aga ka näiteks A. H. Tammsaare kohta. Poleemilised aktsioonid olid samasuunalised «Uue Eesti» omadega, sihitud A. Orase ja arbujate vastu. Arvustatavate teoste hinnanguis ja küllalt laias valikus on poliitiliste motiivide kaastoimet vähem märgata. Retsensioonide kvaliteedi poolest jäi «Varamu» «Loomingule» alla: proosaarvustus ei pürganud sageli palju kaugemale süžee refereerimisest, luulearvustusi lükiti kokku värstsitaatidest.

Trotsides korduvaid sulgemisi, ajas visalt demokraatlikku joont ajakiri «Tänapäev» (1935—1940), mida toimetasid vaheldumisi E. Roone ja J. Kärner. Riikliku kirjanduspoliitika ja sellest juhitud autorite rahvusterviklikud ponnistused olid siin ühtsoodu pilke all. Laadilt oli «Tänapäev», nagu ka avanumbri programmilises enesemääratluses öeldud, populaarse ilmega kultuuripoliitiline väljaanne, mille eesmärgiks oli otsida kontakti haritlaskonna ja rahva vahel. Vastavalt sellele täitsid arvustuste osa lühikesed, lugeja poole pöörduvad retsensioonid, millega «Tänapäeva» varustasid mitmed tugevad kriitikud: H. Paukson, E. Tilleman (Siirak), P. Viiding ja O. Urgart. Kaalukust lisasid ajakirjale Fr. Tuglase marginaalid ja päevikuleheküljed, A. H. Tammsaare, G. Suitsu, A. Annisti ja J. Kärneri artiklid.

Ülikooliringkondade tribüünil, 1937. aasta maist ilmuvas ajakirjas «Akadeemia», oli peamine kirjanduse käsitleja A. Oras. Varjamata isiklike maitse-eelistusi

(arbujad ja M. Under), kuid aktsepteerides ka teistsuguste luulelaadide eluõigust ja -jõudu, andis ta artiklite tsükli 1930-ndate aastate luule kohta paljus paikapidava käsitluse eri suundumuste ja poeediisiksuste olemusest ning rollist kirjandusprotsessis. A. Orase artiklid, nagu ka A. Annisti filosoofilis-poliitilised esseed ja reisikirjad «Akadeemias», on pikitud nõrdimusavaldustega fašistlike režiimide tasalülitava kultuuripoliitika aadressil, kusjuures vihjepunktiir juhib võrdlema paralleelnähtusi eesti kultuurielus.

(Järgneb)

Ja õhtuti olen ma mõelnud...

len silmitsenud ja sõrmitsenud eesti tänast luulet igapäevaseks leivakõrvaseks ilma erilise eesmärgita söönuks saada või kange tahtmiseta lausa maitseproovi võtta. Lihtsalt niisama. Ometi on ka niiviisi kujunenud mingi kujutus ta käekäigust ja mingi arvamine ta olemusest.

Olen kuulnud teda kirutamas ja kiidetamas ja takka kärmastatamas, olen lugenud talle jagatud arutuid ja arukaid õpetussõnu ja mõelnud ta peale, nagu mõeldakse rohtude ja võrsete peale, mida kasvatab maa: kõik on aina ees, kõik on aina saamas, annaks taevas ainult päikest ja pilv ainult kastet.

Mulle on meeldinud ta viimaste aegade mitmekesisus, ta mitmehäälsus, ta erinevad helistikud. Ma arvan, et tundepeenendus- ja avardustöö on praegusel ajal üks suuremaid sotsiaalseid tellimusi, ja et ta on seda tellimust edukalt täitnud. Olulisem kui üldtuntud tõdede luulendamine on pilguheit ja poeetiline valgusesuunamine suure üldise töö varjatud või varju jäänud külgedele. Mida individuaalsem, mida oma vaatenurgast nähtum on luuletus, seda enam suudab ta ennast lugema meelitada ning järelikult ka lugejat mõjutada. Ainult isikupärane ja poeetiliselt intensiivne sööbib meie informatsioonikoormatud ja rutakal ajal läbi igapäevase elujädina, läbi hingede ükskõiksuse, läbi emotsiooniväsimuse, läbi kõige antipoeetilise, ja kannab sealt läbi ka mõtte või tunde või idee, mida luuletaja propageerib. Ja sellist luulet leidub ometi küll ja küll.

Iga päev on mul kõrvus kumisenud mõni mõne kolleegi luuletus või värsirida, on aidanud mind päevast päeva, tundetasapinnast tasapinda, kujunemisjärgust kujunemisjärku, tõekspidamisest tõekspidamisse nagu saateheli, nagu selle sekundi sümbol, nagu käsipuu, nagu tõuge, nagu paitus.

Ja õhtuti olen ma mõelnud väsimuse sekka: olgu ta õnnistatud, see kisatud ja kiratud igapäevane eesti luule! Ja ma olen sõnastanud hüüdlauseid ta auks suurte pühade ja suurte suupruukimiste eel ja iseenese lõbuks.

Elagu Debora Vaarandi küpsed inimhingelahkamised näiliselt nii lahkamatute primitiivsete asjade kaudu! Elagu Paul-Eerik Rummo ideelis-eetilis-sotsiaalsed hingevaevad ning Paul Rummo mahe maailmamõistmine, naeratus põhjas! Elagu Kersti Merilaasi Mägiste-Mardi-optimism ning teravkeelne lürism! Elagu Jaan Krossi üldistusnõtke sõnaosavus ja tähendamissõnalised piltmõistatused! Elagu Ain Kaalepi mõistuslikud mõistukonstruksioonid ja poeetiliste vormide vihurvikerkkaar! Elagu Betti Alveri imekeelne sissevaade maailma asjade imeolemusse! Elagu surnud Artur Alliksaare salvide elusolek! Elagu Erni Hiire vana vihase mehe õpetussõnad ja Rudolf Rimmeli dilemmad lüürilise mülitza ja noore

vihase mehe vahelisel eikellegimaal! Elagu Lilli Prometi kombatav keeletunnetus ja Ralf Parve vormikas mõtteselgus! Elagu Vladimir Beekmani julge maailmakodanikuhaare poliitikasse, aega ja ruumi ja Nikolai Baturini kodumurde intiimsus! Elagu Mats Traadi pingekõverad kolhoosi ja kosmose vahemail ja Arvi Siia päikesevõimalused. Elagu Minni Nurme naiselik elutarkus ja kodujuurdumus! Elagu Uno Lahe satiirihäbematus ja lüüriiline elavhõbe! Elagu Jaan Kaplinski rakursivärsked mõtisklused halja elupuu all! Elagu Andres Ehini sürrealistlikud segi- ja selgetnagemised! Elagu Toomas Liivi murdumatu absurdus ja Jüri Üdi sõnauperpallid läbi filosoofilise tulirõnga! Elagu Harald Suislepa kuivamatu ja karge huumorisoon ning Hando Runneli näivnaiivsuse mõttesüva! Elagu Muia Veetamme pillilood ja ballaadide põhjavirvendused! Elagu Paul Haavaoksa kodukandi vaikne poeetilisus ja Kalju Kangru erk eritlev loodusevaatlus! Elagu Johnny B. Isotamme rämerõõmsad tänavatõed! Elagu taimede ja puude kõne ning inimitunde vaevu aimatavad virved Viivi Luige värssides! Elagu kõik uus ja kõik traditsiooniseotu, millel on poeetilist pinget ja mis pakub poeetilist pinget!

Laulud elust enesest

Minni Nurme: «Sookailudes on loitsud». Luuletused.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 120 lk.

Luuletuskogud on kummalised raamatud: vahel loed järgemööda head ja paremat, ja siiski ei jää raamatuga rahule, vahel leiad siit-sealt ainult ivake-se, aga see hakkab imekombel sinus idanema ja vilju looma; vahel on aga nii, et iga luuletus eraldi võetuna ei ütle midagi, ent raamat ise tervikuna on nagu üksainuke hea luuletus. Muidugi, küllap mängivad siin kaasa lugejapoolsedki põhjused, kas või ajanappus. Kõige rohkem kannatavad lugeja läbemaatuse tõttu need poeedid, kes vähe kirjutavad, kelle kogudes satuvad seetõttu kõrvuti meeleolult ja stiililt kauged luuletused, mis pole mõeldudki järjest lugemiseks. Aga mis teha — luuletuskogud on juba kord erisugused raamatud.

Minni Nurme luuleraamatud on suhteliselt terviklikud. See on tingitud nii autori küllaltki stabiilsest kirjutamistihedusest kui ka muutumatuna püsivad ainevallast. Tundub, et M. Nurme on P. Haavaoksa kõrval üks meie ainetruumaid luuletajaid. Kogust kogusse jätkub tal naiselik-emalikkude energiat ikka ja jälle seemet mulda visata, juuri kinnitada ja küpset voosi põimata. Ka sookailudest loitsitud maal satume endistest kogudest tuttavasse poeetilisse keskkonda, ainult et nüüd on siin märksa rohkem õhku, värve, varjundeid ja paindlikkust.

Milline ta siis on, see poetessi poolt

ehitatud luuleilm, tõsimaailma vastupeegeldus? On ta isiksusse süüvivi või ühiskonda laialt haarav, on ta võitlev või konstateeriv, on ta detailidega mängiv või suuri panoraame joonistav? Püüdes ligilähedast lühidefinitsiooni anda, ütlesin, et autor võitleb humanismipositsioonidel elu väga põhiliste väärtuste säilimise eest. Ja ta on optimistlik võitleja (milliseks harulduseks on muutunud meie nüüdisluules optimism — elu järjekestvuse eeldus!). Poetess justkui tunnetaks orgaaniliselt oma pikka-pikka põlvnemisahelat. Ta on liialt kindlalt juurdunud esiisade küntud maamulda, et kas või katsekski kaasa minna entroopia-kaemustega ja kahelda elu igipüsivuses. Läbi oma seitsme kogu veenab ta meid, et elu on väärtus omaette, *a priori*, et elu mõte on elus eneses, tema järjepidevuses, et elu sünnitab armastuse ja vastupidi, ja et selles on ilu.

Kuigi Nurme laulab elu kui üldise nähtuse nimel, on tema kujundite süsteem kindlalt kodukanti lokaliseeritud. Ta on küllap ehedamaid «maalapsi» meie kaasaegses luules (H. Runnel ja M. Traat on minu meelest algusest peale maa-asju vaadanud rohkem haritud poja pilguga) ja mõjub isegi natuke naljakalt, kui ta juhtub luuletama tuld-purskavatest mägedest.

Ent kuidas õnnestub luuletajal meid veenda? Kui puhtalt me tema mõtteleid vastu võtame?

Ütleksin esmasmulje «Sookailudest»: mina jäin uskuma, et seal tõepoolest on loitsud. Kogu «tipud» veenavad, keskpärasemad laulud ei riku muljet ära ja mõned nõrgemad leheküljed on nagu hoopis teisest rubriigist ega pääse üldmeeleolu loomisel kaasa rääkima. Need tipud («Sookailudes on loitsud», «Hauakaevajate labidad välguvad», «Mured mustad on kui kaarnad», «Õine jõgi», «Uned», «Päeva kadedad jumalad» jt., enamik tankadest) kuuluvad kõik ühte «mäestikku», mitte kõrgesse, mitte kliimat kujundavasse, kuid kindlasti omapalgesse. Tundub, et Minni Nurmel on õnnestunud traditsioonilise värvi vormikammitad maha raputada ja leida endale vabavärsi stiihias sobiv «lainepikkus». Üksikud vabavärsilised katsetused eelmistes kogudes nagu ei õigustanud niisugust suunavõttu... Võib oletada, et süvenemine rahvaluulesse ja lähedane tutvus soome moodsa lüürikaga on poetessile soodsat mõju avaldanud.

Enamikku tema headest ja ka vähem silmapaistvatest lauludest iseloomustab mingi eriline tuttavlik ja usaldustäratav õhkkond:

Õise jõe nähtamatu vool lakkamatu rutt
külaallikad jooksevad kaasa
hingesõõmud kaasa uned kaasa
südamed kaasa
ühtlaseks lainetuseks
lainetuseks

Kõik elav on koos aja väsimatus voolus. laine järgneb lainele, põlvkond põlvkonnale, mullas on igikorduvuse allikas:

Soe muld mu peos nagu ustav käsi
see seos ei kao jääb viimseni

Muru mu külje all
rohuliblede puudutus vastu rinda

Mu juuksed rohujuustesse
rusked ja rohelistel salgud läbisegi

Inimene on looduse lahutamatu osa
ja sellelt seisukohalt vaadaku ta ka

ümbritsevat. Ilmaaegne oleks Minni Nurme luule palge ees muretseda, et paarisaja miljoni aasta pärast saab Päikese energia otsa.

«Sookailudes on loitsud» on õhurikas raamat. Siin on rohkesti ruumi jäetud ka lugejale: tunda, mõelda, hoopis kaugele uidata. Muide, mis puutub luulekogu keskpärasesse lauludesse, siis on need nagu parematest lahtipudenenuid killukesed, sümpaatsed ja tagasihoidlikud. Paljude muude autorite puhul kiipub see n.-ö. täiteluule häirima.

Minni Nurme luulekujundid on lihtsad ja loomulikud. Mõjuvus saavutatakse nende väga harmoonilise kokkukõla abil:

Naeratuse sünd
enne kui ükski sõna
või käeandmine
tunnete hämarusest
imeline helendus

Poetessi sõnavara pole just eriti rikas, seda juba ta kitsa teemade ringi tõttu. Edaspidi ootaksime siin meelsasti täiendust, sest koduseid murdesõnugi peaks ju tagavaraks olema.

Nüüd veidike virinat.

Kunstitõde on tänamatult heitlik. Ka kõige ilmsema elutõde paarilisena (ja enamasti just sellisena) võib ta jääda dublandi ossa, või mis veel halvem — muutuda iseene antipoodiks. Enamasti aga annab kunstiteos rohkem või vähem tuntud tõdedele üksnes värsket emotsionaalset värvingu.

Minni Nurme senise luuleloomingu passiva poole moodustavadki eelkõige need luuletused, milles — kui nii võiks öelda — on tekkinud hall harmoonia üldtuntud mõtte ja niisama tuntud ütlemise vahel. Käesolevas luuletuskogus on niisuguste laulude osakaal väike. Nimetaksin laulutekstilist «Metsalaulu», naiivsevõitu «Viibet» ja kistud kujunditega «Otsin vaikust». Teiseks komisuskiviks näib olevat läbitunnetamata, emotsionaalselt mitteadekvaatse sümbolika kasutamine. Näiteks tooksin sonetid «Ilmtundmatud meis endis tule-

mäed» ja «Kas külvajal on nõrgaks jäänud seeme».

Mis puutub sonettidesse, siis äratav imestust, et just käesolevas kogus, kus luuletaja on tulemusrikkalt laiali lükanud riimi, rütmi ja kirjavahemärkide piirdetarad, on ta ennast vabatahtlikult surunud soneti vormiklammerdusse. Ning ilmselt halvasti teinud. Autoril pole minu arvates lihtsalt sonetisoont. Juha jämb on talle võõras, seda värsimõõtu kasutab ta haruharva. Enamik luuletuskogu sonetidest on pingeta, riimid ei mõju loomulikena või tunduvad kulunutena, arendus on kuidagi naiivne ja konstrueeritud, lühidalt — ei teki äratundmist, et need luuletused tõesti just nimelt soneti kujul ilmale pidid tulema. Erandi moodustavad ehk «Nüüd jääs on sadamad ja paadisillad», «Muld, vesi,

tuli on mu sugulased» ja «Mind sügis nukraks teeb ja kõrremaa».

Tankad seevastu paistavad autorile sobivat. Nad on nagu kenad ikebanad Maarjamaa metsalilledest (välja arvatud «Sipelgad peavad», mis nagu ei sobi tanka filigraansesse vormi).

«Sookailudes on loitsud» lõpeb tõlgetega soome kaasaegsete poeetide luulest. Üldmuljele lisavad nad juurde, avardades arusaamist tõlkija maitse- ja mõttevallast ning samaaegselt demonstreerides taas soome nüüdisluule kõrget taset.

Luuletuskogud on kummalised raamatud: halva neis teed maha ja unustad, hea aga saab omaseks koguni.

H. Jürisson

Sõelatäis kriitikat

Heino Puhvel: «Sõnad sõelaga süles». Artikleid, lühiuurimusi, marginaale.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 296 lk.

Lugesdes varem perioodikas avaldatud kirjanduslike artiklite kogumikke, tekib mõnikord kahtlus, et kas ikka on vajadust uuesti publitseerida kirjutisi, mis on ilmunud sellistes alleshoitavates ajakirjades nagu «Keel ja Kirjandus» ning «Looming». Eriti maksab see kirjandusajalooliste artiklite kohta, sest nende puhul ei saavutata koondamisega mingit paremust: kasutajat huvitab eeskätt käsitletud teema, nii et otsida tuleb nagunii mitmest kohast. Nüüd siigib üks otsimise koht juurde ja riulile kogunevad dubletid. Kriitika-alaste artiklitega on lugu pisut teine, sest lugeja huviobjektiks võib olla ka kirjutise autor, kriitik. Meid võivad huvitada teatava kriitiku kunstiteoreetilised vaated kompleksse tervikuna, kas või kriitikaajaloo aspektist. Ajaleheartiklite taasavaldamine on muidugi pisut erinev, sest selle kommunikatsioonivahendi elu-

iga on üürrike ja väärtkirjutiste leidmiseks tuleb aastate pärast näha kurja vaeva.

Heino Puhveli kriitikaraamatut lugesdes niisuguseid ketserlikke mõtteid ei tekkinud. Võib-olla ka seepärast, et siin on tegemist kriitikaga, mitte kirjanduslooga. H. Puhvel ei ole kriitikuna eilne mees. Ta on näidanud ennast aastate vältel küllaltki kaaluka arvustajana, kes mitte nii muu seas sõna ei võta. Ta ei ole avaldunud küll vabakutselise literaadi sagedusega, ent aastas loeme siiski mõnigi kord tema allkirjaga sõnavõtte. Kummatigi on ilmunud artiklid olnud kirjandustöötaja lisaharrastuseks kutselise suletöö kõrval, mistõttu nende hulk on siiski nii piiratud, et seni polnud tema kriitikuilmest kindlat pilti. Lugesid ja sedastasid ta tabavaid hinnanguid, tunnustasid võimet läbi näha ja iseloomustada kirjandusliku protsessi

ilminguid, ent summeerivat iseloomustust ei saanud. Mainitud raamatu lugemisel koondusid need hajatähelepanekud ühtseks tervikuks, joonistus pilt kriitiku isikust.

Artiklite kogumik on koostiselt mitmepalgeline: siin on kirjandusteoreetilisi arutlusi, mõne perioodi üksikute žanride kohta kokkuvõtvaid vaatlusi, on retsensioone, paari autori loomingute lahtimõtestamist ja viimaks marginaale, lõpuni arendamata jäänud mõtisklusi kirjandusest või mõnest seda tihedalt riivavast naabervaldkonnast. See on huvitav materjal, paljus küll tuttav, kõike võib-olla pole varem loetud, mõndagi on võib-olla vahepeal unustatud. Igatahes värskena tundub, ja mõtet: «Milleks seda taas korrata!» ei tekkinud. Avastamisrõõm on alati virgutav, nii ka selle raamatu puhul. Tead nüüd, et H. Puhvel on meie literaatide peres arvestatavamaid filosoofiliselt mõtlemaid kriitikuid. Peale selle, et kirjandusteoreetilistes küsimustes hästi orienteerutakse, on siin esitatud artiklites edukalt jälgitud nii üksikute kui ka mitmete voolude filosoofilisi lähtealuseid. See ilmneb selgesti kogumiku esimeses osas «Teoreetilisi mõttemõlgutusi». Samas jaotuses tõuseb esile ka teine autorile tugevasti iseloomulik joon — teoste ja nähtuste orgaaniline seostamine ajastu eluvaadete ja sotsiaalsete tingimustega. Siin on see alati põhjendatud, kuigi mujal on seda vahel tehtud ka mehaaniliselt. Needsamad jooned avalduvad ka Vallaku- ja Tuglase-artiklites, kus jälgitakse kirjaniku evolutsiooniastmeid. Kirjutistes on autor korduvalt (ja õigesti) sõna võtnud kirjanduse kui kunsti kaitseks ning vulgariseeriva sotsiologiseerimise taunimiseks, sest selle minevikulise teguri kahjustavaid säilmeid kipub artiklite kirjutamise ajal veel ilmema. Kriitikuna peab H. Puhvel kirjandust kunstiks tingimusteta — kõigi selle esteetiliste ning sotsiaalsete väärtustega, ja ei tee kontsessioone ükskõik kust tulevatele väärtendentsidele. Moodsad voolud otseselt kõne alla ei tule. Paar taunivat vihjet hääbunud futurismi, modernismi ja dekadentsi pihta

lasevad järeldada, et need jätavad autori külmaks. Ent sellest on juttu ainult riivamisi.

Kõige hinnatavamaks tuleb lugeda teoreetilisi küsimusi käsitlevaid artikleid. Meie murettegevalt loiu kirjandusteoreetilise mõtte vaikelus on säärased sõnavõttud äärmiselt vajalikud. Olgu need siis informeerivad laadi, nagu artikkel meetodi ja stiili suhetest sotsialistlikus realismis või rakenduslik käsitlus impressionismist ja selle mõjust meie kirjandusele. Muide, ka esimeses ei piirdu autor pelga refereerimisega, vaid annab muu hulgas näit. omapoolse stiilidefinitsiooni: «Stiil on ajastu mõttelaadi väljendus läbi loova isiksuse prisma.» Olgu see ka provisoorne, kuid igapäevasele tarbijale sootuks hõlpsamini mõistetav kui Buffoni klassikaline valem «Stiil — see on inimene» ja avaram ning sügavamalt haaravam kui artiklis vaadeldud mitmete vene teoreetikutete määrangud, mis käsitlevad stiili kitsalt kui sõnastustiili. Kirjanduse piiridest väljuv filosoofiline arutus «Iluotsingul» on samuti peamiselt vene filosoofide diskussiooni refereering, ent kriitiku isikupäraste lisandustega. Kõige enam näib autor pooldavat F. Kondratenko teooriat, mis käsitleb ilu kui individuaal-ühiskondlikku nähtust. H. Puhvel ei kuuluta ennast otseselt tema käsituse pooldajaks, kuid poolehoid väljendub konstateeringus: «Kondratenko teooria on katse ületada ummikut ühes esteetika põhiküsimuses.»

Eelmistest veelgi viljastavam on ehk kirjutus «Kas detail on pisiasi?». Arutluses toetub autor eesti autorite loomingle ja pakub rakenduslikku eeskätt kirjandusteose kunstilise kokkupanu mõistmiseks.

«Klassikute juures» pälvivad tähelepanu kirjutised Vallakust ja Tuglasest. Kuigi Tuglase kohta on palju sõna võetud juba sajandi algusest peale, on H. Puhvelil sellele vaatamata lisada uudset Tuglase kirjanikutee käänakute mõistmiseks. Suhteliselt vähem pakub kirjutus vanemale generatsioonile, sest see tunneb Tuglast juba sellest ajast, kui

üht või teist suunda kirjanduses ei peetud kurjast olevaks ega taunitud kirjanikke selle- või teisealgelise muusa teenimise pärast. Neile aga, kes Tuglast võib-olla hakkasid alles tundma kui «eksiteele hälbunud» kirjameest, on tema kirjanikute kokkuvõtlik iseloomustus aina vajalik. Vallaku-artikkel (kas Vallakut saab ikka paigutada klassikute rubriiki?) annab vist küll parima summeeriva ülevaate selle autori teest ja tööst. See kirjutus taas on ehk koguni vajalikum vanemale lugejaskonnale, sest mõnekümne aasta eest oli Vallakust kujunenud kontseptsioon kui kirjanikust, kes nii groteski kui ka võikusega taotleb nagu nimme häirida või epateerida lugejat. H. Puhveli süvenenult analüüsiv artikkel hajutab säärase hinnangu küll lõplikult.

Raamatus esitatud mõtted on nii huvitavad, et virgutavad kaasa mõtlema ja puhuti polemiseerimagi. Näiteks kas või kirjandusteose struktuurielementide (detaili) ajastulise tingituse üle. Lk. 52 ütleb autor, et kuue sajandi eest, kui Boccaccio kirjutas «Dekameroni», olid olustikudetailid, meeoleoluarvandid ja inimpsüühika kirjaniku jaoks veel tundmata suurused. «Otse lapselikult muretu on Boccaccio veel oma tegelaste psüühika suhtes...» Jah, nii oli «Dekameronis», aga sama autori «Fiammettas», selles Euroopa kirjanduse esimeses psühholoogilises romaanis, mis käsitleb hüljatud naise hingelisi kannatusi ja ainult neid? Ka ei ole Boccaccio «Fiesole nümfid» kuidagi tundeaher sündmuste-teos. Nii et ei tahaks hästi omaks võtta ajastu valdavalt kategoorilist määravat osa, eriti suurkirjanike puhul mitte. Kaunis ettevaatamatu tundub lause lk. 74, milles on summeeritud eelnenud arutlusi naturalismi ja impressionismi filosoofilistest ning kunstilistest lähtealustest: «Impressionismi kirjanduses võiks siis lihtsalt pidada mingiks naturalismi kõrvalsuunaks, meeoleolustatud naturalismiks!» Samas on küll öeldud: «Ometi on küsimus keerukam», ent ei lisata impressionismi teravamalt iseloomustavaid eripärasusi. Nii võib lugeja antud määrangu omaks

võtta, mis aga oleks väär. Mõlemad voolud kasutavad detaili, see on neil ühine. Ent detaili enese rakendamine on neil sootuks vastupidine. Naturalistile tähendab detail konkreetset väärtust objektiivse tõeluse kujutamiseks, impressionistile on ta ainult vahendiks. (Sellest kõneleb ka autor lk. 54.) Kahjuks ei tõlgita võrkeelest *impression* = mulje, seega impressionism = muljete-kunst, mis on diametraalselt vastupidine naturalismi, ütleksime, tõeluse fotograafilisele täpsuskunstile. Impressionisti taotluseks on subjektiivsete muljete kujutamine, meeoleolu sisu, eriti põgusate hingeseisundite peenimate nüansside registreerimine. Kui kaugel on see kõik naturalismist! Ehk oleks õigem olnud pigem rõhutatult välja tõsta nende voolude erinevusi, kui toonitada mõne elemendi poolest lähedasi lähtealuseid. Või taas säärane arutlus, et sotsialistlik realism ei suru kirjanikule peale kano-niseeritud stiilinõudeid (lk. 23). Sellest väitest võiks järeldada, nagu teeks seda mõni teine loomingumeetod. Aga kas tegelikkuses on seda näha? Zolad ei takistanud miski kirjutamast naturalistlike sugemetega realismi, Stendhal pidas ennast romantikuks, nagu peavad teda ka paljud kirjandusteadlased. «Biitnikute Homeros» Kerouac kasutab oma San Francisco-romaanis «Maa-alused» valdavalt realistlikku käsitlusmeetodit, aga teoses on ka naturalistlikke stseene ja impressionistlikku karakteristikat. Kas ei ole siiski pisut spekulatiivne kõnelda loomingumeetodite imperatiivsusest, mida praktikas ei eksisteeri ja mida kirjanikul ei tarvitse arvestada? Ei takistanud mingi realismi norm realisti Vildet «Mahtra sõjas» romantilisi elemente kasutamast. Ega ta sellepärast vähem realist ole. Pelgan, et siin on tegemist abstraktsiooniga. Ei ole ju nii, et loomingumeetod on raam, kuhu autor oma teose peab passitama, vaid ta valib endale kõige sobivama. Nii et kirjanduse praktikat arvestades poleks nagu alust teistega võrreldes välja tõsta ühtede meetodite suuremat imperatiivsust.

Aga olgu pealegi. Sääraseid polemiseerimisele ahvatlevaid seiku leidub teisi-

gi, ent neid ei saa kuidagi vääratusteks kvalifitseerida. Vastupidi, seesuguse artiklite kogumiku üheks vaieldamatuks väärtuseks ongi, et ta virgutab mõtlema, vaidlema, virgutab passiivse vastuvõtu asemel kirjasõna aktiivselt

omandama. Ka siis, kui lugejal endal pole nii palju eeldusi ja kalduvust filosoferivateks arutlusteks, nagu avaldub teose autori marginaalides.

V. Alttoa

Raamat Aadu Hindist ja Eestist

3. Крахмальникова: «Путешествие по «Берегу ветров»». Ааду Хинт и его книги. «Художественная литература», Москва, 1970. 128 lk.

Zoja Krahmalnikova, Moskva kirjanusteadlane, on meile väga lähedale tulnud: ära õppinud eesti keele, on ta hästi tutvunud eesti kirjandusega originaalis ning kirjutanud Aadu Hindi kohta uurimuse, mille põhjal sai filoloogiakandidaadi kraadi. Nii on Hint ja tema looming olnud juba kahe akadeemilise uurimuse objektiks — 1967. aastal kaitses Hindi-ainelist väitekirja Kalju Leht.

«Teekond «Tuulisel rannal»» on huvitav ja omataoline raamat. See ei räägi ainuüksi Aadu Hindist ja tema teostest. Autor kirjutab Hindi saatel külastatud kohtadest Eestis, teda on võlunud Eesti saared, ta annab kiirpildi Eestist üldse, ka eesti kirjandusest, õige küll, peamiselt romaani. Raamat ei ole kirjutatud kirjanduse spetsialistidele, on aga ilmunud 4500 eksemplaris — vene keelel al peaks see tähendama umbes sedasama mis Tallinna Kunstiinstituudi rariteetväljaanded Eestis.

Aadu Hint ise on juhtinud oma uurijat prototüüpide juurde. Zoja Krahmalnikova ütleb end tundvat huvi — A. H. Tammsaare kujundit kasutades — rohkem skulptuuri kui marmori vastu, millest teos tehtud. Prototüübid on Hindi romaanides igatahes väga olulise tähendusega. Vähe on aga märgatud, et puhta fantaasia varal loodud tegelased, nagu Joonas Tihu ja vana Tõnis Tihu, on teistest rikkamad, nad muutuvad sümboliteks. Kõrvalekalduva anekdoodina on prototüüpide areenil esitatud Aadu Hindi kohtuprotsess ühe prototüübiga.

Kõrvalekalduvustes omaette on palju huvitavat, nii Kihnu ja Ruhnu mängudele kui ka Juhan Liivile pühendatud lehekülgedel. Iganemise näiteid siiski märkame: raamatu ilmumise ajaks olid Juhan Liivi preemiad juba minevik, siin on nad esitatud veel jätkuvatena. Eksitud on ka Juhan Liivi sünnipäev: see ei ole mai lõpul, vaid kuu varem, 30. aprillil.

Eesti kirjanduse esitamises leidub vaieldavusi. Vaevalt on otstarbekas nimetada eesti realistlikku romaani olemuselt entsüklopeediliseks. Et meil esitataks sagedasti ajalugu, on õige, et kirjeldatakse ühiskondlikke vahekordi, on samuti õige, kuid see ei ole ainuüksi eesti kriitilise realismi eriomadus. Ei saa nõustuda ka autori väitega, nagu jätkuks Fr. Tuglase «Väikeses Illimaris» eesti külaromaani traditsioon — siin on suur kvalitatiivne erinevus, võrreldes endise külaromaaniga, olgu tegemist Mats Mõtslase, Mait Metsanurga või August Mälguga. On A. H. Tammsaare teene, et ta veenis meid kunstiteose küla ja linna aine vahetegemise põhjendamatuses, jättes tegelase, inimese, kesksuks huviobjektiks. Ei ole tabatud tõelist olukorda, kui väidetakse, et kolmekümnendail aastail oli meil ainult väheseid elukutselisi kirjanikke, kellest nimepidi mainitakse nelja; tänu peamiselt kultuurkapitali toetustele oli neid sellel ajal üle tosina (A. Alle, B. Alver, E. Hiir, K. A. Hindrey, A. Jakobson, J. Kärner, O. Luts, M. Metsanurk, A. Mälk, H. Raudsepp, H. Talvik,

A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas, M. Under, P. Vallak), ja kui mõned neist lühikest aega olidki seotud muu tööga, siis polnud see oluline. Kaaluv osa kirjjanikest säilitas ««vaikiva oleku» ajal eesti kirjanduse elava hinge» — see on hästi ja tabavalt öeldud.

On Aadu Hindi varasemast loomingu ülevaade antud, koondab autor õigusega oma tähelepanu «Tuulisele rannale», märkimist leiavad ka romaani kolmanda osaga seotud lahkarmused kriitikas. Seejuures antakse põgus ülevaade eesti romaani arengust viimasel paarikümnel aastal ja õigusega järeltab autor, et «Tuulise ranna» iga raamat on kirjutatud oma «stiilivõtme» ja isesuguse intonatsiooniga». Ta näitab, et esimeses raamatus leidub veel deklaratiivsust, retoorilisust, informatiivsust, aga et kolmandas raamatus see

kaob. Sedasama teed areneb kogu eesti eepika: «Kirjeldamisest ja illustratiivsusest vabanemine on keerukas protsess. See jätkub eesti proosas praegugi, kuid nüüd on juba üsna kindel selle kaldumine sotsiaalse ja psühholoogilise analüüsi, lakoonilisuse, üldistuste mahukuse ja sügavuse, stiililise väljenduslikkuse ning mitmekesisuse poole.»

Lühikäsitlus Aadu Hindist on teadlikult kirjutatud väga populaarselt, kuid käsitluse üldjooned näitavad, et uurija mõistab hästi mitte üksnes Aadu Hindi romaane, vaid kogu eesti eepikat. Sellise populaarse esitusega võime rahule jääda. Hoolimata imeväikesest tiraažist suudab see raamat avardada eesti kirjanduse ja ka Aadu Hindi mõistmist venekeelses lugejaskonnas.

N. Andresen

Kirjandusteadlase tähtpäevaks 24. VII 1971

Erna Siirak on üks nendest kirjandusteadlastest, kes uurijana ja publitsistina on heldelt andnud. Oma mõtte ja sulega kirjasõnasse sekkunud, on Erna Siirak tänaseks kaasa käinud mitu aastakümnet meie kirjanduse arenguteed.

Lõpetanud Tartu ülikooli 1936. aastal *mag. phil.* astmega eesti keele alal, uurimisteenaks «A. H. Tammsaare lauseehitus», oli E. Siirak (tollal E. Tilleman) üks viljakamaid ja sõnasuutlikumaid sellest kirjandusteadlaste põlvkonnast, kes hakkas meie kirjanduselus kaasa rääkima 30-ndate aastate lõpu poolel. «Üliõpilaslehte», «Tänapäeva», «Loomingut», «Eesti Kirjandust» ja «Varamut» üle lehitsedes leiame neist sageli E. Siiraku kaastööd. Ja maksab imetleda juba ainuüksi autori avarat diapasooni. Ta on käsitlenud luulet ja proosat, novelli ja romaani, reisikirjeldusi, on avaldanud tähtpäevakirjutisi ja andnud sissevaateid väliskirjandusse; vahelduvad žanrid ja nimed, ning kui märkida vägagi erinevaid kirjanikuisiksusi, siis on nendest tema vaatluse alla ulatunud paljud, alates K. A. Hindreyst ja M. Metsanurgast kuni J. Barbuseni ja V. Adamsini. Eri koha pälvivad mitmed aastaülevaated ning stiiliieritlused.

Kõige viljakam periood E. Siiraku tegevuses algas 60-ndatel aastatel, mil ta asus tööle TA Keele ja Kirjanduse Instituuti. Selles ajavahemikus on tema sulest ilmunud üle 150 kirjutise. Kui öeldakse, et iga rahva kirjandusteaduse küpsust mõõdetakse tema stiiliuurimise tasemega, siis võib ka öelda, et meie stiiliuurimise praeguse taseme kujundamisel on kaaluka osa andnud E. Siirak. Arvukates probleemartiklites on ta stiili tähendussisu avaralt käsitades ope-

neerinud ilukirjanduse stiili formalistliku ja vulgaarsotsioloogilise mõistmise vastu, seadnud tähelepanu keskpunkti esteetilise ja sotsiaalse ning nende kokkupuutepunktid («Ilukirjanduslikust stiilist ja selle uurimisest» 1960, «Ilukirjandusliku keele ja keelestiili probleemidest» 1961, «Sõlmpunkte ilukirjandusliku stiili, keele ja sõnastusstiili uurimises» 1962, «Ilukirjandusliku stiili täisväärtusliku teooria poole» 1962, «Kirjanduslikust kujundilisusest» 1963, «Vabamõtlemisi kirjanduslikust esseest» 1966, «Stiil kui sõnakunsti fenomen» 1971).

Viimasel aastakümnel on E. Siiraku huvi hakanud järjest rohkem koonnuda Marie Underi ja tema loominguga ümber, mis ilmneb ka trükis avaldatud artiklitest: «Helke ja vastuhelke Marie Underi luuvest» 1963, «Marie Underi luule tõlkimisest» 1968, «Ühe kirjandusliku motiivi underlikust variatsioonist» 1968, «Marie Underi mõttemaailmast tema esseedes ja artiklites» 1969.

Ulatuslikumatest uurimustest on E. Siirakul valminud kaastöö viiekõitelise «Eesti kirjanduse ajaloo» I ja IV köitele («Eesti kirjasõna alged, käsikirjad ja raamatud», «Eesti kirjasõna Rootsi koloniaalvõimu perioodil», «Eesti kirjanduselu 1930-ndate aastate esimesel poolel», «Johannes Semper», «Marie Under») ning üle lühimonograafia käsitluspiiride küündiv «Johannes Semper» sarjas «Eesti kirjamehi» (1969). Lähemate aastate tööplaanis seisab uurimus A. H. Tammsaare poeetika kohta ja Marie Underi monograafia kirjutamine, peale selle stilistikapeatükk teose «Kirjandusteooria põhijooni» jaoks. Kavatsusel on ka artiklikogumiku väljaandmine.

P. Ristisaar

15. juulil sai kuuekümneseks tõlkija, kirjandusloolane, kodu-uuri ja ajakirjanik Oskar Kuningas. Juubilar on sündinud Pärnumaal Kilingi vallas Lavil kooliõpetaja perekonnas. Kodunt sai ta kaasa esimese tõuke Pärnumaa kultuuriloo ja kirjanduse uurimiseks. Olles töötanud 15 aastat kutselise lehemehena Pärnus, Paides ja Tallinnas, muu hulgas «Järvalase», «Talurahvalehe» ning «Sirbi ja Vasara» toimetuses, on ta praegugi paljude ajalehtede-ajakirjade usin kaastööline.

O. Kuninga mitmepalgelisest tegevusest väärrib esmajoones mainimist tõlkimine. Ta on tõlkinud läti, saksa, vene, soome ja prantsuse keelest. Kuuevõi seitsmeaastase poisikesena luges ta ühe esimese raamatuna läbi Rüdolfs Blaumanise «Õlest katuse all». Eduard Vilde tõlkes. Siit pärinebki ta kiindumus lõunanaabrite kirjanduse vastu. Noorukina õppis ta kõnelema läti keelt, hiljem viimistles ta Mart Pukitsa õhutusel keeleoskust ja hakkas tõlkima peamiselt klassikat. O. Kuninga vahendusel võime nautida selliseid teoseid nagu R. Blaumanise «Kevadised hallad», P. Rozitise «Ceplis», M. Birze «Kõigile õitsevad aedades roosid», J. Sudralkalnsi «Kas teie usute amulettidesse?» Saksa keelest on ta eestindanud Anne Franki «Päeviku», J. Bobrowski «Levini veski», F. Grillparzeri «Vaese mängumehe», H. Hesse «Klingsori viimase suve» ja sorbi kirjaniku J. Brežani «Ühe armastuse loo». Prantsuse keelest on ta tõlkinud Noorsooteatri ja Rakvere teatri jaoks J. Anouilh' draamad «Antigone» ja «Lööke».

Alates 1935. aastast on O. Kuninga sulest ajakirjanduses ilmunud umbes tuhat kirjandus- ja kultuuriloolist artiklit, esseed, retsensiooni, teatriarvus-

tust, tähtpäevakirjutist, tõlkekatkendit ja muud. Ta publitsistikale on iseloomulik biograafilis-loomingulooline aspekt ning kultuurisuhete käsitlemine. Sõjajärgsel perioodil oli ta üks esimesi, kes püüdis anda kaasaegset hinnangut J. Bergmanni, F. Kuhlbarši, O. Müntneri jt. loomingule. O. Kuningale on südamelähedane olnud rahvusliku liikumise aja ja sajandivahetuse kirjandus, samuti ka paljude Nõukogude Eesti autorite elu ja looming. Nimetaksin vaid mõningaid nimesid, kellest ta on kirjutanud: C. R. Jakobson, J. Pärn, Juhan ja Jakob Liiv, A. Kitzberg, E. Vilde, J. Lintrop, J. Tamme, E. Enno, M. Heiberg, J. Mändmets, H. Adamson, A. Alle, R. Sirge. Mitmeid esseid ja ülevaateid on ta avaldanud meie naiskirjanike — M. Sillaotsa, L. Kibuvitsa, M. Veetamme, K. Merilaasi kohta.

Rohkesti tähelepanu on ta pühendanud eesti-vene, eesti-läti ja eesti-baltisaksa kirjanduse sidemetele. Ta on käsitlenud A. Puškini, I. Gontšarovi, D. Mamin-Sibirjaki, V. Sollogubi jt. suhteid Eestiga. Läti ajalehes «Literaturas un Māksla» on ta kirjutanud E. Enno, E. Vilde jt. viibimisest Riias.

Kodu-uurimusliku kallakuga on paljudes rajooniajalehtedes jm. ilmunud artiklid ühe või teise kirjaniku elust ja tegevusest mingis linnas või maakohas (näit. «E. Enno Valga-aastatest», «Pärnu kajastusi L. Suburgi loomingus», «Jakob Pärn Lihulas»).

Mainimata ei saa jätta ka O. Kuninga tegevust Eesti Raadio ja Televisiooni kirjandussaadete koostajana, Tallinna Kultuuriülikooli lektorina ja M. Gorki nimelise Tallinna Keskraamatukogu kodu-uurimise ringi juhendajana.

E. Teder

Kroonika

Samal ajal, kui Eesti kirjanikud pidasid oma VI kongressi, toimusid kirjanike kongressid ka teistes vennasvabariikides.

Karjala ANSV kirjanike kongressile sõitis aprillikuu keskel tervitussõnu viima ENSV rahvakirjanik Aadu Hint.

Tadžiki NSV-s viibis 11.—14. maini Max Laosson, kes võttis ühtlasi osa sealsetele kongressile järgnenud kirjanduslikust sündmusest — pärsia-tadžiki

klassiku Hafizi 650. sünni-aastapäeva pidulikust tähistamisest.

Meie lõunanaabrite kongressist võttis osa läti kirjanduse tõlkija ja propageerija Karl Aben.

Ukraina kirjanike kongressil maikuu keskel käisid Vladimir ja Aimée Beekman.

Kongresside sattumine ligilähedastele aegadele sundis mitmete teiste vabariikidega vahetama ainult tervitustelegramme.

*

17. mail külastas Tallinna Ungari kirjanik Endre Bojtár, kes juba järgmisel päeval lendas edasi Minskisse. 18. mai õhtul jõudis Leningradi rongiga Tallinna ungari kriitik ja kirjandusloolane, professor György Radó koos abikaasaga. Nad külastasid ka Tartut, kuhu neid viis huvi RAT «Vanemuises» lavale tulnud «Inimese tragöödia» vastu. Professor Radó on olnud Eestis ka varem. Ka eesti kirjanike visiidid Ungarisse aitasid kaasa selleks, et paljudele abielupaar leidis siit eest häid tuttavaid. Nendega kohtusid Ellen Niit ja Jaan Kross, Debora Vaarandi ja Valve Remmelgas, Lilli Promet ja Ralf Parve, Harald Peep jt. Külalised, jäänud reisiga kõigiti rahule, suundusid mööda lennuliini Kiievisse.

Juunikuul viibis pikemat aega Eestis noor ungari tõlkija ning eesti kirjanduse uurija Géza Fehérvári, kelle sulest on juba ilmunud mõned kirjutised ja tõlked ning kes kavatseb pärast kodumaale naasmist hakata tõlkima eesti kõige värskemad proosat.

Pärast kirjanike kongressi peeti rida kõrgetasemelisi koosolekuid, kus arutati kirjastamise olukorda ning võimalusi kirjastustegevuse elavdamiseks. Selle seeria viimaseks rääkimiseks sel hooajal võib pidada KL juhatusel koosolekut 22. juunil. Seletuse eesti kirjanduse kirjastamisest andis «Eesti Raamatu» algupärase kirjanduse toimetuse juhataja

Jaan Toomla. Oma mõtteid ja ettepanekuid avaldasid mitmed (R. Parve, P. Rummo, U. Laht, A. Valton, P. Kuusberg).

Juuniku lõppes kirjanike ja kirjandustegelaste esinduse sõitmisega Moskvasse üleliidulisele kirjanike kongressile. Minejate nimekirjas olid A. ja V. Beekman, D. Vaarandi, A. Hint, J. Kross, P. Kuusberg, L. Remmelgas, E. Rannet, H. Runnel, B. Stein, A. Tamm, M. Unt. Samal ajal jäid aga veel kestma Gruusia kultuuripäevad Eestis. Gruusia kirjanikest viibisid meil nende juhatusel sekretär Nodar Gurešidze ja proosaautorid Tina Donzašvili ning Edišer Kipiani.

* * *

Kirjanduse Propaganda Büroo tegevus on laienenud. Lisaks Kirjanike Liidu osakonnale on Tartus nüüd ka Kirjanduse Propaganda Büroo osakond. Esimene õhtu, mida esitati mitu korda TRÜ klubis, kandis pealkirja «Teater». Selles püüdisid neli näitlejat kaheksakümne vaataja ees välja pakkuda isiklikke kujutlusi ja mängu, mida neis inspireerisid valitud kirjanduslikud tekstid (teemadeks Hamlet, Peer Gynt, ema Joanna jne.). Õhtu kunstiline juht oli Evald Hermaküla. Kirjanduse ja teatri omavahelist lähendamist kavatsetakse jätkata ka sügisel.

Bulgaarias jagati preemiaid

Bulgaaria Kirjanike Liidu juhatus kuulutas välja Liidu kirjanduspreemia laureaadi 1970. aasta eest.

Luule alal said preemia Andrei Germanov luuleraamatu «Just nagu õhk», Evtimov Evtimov luuleraamatu «Pirini ballaadid» ja Stanka Pentševa luulekogu «Minu võim» eest.

Proosa alal anti samuti kolm preemiat. Atanas Nakovski sai selle novelli-

kogumiku «Peavarjuta», Koljo Georgiev juturaamatu «Võimalikud ja võimatud ülestunnistused» ja Ivan Navidkov jutustuse «Tükk leiba ränduri jaoks» eest.

Kirjanduskriitika valdkonnas said aastapreemia Pentso Dantšev artiklitekogumiku «Kriitika ja esteetika» ja Zdravko Petrov raamatu «Isiksused ja saatused» eest.

Leedu jutustustekogu saksa keeles

Jälle jõudis saksa keelkonna lugemislauale raamat leedu sõnameistrite loomingu.

Berliini kirjastus «Kultur und Fortschritt» ilmutas jutustustekogu «Kaladel puudub mälu» («Kalad ei mäleta midagi», «Kaladel ei ole mälestusi») («Fische haben kein Gedächtnis»). Sellele 411 leheküljel on trükitud leedu

autorite jutustusi seitsmest aastakümnest. Valiku nendest tegid Welta Ehlert ja Rainer Eckert.

«Kirjandushuvilistele võivad küll teada olla Kanti, Herderi ja Goethe korduvad püüdlused alal hoida ja edasi kanda leedu rahvaluulet,» kirjutab ajaleht «Neue Zeit» jutustustekogu ilmumise puhul. «Vahest nii mõnelgi on

meeles leedu luuletaja Kristijonas Donelaitis, kes XVIII sajandil oma värsspoemiga «Aastajad» pani nurgakivi leedu kirjanduse arengule. Kes aga viimasel ajal oma raamatukogule täiendust hankis, sellele jätsid sügava mulje Icchokas Merase romaanid «Viik kestab silmapilgu» ja «Millele toetub maailm». Lähem tutvumine jutustustekoguga «Kaladel puudub mälu» suurendab lugejais veelgi huvi leedu kirjanduse vastu, milles kajastub selle rahva ürgne looduslähedus, mehine huumor ja vapustav tõde.»

Kogu juhatab sisse leedu talunaine Julija Žemaitė, kes 49-aastaselt hakkas

üles märkima kõike seda, mis möödunud sajandi lõpul külaelu pruukides oli tähelepanuväärset. Järgnevalt on toodud jutustusi meie sajandi kahekümendaist aastast. Petras Cvirka, Antanas Venclova ja Juozas Baltušis kujutavad oma töodes sündmusi ja olustikku nõukogude päevil.

Oluline osa on kogus Suure Isamaasõja sündmusi ja edasist ajajärku käsitlevatel jutustustel. Neist märgiksime Mykolas Sluckise kahte jutustust — «Ood seale» ja «Pimedad». Vapustavalt kirjeldab juutide saatust fašismi ajal Icchokas Meras.

Index librorum

Filosoofia. Peale täppisteadlaste pakub filosoofiligi suurt huvi I. Pogrebõsski teos «Gottfried Wilhelm Leibniz 1646—1716», mis esitab väljapaistva saksa matemaatiku, füüsiku ja filosoofi eluloo *Nauka* teaduslike biograafiate seerias, kust varem on tulnud Aristotelese, Ostwaldi, Einsteini jt. elulood. Ida-Saksamaal anti välja Friedrich Wilhelm Josef Schellingi «Frühschriften. Eine Auswahl in zwei Bänden» («Varased kirjatööd. Valik kahes köites»). Selle esimene, meile jõudnud köide sisaldab Schellingi teosed «Mina'st filosoofia printsiibina ehk tingimatust inimteadmises» (1795), «Filosoofilised kirjad dogmatismi ja krititsismi üle» (1795), «Ideed looduse filosoofiale sissejuhatusena selle teaduse uurimisse» (1797). Teine köide näib sisaldavat meiegi seisukohalt tähtsamad «Transsendentaalse idealismi süsteemi» ja «Kunsti filosoofia». See *Schelling-Auswahl* täiendab ja täiustab *Akademie-Verlag*'i seeriat *Philosophische Studentexte*.

«Filosoofilise pärandi» seerias aga tuli vene keeles G. W. F. Hegeli «Loogika teaduse» teine köide. Viimasel ajal on Bertrand Russelli kõrval lahkunud siit maailmast üks teinegi selle sajandi suuri neopositivistide, nimelt Rudolf Carnap (18. mai 1891 — 14. sept. 1970), kelle surma täheldati küll hoopis vähem. Sellelt Euroopa päritoluga USA filosoofilt ja loogikult — ta oli üks nn. Viini ringi (*Wiener Kreis*) manifesti «Teaduslik maailmakäsitlus. Viini ring» autor koos O. Neurathi ja H. Hahniga — avaldati nüüd *Progress*'i poolt tähelepanuväärne viimastest teostest — «Füüsika filosoofilised alused. Sissejuhatus teaduse filosoofiasse» («Philosophical Foundations of Physic», New York — London, 1966). Varem oli vene keeles saadaval «Tähendus ja paratamatus» (M., 1959).

Kui Moskva ülikool alustas 1969. aastal oma professori Valentin Asmuse 75. sünnipäeva tähistamist I köitega «Valitud filosoofilistest töödest», siis tärkas suur huvi järgmisegi köite vastu, mis väljakuulutuse järgi pidi olema huvitavam. Nüüd on meie lugemislauale seegi köide. Kui esimene on pühendatud peamiselt esteetikale («Goethe «Könelusis» Eckermanniga», «Vene sümbolismi filosoofia ja esteetika» jt.) ja loogikale, siis teine sisaldab «Ülevaadet dialektika ajaloost uues filosoofias» (esmakordselt avaldatud 1924 Kiievis pealkirja all «Dialektiline materialism ja loogika. Ülevaade dialektilise meetodi arenemisest uusimas filosoofias») ja teose «Marx ja kodanlik historism».

Edasi mõned teosed filoloogia, samuti moodsama keeleteaduse piirimaht, mis võiksid kasulikud olla mitte ainult lingvistidele. Nii sisaldab Moskva ülikooli kogurauku «Klassikalise filoloogia küsimusi» kaksikvihik III—IV filoloogiliste kõrval ka filosoofilisi uurimusi, näiteks I. Nahhovi «Küünikute poliitilised vaated» ja «Töö küünikute maailmavaates». Teine vihik (1969) sisaldas sama autori uurimuse «Küünikute esteetilised ja kirjanduslikud vaated». Väljapaistva filoloogi Aleksei Sahmatovi õpilase, J. Baudouin de Courtenay'st, Genfi lingvistikakoolkonnast ja vene 20-ndate aastate formalismist mõjutatud «Akadeemik Viktor Vladimirovitš Vinogradovi mälestuseks» avaldas Moskva ülikool samapealkirjalise artiklikogumiku. Postuumselt aga andis *Võõraja Skola* «Filoloogi raamatukogus» õppevahendina välja Viktor Vinogradovi «Kunstpärase keele teooriast» — Dmitri Lihhatšovi järelsonaaga. A. Reformatski 70. sünnipäevaks avaldas NSVL TA Keeleteaduse Instituut artiklikogumiku «Foneetika. Fono-

loogia. Grammatika» (*Nauka*), *Prosvetšeniye* kirjastas V. Tšernošovi «Valitud tööd» kahes köites — Viktor Vinogradovi sissejuhatava artikli saatel. Ruben Budagov Moskva ülikoolist avaldas valimiku oma töid üldise keeleteaduse alalt pealkirjaga «Keel, ajalugu ja kaasaegsus». Kuigi selles puuduvad — autori sõnu pidi — valemid, statistika ja moodne terminoloogia, leidub siin piisavalt huvitavat, näiteks «Sõna romaan ajalugu» jm. NSVL TA Keeleteaduse Instituut on lugejale lähetanud V. Panfilovi teose «Keele ja mõtlemise vahelkord», samuti J. Stepanovi «Semiootika» ja valiku uurimusi psühholingvistikala alalt — «Sõna semantiline struktuur». NSVL TA Orientalistika Instituut avaldas A. Larini teose «Protsessi «tekst — grammatika» uurimine» (kõik *Nauka*).

Viimaks üht-teist esteetika- ja kunstihuvilistele. Osa esteetilise mõtte ajaloo varamust avab mahukas allikraamat «XVII—XVIII sajandi Lääne-Euroopa muusikaesthetika» (seeriast «Muusikaesthetilise mõtte mälestisi»), mille on koostanud ja sissejuhatava artikliga kaasanud V. Sestakov (*Muzõ-*

ka). See on hea täiendus Stanislav Markuse «Muusikaesthetika ajaloo» kahele köitele (1959, 1968). NSVL TA Filosoofia Instituut publitseeris A. Kukarkini toimetusel kogumiku «Esteetika ja elu», mis on pühendatud sotsialistliku realismi teooriale ja praktikale, sisaldab retrospektiivi, kroonikat, bibliograafiat jm. (*Iskusstvo*). Pavel Jakobson, teose «Kunstivastuvõtu psühholoogia» (1964) autor, avaldas õhukese «Kunstiloome psühholoogia» (*Znanije*). Voroneži ülikooli esteetik, sealse filosoofia kateedri juhataja B. Zambrovski on eri raamatuna sama ülikooli kirjastusel välja andnud oma kandidaadiväitekirja «Mõned esteetilise suhte objekti kujunemise probleemid». Armeenia NSV TA Filosoofia ja Õiguse Instituut trükkis Jerevanis vene keeles kogumiku töid «Mõnesid kunsti spetsiifika küsimusi», NLKP KK juures asuv Ühiskonnateaduste Akadeemia Moskvas aga artiklikogumiku «Kunstitõe probleem» (*Mõsl*). Seerias «Ülevaated kujutatavate kunstide ajaloost ja teooriast» tuli J. Kožina «Prantsusmaa XVIII sajandi kunst» (*Iskusstvo*).

Sisukord

H. Arrak		J. Saar	
Uudised punastest lippudest (Ofort)	961 ees	Punased purjed	1055
A. Siig		Ü. Sooster	
Ristik	963	Joonistus	1057
Pödrad	964	M. Proust	
Visioon	965	Swanni armastus	1059
A. Beekman		Maironis	
Keeluala	966	Jurate ja Kastytis	1073
R. Veeber		E. Roose	
Meri (Ofort)	1009	Vaimujõud	1076
P.-E. Rummo		M. Kalda	
Süit näidendist «Pseudopus- 68»	1033	Kirjanduskriitilise mõtte lii- kumisi 1917—1940	1087
Ü. Tuulik		E. Niit	
Vihm Gibraltaril	1037	Ja õhtuti olen ma mõelnud	1106
M. Kesamaa		H. Jürisson	
Sinilindu püüdmas	1045	Laulud elust enesest	1108
Vana tee	1046	V. Alttoa	
Kadakane laul	1047	Sõelatais kriitikat	1110
V. Vahing		N. Andresen	
Laenatud flööt	1049	Raamat Aadu Hindist ja Eestist	1113
		Ringvaade	1115

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 7. VI 1971. Trükkimisele antud 6. VII 1971. Trükiarv 12 000
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.
Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspognaid 12,43. MB-06935. Tellimise nr. 1832.
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 7, juuli 1971. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 7, июль 1971.

